

สาส์นสมเด็จ

ลายพระหัตถ์

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(ภาค ๕๒)

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางบัญชารณการ (เจิม จารุศร)

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๒

สาส์นสมเด็จ

ลายพระหัตถ์

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(ภาค ๕๒)

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางบัญชารณการ (เจิม จารุศร)

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๒

คำนำ

เนื่องในงานฌาปนกิจศพ นางบัญชารณการ (เจิม จารุศร) กำหนดวันที่ ๒๙ เดือนมิถุนายน ๒๕๐๒ ณ ฌาปนสถาน กองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร เจ้าภาพได้มาแจ้งความประสงค์แก่เจ้าหน้าที่แผนกค้นคว้า กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือ สาส์นสมเด็จ ภาค ๕๒ เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้

หนังสือสาส์นสมเด็จนี้ เป็นลายพระหัตถ์สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีโต้ตอบกันในบั้นปลายแห่งพระชนม์ชีพ เมื่อทรงวางภาระทางราชการงานเมือง และทรงพักผ่อนอย่างเงียบๆ พระปรีชาสามารถ ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้งสองพระองค์นี้ ย่อมเป็นที่รู้ชัดอยู่ทั่วไปในหมู่นักศึกษาโบราณคดี ศิลป และวรรณคดี ฉะนั้นผู้ที่สนใจในแขนงวิชาเหล่านี้ จึงนับถือสาส์นสมเด็จ ว่าเป็นประหนึ่งกุญแจที่ไขไปสู่ความสว่าง ในปัญหาต่าง ๆ ไม่น้อยทีเดียว สาส์นสมเด็จนี้มีอยู่มากด้วยกัน กรมศิลปากรเคยนำลงในวารสารศิลปากร อันเป็นวารสารเผยแพร่ความรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ ซึ่งเป็นงานของกรมศิลปากร เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นต้นมา เมื่อลงพิมพ์ในวารสารศิลปากร

แล้วก็อนุญาตให้ผู้มาขอพิมพ์หนังสือจากต้นฉบับ ของหอสมุดแห่งชาติตัดตอนพิมพ์เป็นภาค ๆ ไปในปัจจุบันนี้ได้พิมพ์ไปแล้วรวม ๕๑ ภาค เฉพาะภาคนี้คือภาค ๕๒

กรมศิลปากร ขออนุโมทนากุศลราศีทักษิณานุปทาน ที่เจ้าภาพได้บำเพ็ญอุทิศแด่ นางบัญชารณการ (เจิม จารุศร) และได้จัดพิมพ์หนังสือนี้ออกเผยแพร่ ขอกุศลนี้จงเป็นปัจจัยดลบันดาลให้ นางบัญชารณการ (เจิม จารุศร) ได้ประสบแต่อิฐคุณมนุญผลตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๑๘ มิถุนายน ๒๕๐๒

นางบัญชารณการ (เจิม จารุศร)
ชาตะ วันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๓
มรณะ วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๒

จิตสำนึก ของข้าพเจ้า

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า "สังขารที่จะยั่งยืนนั้นไม่มี" ความข้อนี้ข้าพเจ้าทราบดี อย่างไรก็ตามข้าพเจ้าอดหวนระลึกถึงเมื่อประมาณ ๔๐ กว่าปีที่ผ่านพ้นมาแล้วนั้นไม่ได้

ภรรยาข้าพเจ้าได้ถือกำเนิดเกิดมา ณ บ้านตรอกสะพานญวน อำเภอสัมพันธวงษ์ จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๓ เธอเป็นบุตรีคนเดียวของคุณนายเพิ่ม สมิตะสิริ ซึ่งเกิดจากคุณพระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะสิริ) มารดาของเธอได้อยู่ชื่นชมบุตรีน้อยของเธอได้เพียงอายุของเธอได้ ๒ ขวบเศษเท่านั้น ก็ต้องจากเธอไป ชีวิตของภรรยาข้าพเจ้าในปฐมวัยจึงต้องเป็นชีวิตที่กำพร้ามารดาตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

บิดามารดาถือว่าเป็นพระพรหมของบุตรฉันใด พระคุณของท่านผู้ที่เคยอุปถัมภ์ค้ำจุนภรรยาข้าพเจ้าให้เจริญเติบโตมาก็ต้องนับว่าเป็นพระพรหมของเธอด้วย นอกจากบิดามารดาของเธอแล้ว ภรรยาของข้าพเจ้าได้รับการอุปถัมภ์ จาก คุณลุงเกียด คุณน้าแตน คุณนายแจ่ม หวั่งหลี คุณหญิงบุญมีปุรุราชรังสรรค์ และคุณนายจันทร ฉิมไพบูลย์ ท่านที่กล่าวนามไว้นี้ล้วนแต่เป็นผู้มีพระคุณแก่ภรรยาข้าพเจ้าทั้งสิ้น พระคุณนี้แม้ว่าเธอได้จากไปอย่างไม่มีวันกลับเมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๒

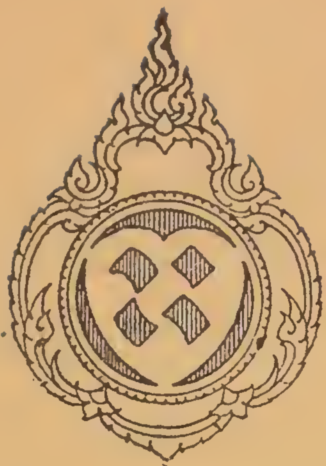
ณ บ้านเลขที่ ๒๒๕๒ ง. ตรอกจันทร์ อำเภอยานนาวา จังหวัดพระนคร แล้วก็ตาม ข้าพเจ้าจักต้องขอเทิดทูนพระคุณนี้ไว้ด้วยความเคารพอย่างยิ่งตลอดชีวิตของข้าพเจ้าด้วย

ภรรยาข้าพเจ้าเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ระหว่างที่เธอมีชีวิตอยู่ เธอได้บริจาคทรัพย์สินให้เป็นประโยชน์แก่สาธารณกุศลไว้เป็นจำนวนมาก เธอถือว่าการเป็นผู้ให้เป็นสิ่งที่ประเสริฐ ผู้ให้สิ่งที่เลิศย่อมได้สิ่งที่เลิศ และบุญของผู้ให้ย่อมเจริญ

คำพระท่านว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น เป็นธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา" สมคำของพระบรมศาสดาทรงสั่งสอนไว้ว่า "อนิจฺจา วต สงฺขารา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ" เมื่อเธอมาด่วนสิ้นอายุขัยไปเช่นนี้ เป็นของแน่เหลือเกินที่ข้าพเจ้าและบุตร ตลอดญาติมิตรทั้งมวลจะต้องได้รับเศร้าสลดใจอย่างสุดซึ้ง คงไม่มีวิถีทางใดหรือญาณอันใดอื่นอีกแล้วที่จะตอบสนองคุณงามความดีของเธอได้ นอกเหนือไปจากบรรดากุศลกรรม ทั้งมวลที่ข้าพเจ้าและบุตรตลอดญาติมิตรทั้งหลายได้ประกอบไปแล้วและรวมกับผลบุญที่เธอได้ประกอบไว้นั้น ขอให้กุศลผลบุญนั้น ๆ จงตอบสนองเธอในภพหน้าด้วยเทอญ

ข้าพเจ้าและบุตร ขอขอบพระคุณแก่ทุกท่านที่ได้มาร่วมประชุมฌาปนกิจศพของเธอในวันนี้ด้วยความเคารพเป็นอย่างสูงในโอกาสนี้ด้วย

ร.อ. ขุนบัญชารณการ

สาส์นสมเด็จ

ที่ ๑๐/๘๕ วังวรดิศ

วันที่ ๒๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๘๕

ทูล สมเด็จ กรมพระนริศ ฯ

จดหมายเวรของหม่อมฉันที่ร่าง ณ เมืองปีนังค้างอยู่ และหายไปเมื่อชุลมุนเก็บของเตรียมกลับกรุงเทพ ฯ นั้น บัดนี้พบแล้ว ด้วยหญิงพูนเธออุตส่าห์ห่อบห่อหิ้วเอามาด้วย แต่ได้มาเมื่อหม่อมฉันเขียนจดหมายฉบับใหม่หมายที่ ๙/๘๕ เสร็จแล้วจึงเลื่อน "เบอร์" ฉบับนี้ลงมาเป็นที่ ๑๐/๘๕

ทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๑๒/๘๕

---

๑. โบสถ์วัดบวรนิเวศ ที่ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าแปลกกับที่อื่นด้วยพระประธานอยู่นอกสีมานั้น หม่อมฉันคิดวินิจฉัยตามเสด็จ มีความเห็นเกิดขึ้นอีกอย่างดังจะทูลต่อไป หม่อมฉันเคยเห็นกลอนหรือโคลงซึ่งพระยาไชยวิชิต (เผือก) แต่งเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จารึกศิลาไว้ที่ในโบสถ์วัดหน้าพระเมรุ มีความแห่งหนึ่งกล่าวถึงทรงสร้างวัดราชโอรส ชมพระปัญญาว่าช่างแก้ไข

ยกเยืองมิให้มีช่อฟ้าใบระกา อันเป็นของหักพังง่ายไม่ถาวร ก็วัดราชโอรสนั้นสร้างแต่ในรัชกาลที่ ๒ ความที่พระยาไชยวิชิตกล่าวถึงนั้นส่อว่าเป็นวัดแรกคิด สร้างออกนอกแบบอย่างวัดซึ่งสร้างกันเป็นสามัญจะเรียกต่อไปในจดหมายนี้ว่า "วัดนอกอย่าง" พิจารณาดูวัดราชโอรสเห็นได้ว่าวัดนอกอย่างนั้นไม่ใช่แต่เอาช่อฟ้าใบระกาออกเท่านั้นถึงสิ่งอื่นเช่นลวดลายและรูปภาพเป็นต้น ก็แผลงไปเป็นอย่างอื่นหมดคงไว้แต่สิ่งอันเป็นหลักของวัดอันจะเปลี่ยนแปลงไม่ได้ เช่นโบสถ์วิหารเป็นต้น นอกจากทรงสร้างตามพระราชหฤทัยไม่เกรงใครจะติเตียนแต่ตั้งพระราชหฤทัยประจงให้งามอย่างแปลก มิใช่สร้างแต่พอเป็นกิริยาบุญ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ คนอื่นก็นิยมสร้างวัดนอกอย่างตามเสด็จ แม้พระอารามหลวงสร้างเป็นวัดนอกอย่างตามเสด็จ แม้พระอารามหลวงสร้างเป็นวัดนอกอย่างก็มีขึ้นในรัชกาลที่ ๓ เช่นวัดเทพธิดาสร้างเป็นวัดนอกอย่าง แต่วัดราชนัดดาสร้างเป็นวัดในอย่าง ที่สร้างทั้ง ๒ อย่างปนกันในวัดเดียวก็มี เช่นวัดกัลยาณมิตร วิหารพระโตสร้างในอย่าง แต่โบสถ์กับการเปรียญสร้างนอกอย่าง แต่คิดดูเห็นว่าสร้างวัดในอย่างดูเหมือนจะง่ายกว่าวัดนอกอย่าง เพราะอาจหาตัวอย่างจำลองมาทำตามได้ง่าย แต่วัดนอกอย่างต้องคิดแบบอย่างขึ้นใหม่โดยมาก คงให้ความสนุกแก่ผู้สร้างยิ่งกว่าสร้างวัดในอย่างด้วย

วัดบวรนิเวศนั้น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพจไนวจะ[๑] ทรงสร้างเป็นวัดนอกอย่างมาแต่แรก ข้อนี้ไม่มีที่สงสัย

---

(๑) ตามต้นฉบับ.

สันนิษฐานว่าคงลงมือสร้างพระอุโบสถก่อน และขนาดพระอุโบสถเดิมคงเท่าแนวเสมาติดผนังที่ทำไว้ทั้ง ๔ ด้าน แต่ในเวลาเมื่อเริ่มสร้างพระอุโบสถขึ้นบ้างแล้ว เกิดมีกรณีให้ทรงพระดำริแก้ไขพระอุโบสถ

กรณีนั้นมีมูลมาแต่ในรัชกาลที่ ๑ ด้วยเมื่อสร้างวัดพระเชตุพน ฯ ความปรากฏว่าตามหัวเมืองมีพระพุทธรูปหล่อของโบราณทิ้งตากแดดกรำฝนอยู่ตามวัดร้างมากกว่ามาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-จุฬาโลก ฯ จึงโปรดให้เชิญมาปฏิสังขรณ์ให้คืนดีแล้วรักษาไว้ที่วัดพระเชตุพน ฯ หรือพระราชทานไปเป็นพระประธานที่อื่น แต่ในครั้งนั้นหากพระพุทธรูปที่นั่ง มีหลังคาโบสถ์วิหารปกคลุมไม่ตากแดดกรำฝนดังเช่นพระพุทธชินสีห์และพระศาสดาเป็นต้นไม่เชิญลงมา ครั้นเวลาล่วงมาถึงรัชกาลที่ ๓ โบสถ์วิหารซึ่งยังดีอยู่เมื่อรัชกาลที่ ๒ หักพังไป มีพระพุทธรูปหล่อของโบราณซึ่งต้องตากแดดกรำฝนเกิดขึ้นอีก ข้อนี้พึงเห็นได้เช่นพระศาสดา คงเป็นเพราะวิหารพังต้องตากแดดกรำฝนอยู่ พวกชาวเมืองพิษณุโลกจึงยอมให้สมภารวัดบางอ้อช้างเชิญลงมา และเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เชิญพระอัฐารส ที่วัดวิหารทอง เมืองพิษณุโลก ลงมาสร้าง วิหาร รักษาไว้ที่วัดสระเกศ น่าสันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคงตรัสแนะนำเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ที่สร้างวัด ให้หาพระพุทธรูปโบราณซึ่งตากแดดกรำฝนอยู่ตามหัวเมืองมาบุรณปฏิสังขรณ์ทำเป็นพระประธาน จึงเกิด "แฟดแชน" หาพระพุทธรูปโบราณตามหัวเมืองมาทำพระประธานกันในรัชกาลที่ ๓ จะทูลเพียงที่นึกได้คือ

พระประธานวัดบรมนิวาส องค์ ๑

พระประธานวัดบวรนิเวศ ๒ องค์

พระประธานวัดเทวราชกุญชร องค์ ๑

พระประธานวัดประยูรวงศ์ ๒ องค์

พระประธานวัดพิชัยญาติ องค์ ๑

พระประธานวัดอินทาราม องค์ ๑

ส่วนวัดบวรนิเวศนั้น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ โปรดให้เชิญ "พระโต" ที่วัดสระตะพานเมืองเพชรบุรีเข้ามา เป็นพระขนาดใหญ่เกินกว่าที่จะเป็นพระประธานในโบสถ์ซึ่งสร้างไว้ แต่วัดบวรนิเวศสร้างเป็นวัดนอกอย่าง จึ่งทรงพระดำริให้สร้างวิหารขวางต่อติดกับหลังโบสถ์ ตั้งพระโตตรงกลางหันหน้าขวางวิหารเข้ามาทางโบสถ์ แล้วรื้อผนังด้านหลังโบสถ์ทำคูหาให้แลเห็นพระโตเหมือนเป็นพระประธาน วิหารพระโตนั้นทางหัวท้ายทำเป็นห้องตั้งพระพุทธรูปยืนซึ่งทรงหล่อใหม่ทั้ง ๒ ข้าง พระดำริน่าจะเป็นแต่เพียงนี้ชั้นหนึ่ง แล้วต่อไปทรงทราบว่าพระชินสีห์เมืองพิษณุโลกก็ต้องตากแดดกรำฝน วิหารหักพังจึ่งโปรดให้เชิญพระชินสีห์ลงมาเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก แล้วสร้างวิหารขึ้นอีกหลังหนึ่งต่อวิหารพระโตไปทางข้างหลัง คงเป็นหลังคาต่างหากเหมือนกัน หม่อมฉันเห็นว่าเรื่องคงจะเป็นดังทูลมา

๒. ที่ท่านพ้นหน้าที่จุดเทียนวัสสาได้นั้น หม่อมฉันยินดีด้วย ถ้าตรัสขอพระองค์ให้พ้นหน้าที่ทอดพระกฐินหลวงกับทั้งราชการอย่างอื่นซึ่งต้องแต่งพระองค์ ทรงเครื่องแบบ หรือแม้มีต้อง แต่ไปเข้าสมาคมได้หมดด้วยจะยิ่งดี

๓. เรื่องพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปจุดเทียนวัสสาวัดอื่น นอกจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น มีพระบรมราชาธิบายของสมเด็จพระพุทธ-เจ้าหลวงอยู่ในหนังสือเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน ตรัสเล่าตามที่ได้ทรงสดับมาจากทูลกระหม่อม และกรมหลวงวงศาธิราชสนิทว่าแต่ก่อนพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดเทียนวัสสาแต่ที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาส-ดาราม กับที่ในหอพระสุราไลยพิมาน ๒ แห่งเท่านั้น ที่อื่นพระราชทานเทียนชนวนให้เจ้านายไปจุดทั้งนั้น และว่าเมื่อรัชกาลที่ ๒ นั้นโปรดให้พระเจ้าลูกเธอเป็นพนักงานจุดเทียนวัสสา ๕ พระองค์ คือทูลกระหม่อมทรงจุดวัดพระเชตุพน ฯ เป็นนิจพระองค์ ๑ ต่อลงมาถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับกรมหลวงวงศา ฯ และอีก ๒ องค์ซึ่งทรงจำพระนามไม่ได้ กรมหลวงวงศา ฯ ทูลว่าองค์อื่นแบ่งกันจุดองค์ละไม่กี่วัด แต่พระองค์ท่านเองถูกประเดให้จุดถึง ๒๒ วัด ต้องไปเที่ยวจุดแต่เช้าจนค่ำจึงครบหมด ถึงรัชกาลที่ ๓ ทูลกระหม่อมไปทรงผนวช เจ้านายพนักงานพระองค์อื่นทั้งกรมหลวงวงศา ฯ ก็ยังจุดอยู่อย่างเดิม แต่มีวัดหลวงเพิ่มขึ้นในรัชกาลที่ ๓ มาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระเจ้าลูกเธอเป็นพนักงานจุดเทียนวัสสาเพิ่มจำนวนขึ้น

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ ทูลกระหม่อมทรงระลึกถึงที่เคยทรงจุดเทียนวัสสาวัดพระเชตุพน ฯ เมื่อรัชกาลที่ ๒ (หม่อมฉันอยากจะแทรกว่าประกอบกับพระราชประสงค์จะเสด็จไปถวายพุ่มกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ฯ เหมือนอย่างเคยถวายมาทุกปีเมื่อยังผนวชด้วย) จึงเสด็จไปจุดเทียนวัสสาวัดพระเชตุพน ฯ วันแรม ๑ ค่ำ เวลาเย็น แล้วเคยเสด็จไปถวายพุ่มสมเด็จพระปรมา ฯ ที่ตำหนัก ต่อมาเมื่อเชิญพระพุทธสิหิงค์คืนไปไว้วังหน้าแล้ว ทูลกระหม่อมเสด็จไปจุดเทียนวัสสาที่พระที่นั่งพุทไธศวรรย์ด้วยอีกแห่งหนึ่ง

การที่ทูลกระหม่อมถวายพุ่มกรมสมเด็จพระปรมา ฯ มีเรื่องเตร็จซึ่งน่าจะเล่าไว้ด้วย หม่อมฉันจึงจะเขียนแทรกลงตรงนี้ ลักษณะที่กรมสมเด็จพระปรมา ฯ รับเสด็จทูลกระหม่อมนั้น ท่านประทับรับเสด็จอยู่ในตำหนักแต่พระองค์ มิให้มีใครอยู่ในนั้นด้วย ส่วนพระราชาคณะกับฐานานุกรมวัดพระเชตุพน ฯ ที่ไปรับเสด็จให้นั่งเรียงแถวอยู่ที่หอสวดมนต์ตรงหน้าตำหนัก ทูลกระหม่อมถวายพุ่มแล้วทรงสนทนาอยู่นาน ๆ เมื่อจะเสด็จกลับกรมสมเด็จพระปรมา ฯ ถวายอติเรก ภวตุสัพแต่พระองค์เดียวครั้งหนึ่งก่อน แล้วเสด็จไปประทับที่หอสวดมนต์ รับอติเรกพระสงฆ์วัดพระเชตุพน ฯ ถวายอีกครั้งหนึ่ง เสมอเป็นนิจ

ในเวลานั้น กรมสมเด็จพระปรมา ฯ เป็นพระมหาสังฆปรินายก บรรดาพระสงฆ์ซึ่งทรงสมณศักดิ์ กับทั้งเจ้านายทรงผนวชคงพากันไปถวายพุ่มเมื่อเข้าวัสสาทุกปี เมื่อกรมสมเด็จพระปรมา ฯ สิ้นพระชนม์

แล้ว ทูลกระหม่อมโปรดให้ทำที่บูชาประดิษฐานพระอัฐิไว้ที่ในตำหนัก และโปรดให้พระพิมลธรรม (ยิ้ม) เป็นผู้รักษาพระอัฐิกับตำหนักทั่วทั้งบริเวณ พระพิมลธรรม (ยิ้ม) มาอยู่กุฎิใหญ่หลังหนึ่งที่ในบริเวณตำหนัก (ได้ยินว่าจำเพาะในเวลานั้นมีพระราชาคณะเป็นอาวุโสอยู่ในวัดพระเชตุพน ฯ พระพิมลธรรม (ยิ้ม) จึงไม่ได้เป็นเจ้าอาวาส แต่ต่อมาทั้งหน้าที่รักษาพระอัฐิและกุฎิที่อยู่ในบริเวณตำหนักตกแก่เจ้าอาวาส ตั้งแต่สมเด็จพระวันรัต (สมบุญ) สืบมาทูลกระหม่อมได้ตรัสสั่งพระราชาคณะฐานานุกรมกับทั้งเจ้านายทรงผนวชในคณะธรรมยุติกา ให้คงไปถวายพุ่มบูชาพระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมา ฯ เสมอทุกปี ด้วยทรงนับถือว่าท่านได้มีพระคุณแก่พระสงฆ์ธรรมยุติกามาแต่ก่อนมาก แม้พระองค์เองเมื่อทรงจุดเทียนวัสสาแล้ว ก็เสด็จไปถวายพุ่มบูชาพระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมา ฯ ด้วยทุกปี แต่ถึงสมัยนั้นเมื่อถวายพุ่มพระอัฐิแล้วเสด็จเลยไปถวายพุ่มพระพิมลธรรม (ยิ้ม) ที่กุฎิด้วย พระพิมลธรรม (ยิ้ม) ก็ทำตามอย่างกรมสมเด็จพระปรมาฯ รับเสด็จและถวายอติเรกในกุฎิแต่องค์เดียว ก็เลยเป็นแบบอันมีแต่ที่วัดพระเชตุพน ฯ แต่แห่งเดียว สืบมาจนรัชกาลที่ ๕ เมื่อหม่อมฉันบวชเป็นสามเณรก็เคยไปถวายพุ่มบูชาพระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมา ฯ เมื่อเป็นราชองครักษ์ก็เคยตามเสด็จไปถวายพุ่ม ได้เห็นพระพิมลธรรม (อ้น) รับเสด็จในกุฎิแต่องค์เดียว และทรงรับอติเรก ๒ ครั้งดังกล่าวมาข้างต้น แต่ยังไม่ทราบมูลเหตุมาช้านาน จนเมื่อจะมีงานพระชนมา

ยุสมมงคลที่วัดอรุณ ฯ วันหนึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จไปทอดพระเนตรเตรียมงานที่วัดอรุณ ฯ แล้วเสด็จเลยไปเยี่ยมสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฤทธิ) ถึงกุฎี ท่านรับเสด็จอยู่ ณ กุฎีองค์เดียว ให้พระราชาคณะกับฐานานุกรมนั่งแถวรับเสด็จอยู่ที่หอสวดมนต์ และถวายอดิเรก ๒ ครั้งดังว่ามาแล้ว เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จพระราชดำเนินกลับมาจากกุฎีตรัสสรรเสริญสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กับหม่อมฉันว่าท่านรู้แบบเก่า การที่รับเสด็จแต่องค์เดียวที่ในกุฎีนั้นเพื่อจะให้เป็นที่รโหฐาน พระเจ้าแผ่นดินจะตรัสอะไร จะได้ตรัสโดยสะดวกพระราชหฤทัย ด้วยไม่มีใครอื่นได้ยิน พระราชาคณะองค์อื่นเห็นจะรู้ธรรมเนียมนั้นน้อยตัวแล้ว หม่อมฉันได้ฟังพระบรมราชาธิบายจึงรู้มูลเหตุเรื่องอดิเรก ๒ ครั้ง มาคิดดูเห็นว่าคงเป็นกรมสมเด็จพระปรมา ฯ ทรงตั้งแบบรับเสด็จอย่างนั้น เพราะทูลกระหม่อมเคยเสด็จไปเฝ้าและเคยสนทนาอย่างไว้วางพระหฤทัยกันมาแต่ยังทรงผนวช

ในพระบรมราชาธิบายว่าทูลกระหม่อมทรงจุดเทียนวัสสาวัดพระเชตุพน ฯ เสมอมาจนสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระเจริญวัย จึงโปรดให้ทรงรับหน้าที่เป็นพนักงานจุดเทียนวัสสาวัดพระเชตุพน ฯ เหมือนอย่างพระองค์เองเมื่อรัชกาลที่ ๒ เพิ่มการถวายพุ่มบูชาพระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมา ฯ และถวายพุ่มท่านผู้รักษาพระอัฐิด้วย สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ทรงจุดต่อมาในรัชกาลที่ ๕ จนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศทรงพระเจริญวัย จึงทรงมอบกิจนั้นพระราชทานให้เป็นพนักงานต่อมา

การที่ทูลกระหม่อมเสด็จไปวัดบวรนิเวศเมื่อเข้าวัสสานั้น ไม่ได้เสด็จไปจุดเทียนวัสสา ซึ่งมักประทานเทียนชะนวนให้เจ้าทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศ ฯ ไปจุดแต่เมื่อเข้าไปรับพุ่มที่วัดพระแก้วในวันกลางเดือน ทูลกระหม่อมเสด็จไปวัดบวรนิเวศต่อวันแรม ๒ ค่ำ เวลาบ่าย เมื่อถวายพุ่มบูชาพระพุทธรูปและถวายพุ่มแก่กรมสมเด็จพระปวเรศ ฯ เป็นมูล แต่แรกกรมสมเด็จพระปวเรศก็รับเสด็จที่บนตำหนักชั้นบนแต่พระองค์เดียว และให้พระราชาคณะกับถานานุกรมนั่งแถวรับเสด็จที่ตำหนัก (ชั้นล่าง) คงถวายอติเรก ๒ ครั้งอย่างที่วัดพระเชตุพน ฯ และเสด็จไปตั้งแต่ปีแรกเสวยราชย์ทั้ง ๒ วัด

การที่ทูลกระหม่อมเสด็จไปถวายพุ่มที่วัดบวรนิเวศนั้นก็มีเรื่องเตร็จอันควรเล่าด้วย เล่ากันมาว่าในปีที่ทูลกระหม่อมเสวยราชสมบัตินั้น พอใกล้วัสสาพวกพระสงฆ์สานุศิษย์ซึ่งอยู่ในวัดบวรนิเวศพากันรู้สึกว้าเหว่ ด้วยเคยถวายพุ่มสักการบูชาทูลกระหม่อมมาทุกปี จะไม่ได้ถวายพุ่มต่อไป ครั้นรู้ว่าจะเสด็จไปถวายพุ่มที่วัดบวรนิเวศ จึ่งนัดกันจัดพุ่มกับเครื่องสักการบูชาเช่นเคยถวายเอาไปตั้งเรียบเรียงไว้ตรงหน้าพระพุทธชินสีห์ที่ในพระอุโบสถ ทูลกระหม่อมเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นตรัสถามได้ทรงทราบเหตุจึ่งทรงพระกรุณา ตรัสพระราชทานพระบรมราชานุญาตว่าถ้าพระสงฆ์สานุศิษย์ใครจะถวายพุ่มแก่พระองค์ก็ให้เข้าไปถวายแก่พระแก้วมรกตที่ในพระบรมมหาราชวัง แต่นั้นก็เกิดประเพณีที่พระสงฆ์ธรรมยุติกา เข้าไปถวายพุ่มแก่พระแก้วมรกตในวัน

แรม ๕ ค่ำเป็นกำหนดทุกปีเสมอสืบมา ข้างฝ่ายทูลกระหม่อมก็ตรัสสั่งให้จัดพุ่มเป็นส่วนของพระองค์ถวายแก่พระสงฆ์สานุศิษย์ในวันเสด็จไปถวายพุ่มที่วัดบวรนิเวศด้วยทุกปี แต่พระสงฆ์วัดบวรนิเวศที่รับพุ่มหลวงครั้งทูลกระหม่อม เห็นจะเป็นแต่ท่านที่เคยเป็นสานุศิษย์ในพระองค์ พระบวชใหม่ไม่ทรงรู้จักคงไม่ได้รับ จึงปรากฏในพระบรมราชาธิบายของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงว่าถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อแรกเสวยราชย์ทรงเคยคุ้นกับพระสงฆ์วัดบวรนิเวศอยู่แทบทั้งวัด เพราะได้ทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อก่อนเสวยราชย์ไม่ช้านัก จึงโปรดให้ถวายพุ่มพระสงฆ์วัดบวรนิเวศหมดทั้งวัดก็เลยเป็นธรรมเนียมสืบมา และกรมสมเด็จพระปวเรศก็เสด็จลงมานำพระสงฆ์รับพุ่มที่ในพระอุโบสถ มิได้รับเสด็จบนตำหนักเหมือนแต่ก่อน การถวายพุ่มที่วัดบวรนิเวศมีแปลกกับที่วัดอื่นอีกอย่างหนึ่ง ด้วยเสด็จไปถวายพุ่มเจ้านายทรงผนวชถึงตำหนักทุกพระองค์ คงเริ่มมาแต่เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงผนวชเป็นสามเณร เลยเป็นธรรมเนียมสืบมาจนรัชกาลที่ ๕

๔. วัดราชประดิษฐ์นั้น ในพระบรมราชาธิบายว่าตั้งแต่สร้างวัดทูลกระหม่อมก็เสด็จไปถวายพุ่มพระทั้งวัดทุกปี ดูทำนองอย่างเป็นเจ้าของวัด ที่เสด็จไปถวายพุ่มพระวัดราชบพิธทั้งวัดในรัชกาลที่ ๕ ก็ทำตามอย่างวัดราชประดิษฐ์นั่นเอง เป็นแต่ทรงสักการบูชาพระพุทธรูปมิได้จุดเทียนวัสสา ส่วนวัดเบญจมบพิตรนั้นเป็นการ "นอกอย่าง" ด้วยทรงชวนพระประยูรญาติที่ได้ช่วยกันสร้าง ไปถวายธูปเทียนพระสงฆ์ที่เข้าวัสสาเหมือนเช่นพวกสัปรุษเขาทำกันที่วัดอื่นเท่านั้น

ทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๑๓/๘๕

๕. การตั้งศพที่วัดเบญจมบพิตรนั้น หม่อมฉันเห็นว่าเป็นความคิดดีอยู่ ด้วยการตั้งศพนั้นจะเป็นศพโกศก็ตาม ศพหีบก็ตาม เหมาะแต่จะตั้งในเรือนแบบไทย เช่นท้องพระโรงหรือหอนั่ง เรือนแบบฝรั่งเขาตั้งศพ คงไม่สมประกอบด้วยอย่างใดอย่างหนึ่ง ยกตัวอย่างดังเมื่อพระศพสมเด็จกรมพระเทววงศ์ ฯ ตั้งในห้องรับแขกบนตำหนักใหญ่ ก็ตั้งฐานแว่นฟ้าได้ชั้นเดียวที่บางแห่งถึงต้องตัดผ้ารองเพดานให้ยอดโกศขึ้นไปอยู่หลังคาก็มี ที่ต้องตั้งโกศหรือหีบศพเหมือนอย่างฝากของเก็บไว้ในห้องก็มี เวลาทำบุญหน้าศพที่คนนั่งก็ไม่มีที่จะเป็นระเบียบเรียบร้อย แต่ที่ให้โทษเป็นข้อสำคัญนั้น เพราะเรือนแบบฝรั่งทำสำหรับอยู่ร่วมกันกับครัวเรือน พอตั้งศพก็มีบุคคลภายนอกตั้งแต่พระสวดเป็นต้นเข้าไปอยู่ในเรือน ทำให้ครอบครัวของผู้ตายพากันได้ความเดือดร้อนไปจนกระทั่งปลงศพแล้ว เพราะฉะนั้นที่เอาศพไปตั้งวัดจึงเป็นการแก้ความลำบากของเจ้าภาพได้มาก เปลี่ยนเป็นความลำบากเพียงต้องไปทำบุญศพไกลไปหน่อยเท่านั้น

๖. ในลายพระหัตถ์เวรฉบับนี้มีเรื่องบัตรใบแดงหลายราย บางรายก็ออกจะขัน บางรายก็ชวนให้คิดถึงวันหน้า จึงจะทูลสนองเรื่องบัตรใบแดงรวมเป็นวินิจฉัยอันเดียวกัน

ที่เสด็จไปรดน้ำบ่าวสาวผิดแห่งนั้นขันอยู่ แต่คิดดูก็ไม่ประหลาด หม่อมฉันเองก็เคยใช้สังเกตแห่งที่ด้วยดูรถที่มีจอดอยู่มาก ที่ท่านเสด็จไปผิดแห่งเพราะมีกรณีพิเศษเป็นเหตุประกอบกันถึง ๓ อย่าง คือแต่งงานวันเดียวกัน ๒ รายอย่างหนึ่ง บ้านที่แต่งงานอยู่ถนนเดียวกันทั้ง ๒ รายอย่างหนึ่ง และไม่ทรงรู้จักว่าบ้านที่เชิญเสด็จอยู่ที่ไหนด้วยอีกอย่างหนึ่ง จะป้องกันมิให้ผิดแห่งได้แต่ด้วยตั้งตำราไว้ที่ตำหนัก ว่าถ้ามีใครเชิญเสด็จไปรดน้ำบ่าวสาว คุณโตหรือหญิงอามต้องสั่งสารถีที่นั่งให้ไปสืบให้รู้แห่งบ้านเสียก่อนเสมอทุกรายไป จึงจะคุ้มได้ แต่น่าชมเจ้าของงานที่เสด็จไปผิดนั้น ว่าเขามีทั้งอัธยาศัยและสติ ถ้าถูกเป็นคนเขลาแสดงความยินดีด้วยกิริยาหรือวาจาให้ท่านรู้สึกพระองค์ว่าเสด็จไปผิดแห่งในเวลานั้น ดูจะเกิดลำบากพระทัยไม่น้อย

ที่มีรายอื่นพาเจ้าบ่าวเจ้าสาวไปเฝ้าทูลขอให้รดน้ำประทานที่ตำหนักนั้น ก็น่าชมความคิด เพราะการเชิญคนรดน้ำบ่าวสาวทุกวันนี้คล้ายกับสวด "สคุเค" เชิญเทวดาเสียแล้ว ที่เขาพาคู่บ่าวสาวมาให้ทรงรดน้ำที่ตำหนัก เห็นถนัดว่าเพราะเขาปรารถนาด้วยนับถือเฉพาะพระองค์ แต่จะเชิญเสด็จไปเข้ากระบวนเทวดาที่รับสคุเค เขาเกรงพระทัย จึงแก้ธรรมเนียมเก่าซึ่งให้คู่บ่าวสาวไป "ไหว้" นั้นเองเปลี่ยนเป็นไปเฝ้าให้ทรงรดน้ำ คนอื่นก็น่าจะคิดถึงพระชันษาและเกรง

พระหฤทัยทำอย่างเดียวกัน รายใดไม่ถึงต้องการจะให้พระองค์ท่านทรงรดน้ำโดยเฉพาะ ไม่พาคู่บ่าวสาวไปเฝ้า พระองค์ท่านก็ไม่ต้องลำบาก ถ้าเป็นได้เช่นนั้นจะดีหาน้อยไม่

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

※ ※ ※

๑๔/๘๕ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๐ กันยายน ๒๔๘๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ย้อนหลัง

๑. ที่กราบทูลภาษาช่างในคำว่า "ขื่อคัด" มาก่อนนั้น ลืมกราบทูลให้ถี่ถ้วนไป ภาษาช่างซึ่งเขาเรียกว่า "ขื่อคัด" นั้น เขาเจาะจงที่จะพูดถึงขื่ออันจะทำเป็นสองชั้น ถ้าเขาจะพูดถึงเสาดั้งซึ่งเขาตัดเอาแต่ดั้งที่ตั้งไว้บนขื่อสองชั้นนั้น เขาเรียกว่า "ดั้งแขวน" ที่ทำขื่อเป็นสองชั้นนั้นก็เพื่อจะกันไม่ให้ดั้งรวนโย้เย้ไป ได้ทราบจากกรมหลวงสรรพสิทธิว่าเรือนลาว (เห็นจะเป็นทางอุบล) ว่าเขามีขาซ้ายค้ำดั้งรวนต้นอยู่โคนดั้งตอนใน ปลายอยู่ปลายดั้งที่จั่ว ไม้ตัวนั้นเขาเรียกว่า "ยิงลม" เรือนลาวเห็นจะไม่ทำขื่อสองชั้นอย่างเรา

"ดั้ง" เกล้ากระหม่อมแปลว่า "หน้า" คิดว่าเรือนแต่ก่อนเอาด้านสกัดเป็นหน้า ด้วยเห็นโบสถ์วิหารเป็นตัวอย่างอยู่ กับหนังก็มีตัวนำหน้ารถ เรียกว่า "หนังดั้ง" กับดั้งซึ่งบังหน้ากันอาวุธ และ "ช้างดั้ง" ก็จะเป็นช้างหน้า

จำจะต้องเอาบรรเลงเข้ามาต่อ ไม่เช่นนั้นความก็จะแตกกันไป ไปเที่ยวป่าทางบ้านนอกเห็นเรือนเขามุงหลังคาด้วยไม้ไผ่ผ่าสอง เอาคว่ำอันหงายอันเห็นว่าดี กระเบื้อง "กบู" หรือ "ลบู" หรือ "ลาบู" ก็เอาอย่างจากนี้เรียกกระเบื้อง "กบู" เห็นจะถูก เข้าใจว่ามาแต่ "กัมพุช" คำนี้จะทำให้เนื่องไปถึงคำ "กำพูฉัตร" นั่นเป็น "กัมพุชฉัตร" ได้จากพระราชวิจารณ์

พูดมากเลยไป อันเรือนป่าซึ่งได้เห็นนั้น เขาทำหลังคาไม่เท่ากันข้างหนึ่งยาวข้างหนึ่งสั้น เห็นก็เข้าใจว่าเขาทำเพื่อจะไม่ทำหลบอย่างหลังคาบ้านเรา ของเขาก็ดีแต่เห็นไม่ได้ เพราะถ้าทำยาวทางด้านใต้ก็จะกันฝนได้แต่ที่มาทางใต้ ถ้าเป็นฝนมาทางเหนือแล้วก็รั่ว กันไม่ได้

๒. ได้เคยตรัสถามถึงแสตมป์รูปไถนาของเรา ซึ่งเคยปิดหนังสือเวรมาถวาย เกล้ากระหม่อมกราบทูลว่าไม่ทราบนั้น ไม่ทราบจริง ๆ เพราะทำหนังสือนั้นแล้วก็ให้เด็กเอาไปส่งที่ออฟฟิศไปรษณีย์ เขาจะไปปิดแสตมป์อย่างใดกัน จึงไม่ทราบ

บัดนี้ได้มานึกถึงหลักของแสตมป์ แม้จะทำเป็นรูปอะไรก็รวมลงเป็นโฆษณาทั้งนั้น ที่ทำเป็นรูปคนก็เพื่อจะโฆษณาให้รู้ว่าใครเป็นคน

สำคัญอยู่ในประเทศนั้น ที่ทำเป็นตราก็เพื่อจะโฆษณาให้รู้ว่าตราของประเทศนั้นเป็นอย่างไร ที่ทำเป็นรูปคนมีอาการทำอะไรหรือเป็นของอย่างใด ๆ ก็เพื่อจะโฆษณาให้รู้ว่าประเทศนั้นมีสินค้าอะไรเป็นหลัก ที่ทำเป็นสถานที่ก็เป็นโฆษณาชวนเที่ยวโดยตั้งใจจะให้ไปดู เคยได้ยินเขาพูดถึงแสตมป์อเมริกาได้ให้ฟังมาก่อน แล้วกนึกต่อถึงรูปต่าง ๆ ก็เห็นเป็นว่าต้องการอย่างเดียวกันทั้งสิ้น คือโฆษณา นึกว่าไม่ผิดไปได้

รายการ

๓. เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม หม่อมราชวงศ์วิศิษฐ์ศรี (ลูกศรีใสเมียเก่าชายฉัตรมงคล) พาคุณหญิงนครพระรามมาหาแม่โต ให้ใบแดงฉบับหนึ่ง เชิญเกล้ากระหม่อมไปรดน้ำแต่งงานลูกสาวพระยานครพระรามที่ทำเนียบสามัคคีชัย (คือบ้านนรสิงห์เก่า รัฐบาลซื้อ แล้วนายกรัฐมนตรีย้ายไปอยู่) กำหนดวันที่ ๒๘ สิงหาคม เวลา ๑๖.๓๐ น. ในการ์ดนั้นลงชื่อนายกรัฐมนตรีเชิญเกล้ากระหม่อมไปรดน้ำ แต่เกล้ากระหม่อมไม่ได้ไป เพราะเห็นว่าเป็นแต่แม่เจ้าสาวเอาการ์ดมาให้ จึงเป็นแต่มีหนังสือไปถึงเจ้าบ่าวเจ้าสาว ให้พรด้วยความดีใจที่แต่งงานกัน

๔. วันที่ ๒๗ สิงหาคม ได้ไปเผาศพคุณหญิงเพิ่ม พุทธิแพทย์ที่วัดไตรมิตร์ ได้หนังสือแจกมาก็ให้นึกหลากใจ ด้วยในหนังสือนั้นปรากฏว่าคุณหญิงเพิ่มได้ไปเมืองต่าง ๆ เป็นหลายประเทศ

๕. ในวันที่ ๒๗ นั้นเองก็ได้รับหมายสำนักพระราชวัง บอกจะมีการทำบุญ ๕๐ วันพระราชทานที่ศพนายพลเอก อุ่ม พิชเยนทรโยธิน มีหมายทางราชการนำหมายกำหนดการส่งมาทั้งใบเผื่อด้วย ได้แบ่งใบเผื่อส่งมาถวายเพื่อทราบฝ่าพระบาทในคราวนี้ด้วยแล้ว

๖. วันที่ ๒๙ สิงหาคม เห็นการ์ดใบหนึ่ง (ตัวแดง) มีพระนามสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิ์ศจี กับนางจารุภัตรา ศุภชลาศัย เชิญรดน้ำแต่งงานนางสุริยนันทนา สุริยง ที่บ้าน "ศุภชลาศัย" วันที่ ๔ กันยายน เวลา ๑๖.๓๐ น.

จะกราบทูลให้แจ่มแจ้ง ว่านางสุริยนันทนานั้นเป็นเจ้าทูลลาออกเพื่อสมรสกับนายจิตติ สุจริตกุล ราชเลขานุการในพระองค์มีหนังสือบอกมา

บรรเลง

๗. การรดน้ำแต่งงานนั้นเห็นเป็นยาก ย่อมประกอบด้วยอันตรายถ้ารดผิดก็ผิด

๘. นึกถึงกระบวนเรียงความ คำนักสวด "เมรีเมแรดแพงพวยแพงแผด" ก็มาผุดขึ้นในใจ ปรากฏว่าเอาแต่ขันไม่เอาความจะเป็นไปฐานไรก็ทำให้คิดถึงนายโมรา

๙. นึกถึงคำอีก ที่เราว่า "เอาอิฐขว้าง" ก็ตรงกันกับที่ฝรั่งว่า "เอาหินขว้าง" แสดงว่าบ้านเราหาอิฐได้ง่าย เพราะแต่ก่อนเราใช้อิฐทำถนน

เรียน

๑๐. คำว่า "วรรณคดี" ถ้าจะแปลอย่างง่าย ๆ ก็ว่าทางไปแห่งการแต่งหนังสือ แต่รู้สึกว่าเป็นคำผูกขึ้นใหม่ เพราะแต่ก่อนไม่ได้ยินมาเลย ฝ่าพระบาททรงทราบสามารถที่จะตรัสบอกได้หรือไม่ว่าใครผูกขึ้นครั้งไร และเทียบกับคำอะไร เข้าใจว่าเป็นคำฝรั่ง

๑๑. จะตรัสบอกได้หรือไม่ ว่าเหตุใดคำ "จำนำ" จึงเปลี่ยนเป็น "จำนอง" ถ้าจะคิดอย่างง่าย ๆ จำนองก็เป็น จอง จำนำก็เป็น จำ คำเดิม จำนำ ใกล้กว่าจำนอง เสียอีก กับคำ "ประกัน" เติมเป็น "ค้ำประกัน" เติมทำไมไปใกล้เข้ากับคำ "รับเรือน" อันหมายความว่ารับประกันผู้รับประกันอย่างเก่านั้นไปเสียอีก

ได้ทราบจากจีนเคียมซุน ว่าคำ "โปเก" ทางจีนนั้นตรงกับคำ "ประกัน" ของเรา ที่เรียกกันว่า "โรงโปเก" ก็เป็นร้านที่รับประกัน ว่าของที่ขายออกจากร้านนั้นเป็นของดี (คือไม่บุบสลาย)

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระ

※ ※ ※

ที่ ๑๒/๒๔๘๕

หมายกำหนดการ
พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๕๐ วัน
ศพนายพลเอก อุ่ม พิชเยนทรโยธิน
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
พุทธศักราช ๒๔๘๕

นายกรัฐมนตรี ในตำแหน่งบังคับบัญชาสำนักพระราชวัง รับบัญชาคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ให้กำหนดการพระราชกุศล ๕๐ วัน ศพนายพลเอก อุ่ม พิชเยนทรโยธิน ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ดังต่อไปนี้

วันที่ ๗ กันยายน เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไปยังบ้านถนนพระอาทิตย์ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงวางพวงดอกไม้ของหลวงพระราชทานหน้าศพ แล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ พระสงฆ์ ๑๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบแล้ว ทรงทอดผ้า พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุล ทรงจุดเทียนเครื่องทรงธรรม พระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระเปรียญ ๔ รูปสวดธรรมคาถา จบแล้วทรงทอดผ้า พระสงฆ์ ๕ รูปบังสุกุล ถวายอนุโมทนา

วันที่ ๘ กันยายน เวลา ๑๐ นาฬิกา ๔๕ นาที คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไปยังบ้านถนนพระอาทิตย์ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ พระสงฆ์ถวายพรพระจบแล้ว ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงประเคนภัตตาหาร พระสงฆ์ ๑๐ รูปรับพระราชทานฉัน เสร็จแล้วทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ทรงทอดผ้าพระสงฆ์ ๗๓ รูป บังสุกุลเป็นเสร็จการ

การแต่งกาย

วันที่ ๗ กันยายน แต่งเครื่องแบบครึ่งยศ ประดับราชอิสริยาภรณ์

วันที่ ๘ กันยายน แต่งเครื่องแบบปรกติ

ไว้ทุกข์ทั้ง ๒ วัน

สำนักพระราชวัง

วันที่ ๒๘ สิงหาคม ๒๔๘๕

๓๕/๘๕ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๗ กันยายน ๒๔๘๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

บรรเลง

๑. ญี่ปุ่นเขาประกาศเปลี่ยนชื่อเกาะชวา เมื่อเห็นหนังสือพิมพ์ เริ่มแรกก็คิดว่าเขาจะเปลี่ยนเป็นภาษาญี่ปุ่น เช่น "สิงคโปร์" เปลี่ยนเป็น "โชนัน" แต่หาใช่ไม่ เปลี่ยน "ยะวา" หรือ "ยาวา" คือ "Java" ให้เป็น "ชวา" คือ "Djawa" เท่านั้นเอง เปลี่ยนทำไมไม่ทราบ "ยาวา" (Java) หรือ "ชวา" (Djawa) ก็เป็นการเขียนและอ่านออกเสียงเท่านั้นจะเอาแน่อะไรหาได้ไม่

๒. เห็นในหนังสือพิมพ์ เขาว่าเราเคยเรียกเมือง "บตาเวีย" ว่า "ชะนะตรา" ออกจะไม่เคยรับ เคยรับแต่ "ยักกะตรา" ในคำว่า "ฝรั่งสิงยิงปืนยักกะตรา" แล้วได้ฟังผู้รู้เขาว่าชื่อจริงเรียก "ไยกะตรา" ฟังดูก็เห็นควรแล้วที่มากลายเป็น "ยักกะตรา"

ในเรื่องชื่อเมือง "บตาเวีย" นั้น ได้เคยตรัสบอกคราวหนึ่งแต่นานแล้วจำไม่ได้แม่น เป็นว่าพวกวิลันดามาสร้างป้อมขึ้นที่เมืองนั้นก่อน แต่ดูเหมือนจะไม่มีคำ "ยักกะตรา" อยู่ในนั้น

๓. การเขียนหนังสือย่อมเปลี่ยนไปเสมอ เกล้ากระหม่อมเคยถามพระยาอนุมานที่หนึ่งแล้ว ว่าชื่อเก่าที่ท่านแต่ก่อนท่านตั้งไว้ ควร

จะเขียนเปลี่ยนด้วยหรือเปลี่ยนแต่คำพูด แกก็อึกอักในที่จะตอบ เข้าใจว่าความอึกอักนั้นเป็นด้วยไม่รู้ว่าหอสมุดเขาจะปฏิบัติสถานใด ได้สังเกตแล้วว่าหอสมุดเขาเปลี่ยนหมด แต่ผิดกับความเห็นเกล้ากระหม่อมด้วยเห็นว่าชื่อเก่าท่านแต่ก่อนท่านตั้งไว้อย่างไรก็ควรตามไป ถึงจะผิดก็ไม่ควรแก้ ถ้าแก้แล้วก็เสียหลักหมด

รายการ

๔. เมื่อวันที่ ๔ กันยายน ได้ใบดำใบหนึ่ง ของนายเอกสิฐส์ พิชเยนทรโยธิน บอกจะทำบุญ ๕๐ วันที่ศพนายพลเอก (อุ่ม) พิชเยนทรโยธิน วันที่ ๗ กันยายน สวดมนต์ วันที่ ๘ กันยายน เลี้ยงพระ

๕. และในวันนั้นเอง หลวงวุฒิสาร กงซุลสิงคโปร์มาหากับภรรยาื่นหนังสือฉบับหนึ่ง เซ็นชื่อ ชม อรรคราชวราทร บอกจะเผาศพพระยาอรรคราชที่วัดไตรมิตร์ วันที่ ๑๓ กันยายน เวลา ๑๖.๓๐ น. โดยไม่รู้หนเหนือหนใต้ จึงถามว่าแกเกี่ยวข้องอะไรแก่พระยาอรรคราช แกบอกว่าเป็นลูกพระยาอรรคราชกับคุณหญิงชม เพิ่งรู้

ไปงาน

๖. ควรจะกราบทูลให้ทรงทราบว่าได้ไปงานใดบ้าง เพราะได้กราบทูลในเรื่องเขาเชิญ แต่ลางรายก็ไป ลางรายก็ไม่ได้ไป

(๑) งานทำบุญ ๕๐ วันที่ศพเจ้าพระยาพิชเยนทร์นั้นไม่ได้ไป เป็นแต่ทำพวงดอกไม้ส่งไป

(๒) งานทำบุญพระชันษา ๘๐ ของสมเด็จพระพันวัสสานั้นได้ไปเฝ้าและเซ็นชื่อ ไม่ได้ทรงทำอะไรแปลกไปกว่าที่เคยเมื่องานพระชันษาครบ ๘๐

(๓) งานเผาศพพระยาอรรคราชนั้นได้ไปเพราะเหตุที่ชอบกับเจ้าตัวอยู่

กราบทูล

(๗) ควรจะกราบทูลให้ทรงทราบ ว่าอีแตตายเสียแล้วเมื่อวันที่ ๗ กันยายน ถูกอีดำ เห็นจะเป็นด้วยฤทธิ์หึง เพราะอีดำเป็นเมียหมาเลี้ยงตัวหนึ่ง และอีแตก็เป็นเมียหมาตัวนั้นด้วย อีดำนั้นเป็นหมากลางตลาด มันมาอยู่ที่บ้านก็เพราะมันติดพันกับหมาเลี้ยงเข้ามา เราก็เลี้ยงมันไว้ แต่ได้เอามันไปปล่อยหลายหนแล้ว เพราะมันเห่าไม่มีมูล แต่จะปล่อยที่ไหนมันก็กลับมาได้ ที่เรียกว่าอีดำนั้นก็ไม่ต้องสงสัยด้วยสีมันดำทั้งตัว อีแตตายหวังใจว่าจะได้ลูกไว้เลี้ยงต่อไปสองตัว เป็นตัวผู้ตัวหนึ่ง ตัวเมียตัวหนึ่ง แต่ตายเสียหมดแล้ว

ชื่อหมาซึ่งมี "อ้ายอี" นำดูออกจะจำเป็น ด้วยจะได้รู้ว่าตัวผู้หรือตัวเมีย แม้แต่ชื่อคนยังต้องมีคำนำให้รู้ว่าผู้ชายหรือผู้หญิง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

๑๖/๘๕ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๕ ตุลาคม ๒๔๘๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

บรรเลง

๑. บรรเลงนี้แหละเป็นน้ำเนื้อหนังสือเวร มีอะไรก็เขียนกราบทูลบรรเลง เพราะจะคอยลายพระหัตถ์เวรอย่างแต่ก่อนไม่ได้ ถ้ามีข้ออื่นด้วยก็นับว่าเป็นอดิเรกลาภ

๒. การคิดด้วยมันสมองจะต้องเป็นของใหม่ แต่ก่อนเห็นกันว่าความคิดออกจากหัวใจทั้งนั้น ทางอินเดียก็มีมาก และทางฝรั่งเป็นต้นว่าพูดเรื่องหญิงชายรักกันก็เห็นทำเป็นหัวใจ ตกเป็นว่าความคิดเกิดแต่หัวใจทั้งนั้น แต่นั่นเป็นมาทางตะวันตก ส่วนทางตะวันออกยังนึกไม่ออกหรือไม่รู้ ได้ถามพวกเพื่อนซึ่งเขารู้ภาษาญี่ปุ่น เขาก็บอกว่าทางญี่ปุ่นเก่าก็ถือว่าความคิดเกิดแต่หัวใจเหมือนกัน

๓. อ่านหนังสือพิมพ์ข้างไทย พบคำว่า "อำเภอเวียงคุก" อยู่ในเมืองหนองคาย คำว่า "คุก" จะแปลว่ากระไร ต้องเป็นคำตรงข้ามกับทางเราทุกวันนี้เป็นของซึ่งไม่พึงปรารถนา คำนี้ทำให้นึกถึงคำ "ดอกทอง" ว่าเดิมจะเป็นคำดี ไม่ใช่หยาบที่ถึงแก่จะเอามาด่ากันเสียดอกกระมัง ตัวอย่างก็มี เช่น "นามสกุล" ก็คือ "โคตร" นั่นเอง แต่เอา "โคตร" ไปใช้เป็นคำหยาบเสียแล้วก็ต้องตั้งเปลี่ยนเรียกใหม่

๔. เมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ค่ำแล้ว ชายดิศกับหญิงหลุยมาที่บ้านคลองเตย ชายดิศบอกว่าฝ่าพระบาทจะเสด็จกลับบางกอก ประทับที่วังวรดิศ เกล้ากระหม่อมก็ดีใจ จะได้มีโอกาสไปเฝ้าบ้าง ที่ปีนังนั้นไกลมาก

๕. เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน องค์ธานีเธอส่งสมุด "วารสาร" มาให้ สมุดนี้ได้ตีพิมพ์มาทีหนึ่งแล้ว จัดว่าเป็นของ "สยามสมาคม" ซึ่งเปลี่ยนชื่อเป็น "สมาคมค้นวิชาประเทศไทย" ยาวไม่น้อย เดี๋ยวนี้เขาชอบยาว ๆ กัน เช่นชื่อพระราชบัญญัติหรือพระราชกฤษฎีกาก็ยาว ๆ พระราชกฤษฎีกาซึ่งออกเมื่อเร็ว ๆ นี้ก็มีชื่อว่า "พระราชกฤษฎีกากำหนดคุณสมบัติ พื้นความรู้ และวิธีคัดเลือกเพื่อบรรจุและแต่งตั้งปลัดอำเภอประจำตำบล ในกรมมหาดไทย พุทธศักราช ๒๔๘๕" อันชื่อยาว ๆ นั้น ถ้าใครเรียกไม่หมดก็เสียไป เห็นได้ว่าเดี๋ยวนี้จำเริญกว่าแต่ก่อนมาก ถ้าชื่อแต่ก่อนตั้งไว้สั้นไปก็ต้องต่อ

กราบทูลบรรเลงถึงชื่อก็เลยไป ที่จริงตั้งใจจะกราบทูลถึง "บทเห่เรือจับระบำ" จะเทียบคำบทเห่กับแหล่เทศน์ถวาย ด้วยได้กราบทูลมาทีหนึ่งแล้ว ว่าไม่ใครก็ใครคงเอาอย่างกันข้างหนึ่ง เผอิญในสมุดนั้นมีพระวิจารณ์ของฝ่าพระบาทในเรื่อง "เห่ช้าลูกหลวง" มาด้วย ทำให้นึกได้ จึ่งจะเทียบถวายในบัดนี้

บทเห่

"เห่เอยเห่สวรรค์ เมื่อวสันตฤดูฝน
นักขัตฤกษ์เบิกบน ให้มืดมนเมฆา
เทวาวลาหก ให้ฝนตกลงมา
ฝูงเทพเทวา กับนางฟ้าฟ้อนรำ
เล่นฝนตีโทนทับ ร้องรับจับระบำ
เป็นคู่เคียงเรียงรำ ระทวยท่าท่วงที"

แหล่เทศน์

"แกะเป็นเรื่องเมืองสวรรค์ เมื่อวสันตฤดูฝน
นักขัตฤกษ์เบิกบน ก็มืดมนเมฆา
เทวดาวลาหก ให้ฝนตกลงแสนห่า
ฝูงเทพเทวา กับนางฟ้าฟ้อนรำ
หันเหียนเวียนวง ต่างองค์จับระบำ
เป็นคู่คู่ดูขำ เยื้องท่าท่าที"

อะไรต่อไปอีกก็ไม่จำได้แม่น เอาโน่นชนนี่ปนกันยุ่ง ต่อไปก็จำได้แม่น แต่ต้นแห่งบทรามสูร จะเทียบถวายตามมีตามเกิด

บทเห่

"เห่เอยเห่นาม เทพรามสูรมาร
มือถือขวาน อยู่วิมานมณีนิล
หน้าเขียวเขียวงอก สีเหมือนดอกอินทนิล

เมืองสวรรค์ชั้นอินทร์ เกรงลิ้นทุกเทวา
เลี้ยวรอบขอบพระสุเมรุ ตรวจตระเวนเวหา
เห็นนางเอกเมขลา ถือจินดาดังไฟ"

ลางคนก็ว่ายักไปที่ตรงรูปร่าง แต่ข้างต้นนั้นเหมือนกัน ว่า

"มีมือถือขวาน อยู่วิมานเมฆี
หน้าเขียวเขียวขาว ดูเหมือนดาวโรหิณี
ในเมืองสวรรค์ชั้นโลกีย์ ย่อมกลัวฤทธิ์ทุกเทวา"

ต่อไปก็เข้าคำเดิมซึ่งว่ากัน เห็นได้ว่าอย่างหลังนี้เป็นแก้ ที่จะแก้เพราะดอกอินทนิลนั้นเป็นสีม่วงไม่ใช่เขียว แต่เขียวหรือม่วงก็หมายความว่าผิวดำนั่นเอง แหล่งที่เถียงกันมีถมไป ถ้าจะว่าที่ถูกแล้วรามสูรไม่ใช่เทวดาไม่ใช่ยักษ์ เป็นอวตารคนหนึ่งมีสัญชาติเป็นพราหมณ์ แต่ผู้แต่งบทจะรู้ไม่ได้ คำ "วสันต์" ก็เหมือนกัน เราเข้าใจว่าหมายถึงฤดูฝน แต่ไม่ใช่ เป็นชื่อฤดูอันหนึ่งซึ่งเขาแบ่งหก มีวสันตะ คิมหะ วัสสานะ สรทะ เหมันตะ สิสิระ ฤดูหกนี้เราจะว่าไม่รู้ก็ใช่ที่ เพราะเรามีฤดูสารท แต่ฤดูของเราแบ่งสามเราก็ยึดเอาแบ่งสามเป็นที่ตั้งจงหลงไป ทางฝรั่งเข้าถือเอาวสันตะว่าเป็นฤดูสปริง แต่จะถูกหรือไม่ถูกไม่ทราบ ฤดูของฝรั่งเขาแบ่งสี่ ตกลงเป็นในระยะปีหนึ่ง จะแบ่งเป็นกี่ฤดูและฤดูละกี่เดือนก็ได้ตามแต่จะแบ่ง อันถ้อยคำนั้นยากนัก ถ้าไม่ได้คิดและไม่สอบสวนก็มีแต่ผิด นี่ว่าถึงผู้รู้ ส่วนผู้ไม่รู้นั้นจะเห็นอย่างไรไม่ทราบ

เห็นบทกล่อมในหนังสือนั้นมีกล่าวถึงนกแก้วกินลูกจันทน์ ทำให้นึกถึงบทสุวรรณหงส์อันได้เคยเห็นมาและจำได้ว่า "เจ้านกแก้วเอย นกแก้วคอขวั้น จับจิกลูกจันทน์ พลั้นพูดพลอด เห็นนางพลางทัก ว่าสาวรักสาวกอด สาวชาวตลาดยอด กอดคอเจ้าแก้วเอย" ออกจะตื่นใจที่เห็นคำบทนี้ว่าเรารู้ความจริงแล้ว เพราะเหตุที่สอนกันให้นกแก้วพูดเป็นว่า "เจ้าสาวต่อยอด" ไม่ได้ความ นกโนรีก็มีในบทกล่อมต่อจากบทนกแก้วไป ในเรื่องสุวรรณหงส์ก็มี แต่จำไว้ไม่ได้ถ้วนถี่ จำได้แต่ว่า "มันร้องสีแสสีแสก ส่งเป็นภาษาแขก ว่าหัสรีมันจุกเอย" บทสุวรรณหงส์ตรงที่จะถ่ายเอาคำกล่อมมา ที่ชื่อว่านกโนรีนั้นก็ที่เป็นภาษาแขก

ย้อนหลัง

๖. ตามที่กราบทูลมาถึงผลสร้างสาด บัดนี้ได้ทราบว่าเหลืองเป็นที่ว่าสุกถึงสามหน ต้นที่ใกล้เรือนจึงรอให้เหลืองถึงสามหน ส่วนต้นที่ไกลเรือนนั้นเหลืองเพียงสองหนก็เก็บออกสู่ตลาด เพราะทนค้างคาวและนกไม่ไหว

๗. ที่กราบทูลว่า "เจริญโลกธรรม" ตามคำกรมหมื่นมหิศรว่านั้นแปลว่าเห็นชอบตามนั้น ด้วยไม่ผิดจากความคิดปุถุชนไป

รายการ

๘. เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน ได้รับหมายกำหนดการเฉลิมพระชันษาเถื่อน ๆ แต่ครั้นรุ่งขึ้นก็ได้รับหมายทางราชการ อันได้แบ่งส่งมาถวายให้ทราบฝ่าพระบาทด้วยในคราวนี้แล้ว

ควรจะกราบทูลให้ทรงทราบเสียด้วย ว่าที่หมายกำหนดการเปลี่ยนวิธีเขียนหนังสือไปนั้น เพราะรัฐบาลให้เปลี่ยนด้วยต้องการจะให้เรียนภาษาไทยได้ง่าย เลิกพยัญชนะ ๑๓ กับสระ ๑๕ เปลี่ยนนานแล้ว ควรจะกราบทูลให้ทรงทราบแต่ไม่ได้กราบทูล

๙. เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน สำนักพระราชวังมีหมายมา ว่าสมเด็จพระพันวัสสาจะทรงทำบุญพระบรมอัฐิ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า กับสมเด็จพระศรีพัชรินทรา ที่โบสถ์วัดพระแก้ว วันที่ ๒๗ กันยายน เวลา ๑๐.๐๐ น.

๑๐. ผัน ณ นคร น้อง เจ้าจอม สว่าง ณ นคร เจ้าจอมในรัชกาลที่ ๕ มาหาเมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน ยื่นใบดำให้ฉบับหนึ่ง บอกจะทำบุญให้เจ้าจอมสว่าง ณ ที่อยู่ ในวันที่ ๒๕ และ ๒๖ ครั้นวันที่ ๒๗ จะชักศพไปวัดเทพศิรินทร์ พระราชทานเพลิงเวลา ๑๖.๐๐ น. พ้องกับงานสมเด็จพระพันวัสสาทรงทำบุญพระบรมอัฐิ แต่ต่างเวลากัน

ไปงาน

๑๑. (๑) งานเฉลิมพระชันษา ไปแต่เซ็นชื่อ นอกกว่านั้นไม่ได้ไป

(๒) สมเด็จพระพันวัสสาทรงทำบุญพระบรมอัฐินั้นได้ไป แต่ไม่ได้เสด็จมา

(๓) เผาศพเจ้าจอมสว่างนั้นไม่ได้ไป เป็นแต่ส่งเครื่องขมาศพไป

กราบทูล

๑๒. หญิงอามเอา "เซอคุลา" สำนักพระราชวังซึ่งได้รับให้ดู กล่าวด้วยเจ้าเขียนข่าวราชการไปลงหนังสือพิมพ์ข่าว แต่หนังสือฉบับนี้เกล้ากระหม่อมไม่ได้รับ

๑๓. เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน ได้รับหนังสือบริษัทพิมพ์บางกอกไตมส์บอกว่าหนังสือพิมพ์บางกอกไตมส์จะเลิกตั้งแต่วันพรุ่งนี้ไป เงินที่ให้ไว้เต็มปีจะแบ่งคืนให้ ให้ไปรับ หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ฝ่าพระบาทก็ทรงรับ แต่เขาจะกราบทูลให้ทรงทราบเมื่อไรนั้นไม่ทราบ

๑๔. ที่บางกอกน้ำท่วมจะมากกว่าปี ๒๔๖๐ เสียอีก เมื่อเสด็จกลับก็จะได้ทอดพระเนตรเห็น ที่บ้านปลายเนินอยู่ดีกันดี เพิ่งจะท่วมเมื่อวันที่ ๔ ตุลาคมท่วมเอามากเสียด้วย

เรียน

๓๕. จำได้ว่าฝ่าพระบาททรงพระวินิจฉัยชื่อพระสิงห์ว่าสิงหพะ ทำให้เข้าใจว่าชาวเชียงใหม่เขาเรียก "พระสิหิงค์" กันว่า "พระสิงค์" เช่นนั้นถูกหรือไม่

พระสิหิงค์นั้นเดี๋ยวนี้มีสามองค์ คือที่นครศรีธรรมราช พระที่นั่งพุทไธสวรรย์และเชียงใหม่ จำคำพระองค์เจ้าประดิษฐวรการได้ว่าในตำนานว่าทูตเอาทูนหัวว่ายน้ำไป จะต้องเป็นองค์เล็ก ถ้าโตก็คอหัก หนังสือซึ่งหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ส่งมาให้ก็ได้อ่าน ในนั้นกล่าวว่าพระสิหิงค์เกิดที่ลังกา แต่ทูตลังกาไม่รู้เรื่องเลย ข้อนั้นไม่สำคัญอะไร อาจเป็นทูตลังกา "โซด" ก็ได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร้อม

ที่ ๑๓/๒๔๘๕

หมายกำหนดการ

พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา

กันยายน พุทธศักราช ๒๔๘๕

วันที่	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
๑๙	๑๖.๓๐ น.	บรรพชิตยวนและจีน ถวายพระพร	พระอุโบสถ	
		สวดนพเคราะห์	วัดพระศรีรัตน	เต็มยศ จักรี
		ถวายบังคมพระบรมรูป	ปราสาทพระเทพบิดร	หรือช้างเผือก
		จเรินพระพุทธมนต์เฉลิม	พระที่นั่งอมรินทร์	
๒๐	๙ถึง ๑๖ น.	ลงนามถวายพระพร	ในพระบรมมหาราชวัง	ปกติ
	๑๐.๓๐ น.	เลี้ยงพระ	พระที่นั่งอมรินทร์	เต็มยศ จุลจอม
		เทสน์มงคลวิเสส		เกล้า
	๑๗.๐๐ น.	คนะทูตเฝ้า	พระที่นั่งจักรี	เต็มยศ จักรี หรือช้างเผือก

นายกรัฐมนตรีในตำแหน่งบังคับบันชาสำนักพระราชวัง รับบันชาคณะผู้สำเหร็ดราชการแทนพระองค์ว่า พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรสานี้ ให้กำหนดการพระราชกุสลดุจปีที่แล้วมา แต่โดยที่เวลานี้ประเทศอยู่ในภาวะสงคราม จึ่งให้งดการพระราชอุทยานสโมสรเนื่องในการนี้ รายการพระราชพิธีมีดังต่อไปนี้

วันที่ ๑๙ กันยายน เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มายังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ขึ้นมุขหน้าพระอุโบสถ หัวหน้าบรรพชิตยวนและจีนถวายคำถวายพระพรสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแก่ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ แล้วคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้นพระอุโบสถ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งประเคนผ้าไตรกับย่ามแด่พระสงฆ์ราชาคณะและเปรียญ ๕ รูป ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร พระสัมพุทธพรรณี และพระพุทธรูปฉลองพระองค์แล้วซึ่งจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการและเทียนบูชาเทพดานพเคราะห์ โหรบูชาเทพดานพเคราะห์ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ นะวัคคหายุสมธัมคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลงไปมุขหน้าพระอุโบสถ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระราชทานราชสังคหะวัตถุแก่ข้าราชการผู้สูงอายุแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไปขึ้นปราสาทพระเทพบิดร ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะถวายบังคมสมเด็จพระบูรพมหากษัตราธิราชเจ้า แล้วคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มาพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งประเคนผ้าไตรกับย่ามแด่พระสงฆ์ ๖๐ รูป พระสงฆ์ออกไปครองผ้า ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งจุดเทียนเท่าพระองค์ เทียนพระมหามงคลและเทียนบูชาพระพุทธรูปเทวรูปพระเคราะห์พระสงฆ์ครองผ้าเสร็จกลับเข้านั่งอาสน์ ประธาน

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการทรงศีล พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์งานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา

วันที่ ๒๐ กันยายน ตั้งแต่เวลา ๙ นาฬิกา จนเวลา ๑๖ นาฬิกา เจ้าหน้าที่จัดที่สำหรับผู้ที่จะมาลงพระนามและนามถวายพระพรในการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาไว้ดังนี้

(๑) พระมหามนเทียร ในพระบรมมหาราชวัง
พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน

(๒) ห้องรับแขกศาลาว่าการสำนักพระราชวัง
พระบรมวงศานุวงศ์

(๓) ห้องรับแขกศาลาที่ทำการสำนักราชเลขานุการในพระองค์
รัฐมนตรี คณะทูต
ประธานและรองประธานสภาผู้แทนราษฎร กับข้าราชการเทียบชั้นพิเศษขึ้นไป

(๔) ห้องแดงศาลาว่าการสำนักพระราชวัง
ข้าราชการสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร
สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
ข้าราชการสำนักนายกรัฐมนตรี
ข้าราชการกระทรวงเกษตราธิการ
ข้าราชการกระทรวงการคลัง

(๕) ห้องโถงสาลาว่าการสำนักพระราชวัง

พ่อค้า คหบดี

ข้าราชการสำนักพระราชวัง

(๖) ห้องเขียวสาลาว่าการสำนักพระราชวัง

ข้าราชการกระซวงการต่างประเทศ

ข้าราชการกระซวงสึกสาธิการ

ข้าราชการกระซวงยุติธรรม

ข้าราชการกระซวงพานิช

ข้าราชการกระซวงอุตสาหกรรม

ข้าราชการสำนักงานราชเลขานุการในพระองค์

(๗) พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ข้าราชการกระซวงมหาดไทย

ข้าราชการกระซวงการสาธารนสุข

ข้าราชการกระซวงกลาโหม

ข้าราชการกระซวงคมนาคม

เทศมนตรีและสมาชิกเทศบาล

เวลา ๑๐ นาลิกา ๓๐ นาที คนะผู้สำเหร็ดราชการแทนพระองค์มายังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ประธานคนะผู้สำเหร็ดราชการแทนพระองค์ซึ่งจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ พระสงค์ถวายพรพระจบแล้วซึ่งประเคนอาหารบินทบาตรแด่พระสงค์ซึ่งจเรินพระพุทธมนต์ในงานนี้

พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งจุดธูปเทียนเครื่องสักการะ ส่งเสด็จพระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนามงคลวิเสสกถา ๑ จบ ซึ่งประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมพระสงฆ์ถวายอนุโมทนา

เวลา ๑๗ นาฬิกา คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มายังท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท คณะทูตต่างประเทศและนำคำถวายพระพรในการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาถวาย

การแต่งกาย

วันที่ ๑๙ กันยายน	เย็น	เจริญพระพุทธมนต์ แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สายสะพายจักติยะราชอิสริยาภรณ์มหาจักรี หรือสายสะพายราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือก
วันที่ ๒๐ กันยายน	เช้า	เลี้ยงพระ แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สายสะพายราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า
	เย็น	ทูตเฝ้า มีเฉพาะแต่เจ้าหน้าที่ แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สายสะพายจักติยะราชอิสริยาภรณ์มหาจักรี หรือสายสะพายราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือก

สำนักพระราชวัง
วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๔๘๙

ที่ ๑๑/๘๕ วังวรดิศ

วันที่ ๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๘๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

เมื่อหม่อมฉันกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว ได้รับลายพระหัตถ์เวรคอยส่งอยู่ ๓ ฉบับ คือฉบับที่ ๑๔/๘๕ (ต่อจากฉบับหลังที่สุดที่หม่อมฉันได้รับที่เมืองปีนัง) ลงวันที่ ๑๐ กันยายน ฉบับ ๑ ฉบับที่ ๑๕/๘๕ ลงวันที่ ๑๗ กันยายน ฉบับ ๑ และฉบับที่ ๑๖/๘๕ ลงวันที่ ๕ ตุลาคม ฉบับ ๑ จะทูลสนองโดยลำดับไป

ทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๑๔/๘๕

๑) แบบตัวไม้เครื่องเรือนนั้น หม่อมฉันไม่ถนัดทาง "เต็กนิค" ในเรื่องนั้น จะทูลสนองแต่ด้วยวินิจฉัยแบบเรือนที่ทำกันเป็นสามัญในประเทศต่าง ๆ หม่อมฉันเห็นว่าแบบเรือนที่อยู่เกิดแต่เหตุ ๒ อย่าง คือดินฟ้าอากาศในถิ่นที่สร้างเรือนอย่าง ๑ ที่พัสดุสัมภาระซึ่งพึงหาได้ในถิ่นนั้นอย่าง ๑ เหมือนเช่นในถิ่นที่แห้งแล้งมิใคร่มีฝน ก็ชอบทำเรือนหลังคาตัดก่อด้วยดินดิบหรือก้อนหิน ซึ่งหาได้ง่ายในถิ่นนั้น ในถิ่นที่มีหิมะตกท่วมในฤดูหนาว ก็จำต้องทำเรือนมีหลังคามั่นคง และก่อฝาหนาให้ทานน้ำหนักหลังคากับทั้งหิมะที่ตกท่วมได้ ในถิ่นที่ฝนตกชุก ต้นไม้มีมากก็ชอบทำเรือนด้วยไม้ มีหลังคาสูงสำหรับให้น้ำฝนไหลไปเสียจากเรือนโดยเร็ว ไม่เลือกว่าเรือนในถิ่นอย่างไหน ชั้นแรกคงยังไม่

สมประกอบ จำเนียรกาลนานมามีช่างผู้มีปัญญา คิดแก้ไขให้สมประกอบดีขึ้นโดยลำดับมา ใครเห็นดีก็ทำตาม จึงเลยเกิดแบบเรือนอันเหมาะสำหรับกับถิ่นที่ ทำเป็นอย่างเดียวเหมือนกันทั่วไปตลอดท้องถิ่นนั้น ๆ แม้ในเมืองไทยเรา ถ้าพิจารณาดูเรือนอย่างโบราณที่พวกพลเมืองอยู่ ตั้งแต่เรือนพวกชาวป่าขึ้นมาจนถึงชั้นผู้ดีมียศบรรดาศักดิ์ ก็จะเห็นได้ว่ามาแบบเดิมอันเดียวกัน แก้ไขให้สมประกอบยิ่งขึ้นโดยลำดับมา จนนับได้ว่าเหมาะกับท้องถิ่นเป็นอย่างดีที่สุดทั้งในทางอนามัยและเศรษฐกิจ ดังชี้ได้ในบางอย่าง คือ

ก. ทำด้วยทัพสัมภาระอันหาได้ง่าย

ข. อยู่ได้ทั้งในเวลาแผ่นดินแห้งและเวลาน้ำท่วม

ค. จะย้ายถิ่นไปอยู่ไหนก็อาจเอาเรือนไปด้วยได้

ฆ. เรือนหลังเดียวมีบริบูรณ์ทั้งห้องนอนห้องนั่งข้างในประธาน มีห้องรับแขกและครัวไฟอยู่ที่เฉลียง และที่สุดมีที่ทำการงานเช่นสีข้าวและทอหูกเป็นต้นอยู่ข้างใต้พื้นเรือน ไม่มีเสียที่ให้ว่างเปล่า

ง. แม้รูปทรงสัณฐานเรือนที่ถูกต้องตามทางอนามัย เป็นต้นแต่หลังคาทำทรงสูงให้น้ำฝนไหลเร็ว ไม่ทันรั่วลงตามช่องแฝกหรือใบจากที่มุงหลังคา มีปั้นลมทั้ง ๒ ด้านขอกันมิให้ลมพัดหลังคาเปิด และตัวเรือนทำเฉลียงทางด้านหน้าให้หลังคาเฉลียงบังลมในฤดูหนาว แต่ด้านหลังทำช่องหน้าต่างสำหรับรับลมในฤดูร้อน แต่มีพาไลปีกนกที่ใต้ชายคาทั้ง ๓ ด้านสำหรับบังแดดมิให้เผาฝา

ลักษณะเหล่านี้เป็นแบบเรือนไทยเหมือนกันทั่วไปทั้งนั้น เก๋งจีนเขาก็มีแบบอันแก้ไขได้จนเหมาะแก่ภูมิประเทศของเขา จึงเป็นแบบเดียวกันทั่วไป แบบเรือนแขกฝรั่งก็เกิดขึ้นโดยทำนองเดียวกัน แต่วิสัยมนุษย์เคยอยู่เรือนอย่างไรจนคุ้นมาแต่น้อยแล้ว ก็ชอบอยู่เรือนแบบนั้น แม้ไปอยู่ในถิ่นประเทศอื่นก็ชอบไปสร้างเรือนตามเคยชอบอยู่ ดังเช่นพวกจีนมาสร้างเก๋งอยู่ในเมืองไทย ไม่ถือว่าจะเหมาะกับถิ่นที่สร้างหรือไม่ ก็เลยเกิดแบบเรือนหลายอย่างต่างชนิดขึ้นในถิ่นอันเดียวกัน แล้วเลยมีคนเอาอย่างแบบเรือนของประเทศอื่นไปประสมหรือสร้างเลียนด้วยเห็นงาม แต่ก็มักเป็นแต่ในพวกผู้มีทรัพย์ แต่พวกราษฎรพลเมืองดูยังถือแบบเดิมอยู่ทุกประเทศ

๒) กำเนิดของคำ "วรรณคดี" นั้นมีเรื่องเนื่องมาดังนี้ ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง "โบราณคดีสโมสร" ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ พระองค์ทรงรับเป็นสภานายก โปรด ฯ ให้สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเป็นสภานายกหอพระสมุด ฯ สำหรับพระนครเป็นอุปนายกและโปรด ฯ ให้พระยาโบราณราชธานินทรเป็นเลขานุการ พระราชทานพระราชลัญจกรมังกรเล่นแก้วให้เป็นตราสำหรับสภา ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงตั้ง "วรรณคดีสโมสร" ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ อีกสภา ๑ พระองค์ทรงรับเป็นสภานายก โปรดให้สภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร (คือตัวหม่อมฉัน) เป็นอุปนายก และให้กรรมการ

หอพระสมุด ฯ เป็นกรรมการวรรณคดีสโมสรด้วย ทรงสร้างตราพระคเณศรขึ้นพระราชทานให้เป็นตราวรรณคดีสโมสร เพราะฉะนั้นชื่อ "วรรณคดี" ที่ใช้กันต่อมา น่าจะเป็นสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงประดิษฐ์ขึ้น

๓) ที่เปลี่ยนคำ "จำนำ" เป็น "จำนอง" นั้น หม่อมฉันจำได้แต่ว่าเมื่อร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่วังบางขุนพรหม เราก็เป็นกรรมการอยู่ในนั้นด้วย ทูลกระหม่อมชายท่านเป็นผู้ขอแก้ แต่จะอ้างเหตุอันใดหม่อมฉันลืมเสียแล้วนึกก็ไม่ออก

ทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๑๕/๘๕

๔) ที่ญี่ปุ่นเปลี่ยนชื่อเมืองสิงคโปร์เป็น "โชนัน" นั้น หม่อมฉันได้ยินว่าเป็นความคิดของแม่ทัพที่ตีเมืองสิงคโปร์ได้ ขอให้ขนานนามนั้นเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดินญี่ปุ่น คำ "โช" เป็นนามพระราชวงศ์เหมือนอย่างคำ "จักรี" ของเรา คำ "นัน" แปลว่าตะวันตก รวมกันหมายความว่า "ราชอาณาเขตของราชวงศ์โชแผ่มาถึงที่นั่น" แต่ชื่อและคำอื่นที่ญี่ปุ่นเปลี่ยนนั้น หม่อมฉันเข้าใจว่าเขาเอาสำเนียงที่ญี่ปุ่นเรียกมาบังคับให้ใช้ตามเมืองที่ตีได้ เคยสังเกตคำที่พวกฝรั่งเรียกเมืองญี่ปุ่นว่า "ชะแปน" ก็ดี ที่จีนเรียกว่า "ซีฟุน" ก็ดี เขาให้เรียกแต่ว่า "นิปปอน (Nippon)" อย่างเดียว ยังประหลาดอยู่อีกที่บังคับให้เมืองปีนังใช้เวลานาฬิกาตรงกับกรุงโตกิโอ ต้องร่น

เวลาเร็วขึ้นไปกว่าเดิมถึงชั่วโมงครึ่ง เมื่อก่อนหม่อมฉันมาต้องพกนาฬิกา ๒ เรือน เพราะชาวบ้านยังใช้เวลาบ้านอยู่อย่างเดิมโดยมาก แต่เวลานัดหมายที่เกี่ยวกับการของรัฐบาลใช้เวลาโตกิโอทั้งนั้น เมื่อหม่อมฉันกลับมาพอเข้าแดนเมืองไทย ก็ต้องเปลี่ยนเวลานาฬิกาเป็นเวลากรุงเทพ ฯ แต่ใช้อย่างเดียวค่อยสะดวกขึ้น

๕) เรื่องชื่อเมืองบเตเวีย และ ยักกัดตรา นั้น มีเรื่องตำนานมาดังนี้คือที่ตรงนั้นมีลำแม่น้ำอันเรียกชื่อมาแต่โบราณว่า "ลำน้ำกะหลาป๋า" แปลว่า "ลำน้ำป่ามะพร้าว" ถึงสมัยเมื่อพวกชวาถือศาสนาพราหมณ์ มีเจ้าชวาองค์หนึ่งมาตั้งเมืองเป็นราชธานีอยู่ริมแม่น้ำกะหลาป๋า ขนานนามเมืองว่า "ยักกัดตรา" มาแต่ "ชัยเขตร" แต่พวกพลเมืองมักเรียกตามชื่อแม่น้ำกะหลาป๋า เป็นมูลของคำที่พระมหามนตรี (ทรัพย์) เอามาใช้ในเรื่องระเด่นลันได ชมโฉมนางประแดะว่า "งามละม้ายคล้ายอยู่กะหลาป๋า แต่ในทางราชการไทยเราเรียกตามชื่อเมืองที่ขนานว่า "ยักกัดตรา" คือเมืองเดียวกันกับเมืองกะหลาป๋านั่นเอง ต่อมาถึงสมัยเมื่อพวกฮอลันดามาตั้งสถานีการค้าขายที่ชายเกาะชวาในอาณาเขตเมืองยักกัดตรามีอำนาจมากขึ้นแล้วสร้างสถานีเป็นป้อม เอาชื่อป้อม หรือบุคคล หรือเหตุการณ์ที่สำคัญอันใดอันหนึ่งในประเทศฮอแลนด์มาขนานนามป้อมว่า "บเตเวีย" ต่อมาพวกฮอลันดาเกิดรบกับเจ้าเมืองชวาฮอลันดาตีได้เมืองยักกัดตรา แล้วไปสร้างเมืองขึ้นที่เมืองยักกัดตรานั้น เป็นเมืองหลวงของพวก

ฮอลันดาในเกาะชวา จึงเอานามป้อมย้ายไปใช้เป็นนามเมืองว่า "เมืองบเตเวีย" ที่จริงเมืองกะหลาป๋า เมืองยักกัตตา เมืองบเตเวีย เป็นเมืองเดียวกันนั่นเอง ที่เรียกว่า "ชะนะตรา" อีกอย่างหนึ่งนั้น หม่อมฉันไม่เคยได้ยิน

๖) เรื่องตัวอักษรซึ่งใช้เขียนชื่อมาแต่ก่อน จะควรเปลี่ยนไปตามอักขรวิธีที่แก้ไขใหม่หรือไม่นั้น ก็ข้องใจหม่อมฉันอยู่ คิดดูก็เห็นเป็นปัญหาชอบกล ไม่ต้องหาตัวอย่างจากที่อื่นมาคิดวินิจฉัย เอาชื่อของเราเองขึ้นตั้งเป็นอุทาหรณ์ก็ได้ ทูลกระหม่อมพระราชทานนามแต่แรกเกิดด้วยทรงเขียนด้วยพระราชหัตถเลขาของพระองค์เอง ส่วนพระองค์ท่านพระราชทานว่า "จิตรเจริญ" ส่วนตัวหม่อมฉันพระราชทานนามว่า "ดิศวรกุมาร" ดังนี้ จะถือว่าพระราชทานนามตามเสียงดังอ่านลายพระราชหัตถนั้น หรือพระราชทานลายพระราชหัตถเลขานั้นให้เป็นนาม ถ้าถือว่าพระราชทานเสียงที่อ่านพระราชหัตถเลขา คำ "เจริญ" ในพระนามของท่านจะเปลี่ยนตัวสะกดเป็น "น" หรือ "ญ" ก็ไม่ขัดข้องอันใด ชื่อหม่อมฉันจะเปลี่ยนคำ "ดิศ" เป็นสะกดตัว "ส" หรือ "ษ" ก็ไม่สำคัญอันใด แต่ถ้าถือว่าพระราชทานนามด้วยลายราชหัตถเลขานั้น แก้ตัวอักษรที่สะกด ดูก็เป็นแก้นามที่พระราชทาน โดยนัยนี้อาจจะคิดโดยอนุโลมต่อไปถึงนามกรมต่าง ๆ และสร้อยพระนามต่าง ๆ ที่ทีจารึกในพระสุพรรณบัฏด้วยหม่อมฉันออกเห็นอกพระยาอนุมาน ฯ แกอึดอัดไม่สามารถจะถวายวิสัชนาให้พอพระหฤทัยได้

๗) หม่อมฉันพบหญิงไอ ได้ถามข่าวถึงเรื่องท้อแตตาย อีแมวของหม่อมฉันขวัญมันหนีตั้งแต่ถูกจับใส่กรงเมื่อหอบหิ้วเอามา มันดิ้นรนร้องจนสุดเสียง เมื่อลงเรือแล้วปล่อยออกจากกรงก็ให้ซุกตระหนี่ตัวเป็นกำลัง เห็นคนมากหรือคนแปลกหน้าเข้าไปหลบหนีซุกซ่อน จนกระทั่งมาอยู่ที่วังวรดิศก็ยังไม่เชื่องชิดสนิทสนมกับคนเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่ดูค่อยเชื่องเข้าโดยลำดับ

๘) อันลักษณะการที่เรียกขานกัน จะเรียกคนก็ดี เรียกสัตว์เดรัจฉานก็ดี ดูเป็นวิสัยมนุษย์ที่ชอบเรียกเป็น ๒ พยางค์ติดปาก ดูเป็นเหมือนกันทุกชาติทุกภาษาหรือจะเป็นด้วยเสียงที่เรียกทำให้จำเป็นเช่นนั้น สังเกตดูถ้าเรียกพยางค์เดียวมักเรียกแต่เวลาอยู่ใกล้ ๆ กัน ถ้าเรียกเวลาอยู่ห่างกันคงเรียกเป็น ๒ พยางค์เพื่อให้ได้ยินชัด

ทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๑๖/๘๕

๙) ที่ซื่อว่าคิดด้วยใจนั้นความเชื่อของคนทั้งโลกสืบมาแต่ดึกดำบรรพ์แม้เมื่อผู้รู้วิทยาศาสตร์ประกาศว่าที่จริงคิดด้วยมันสมอง ผู้อื่นทั้งที่เชื่อและไม่เชื่อก็ยังไม่ทิ้งคติเดิมในคำพูด ที่จะพูดว่า "ฉันดีมันสมอง ฉันเสียมันสมอง" หามีไม่ ข้อที่ว่าคิดด้วยมันสมองจึงเป็นความรู้เท่านั้น

๑๐) ข้อที่คนมักเอาคำดีมาใช้หมายเป็นความชั่วนั้น น่าจะเกิดแต่บัณดาลโทษะในเวลาเมื่อวิวาทด่าทอกันทั้ง ๒ ฝ่ายต่างหาคำด่าอีกฝ่ายหนึ่งประมูลกัน เพื่อให้รู้สึกอดสูถึงสาหัส ดังเช่นใส่ความว่าเสพ

เมถุนกับมารดาเป็นต้น คนใช้คำผรุสวาทนั้นด่ากันจนชิน จนที่หลังออกปากแต่ว่า "แม่" คำเดียว อีกฝ่ายหนึ่งก็เข้าใจความตลอดประโยค ถึงคำ "โคตร" ที่เอามาใช้ด่าก็ปลิดมาจากประโยคที่กล่าวหาว่าอีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้เกิดในสกุลสถุลชาติ

ที่จริงการวิวาทด่าทอกันก็คือรบกันด้วยวาจา ทั้งสองฝ่ายต่างค้นหาคำที่จะทำให้เจ็บแสบประมูลกัน และโทษะพาให้ด่ากันซ้ำซากพร่ำเพรื่อไปได้เท่าใด เมื่อหม่อมฉันยังอยู่วังเก่าที่เชิงสะพานดำรงสถิตย์ครั้ง ๑ บ่าวผู้หญิงคน ๑ กับบ่าวผู้ชายคน ๑ มันวิวาทด่ากันอยู่ข้างนอกกำแพง หม่อมฉันอยู่ข้างในได้ยินมันด่ากันไม่รู้แล้วรำคาญหู สั่งให้จางวางคน ๑ ออกไปนั่งกำกับบังคับให้มันด่ากันต่อไปอย่าให้หยุด ถ้าใครหยุดให้เฆี่ยน พอไปคุมให้ด่าประเดี๋ยวเดียวคำด่าก็จางลง คงแต่เช่นว่า "พุทโธ่ ด่าฉันก่อนแท้ๆ" อีกฝ่ายหนึ่งก็ว่า "มาว่าฉันก่อนนี่" หม่อมฉันเห็นว่าเหนื่อยพอแล้วก็ยอมให้เลิกกัน

๑๑) บทเห่ช้าลูกหลวงเรื่องจับระบำนั้น หม่อมฉันเข้าใจว่าสุนทรภู่แต่งในรัชกาลที่ ๒ หรือที่ ๓ ที่ซ้ำกับบทแกะบายศรีในเทศน์มหาชาติ หม่อมฉันนึกว่าพวกแต่งเทศน์คงเอาบทเห่ไปใช้ เพราะบทนอกรีตต่างๆ ในเทศน์มหาชาติเริ่มเกิดต่อในรัชกาลที่ ๔ และมาหนักมือขึ้นในรัชกาลที่ ๕

๑๒) เรื่องแก้อักขรวิธีหนังสือไทยนั้น หม่อมฉันได้ทราบเมื่อยังอยู่เมืองปีนังแต่ว่ามีการแก้ ต่อเมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้วได้เห็น

สมุดหนังสือพจนานุกรมตัวสะกดแบบใหม่ จึงรู้ว่าแก้อย่างไร แต่หม่อมฉันได้คิดแต่เมื่อยังอยู่เมืองปีนังถึงตำนานการแก้อักขรวิธีหนังสือไทยซึ่งเคยมีแต่โบราณมา คิดจะเขียนวินิจฉัยทูลบรรเลงในจดหมายเวร แต่หาหนังสือสอบไม่ได้จึงต้องรอมา ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังตรวจหนังสือไม่หมดต้องขอประทานรอไปจนสอบหนังสือแล้วจึงจะเขียนถวายในจดหมายเวรฉบับอื่น

๑๓) เรื่องห้ามเจ้ามิให้เขียนข่าวราชการไปลงหนังสือพิมพ์ข่าวนั้นหม่อมฉันได้ยินแต่เมื่ออยู่เมืองปีนัง แต่ไม่ทราบและคิดก็ไม่เห็นว่าจะมีมูลเกิดขึ้นด้วยเหตุอันใด หนังสือพิมพ์บางกอกไตม์นั้นตั้งแต่ทิ้งไปรษณีย์ส่งไปให้หม่อมฉันไม่ได้ เจ้าของหนังสือพิมพ์เขาก็หยุดส่งมาเสียนานแล้ว

๑๔) น้ำท่วมกรุงเทพ ฯ คราวนี้ หม่อมฉันเข้าใจว่าระดับน้ำสูงกว่าคราวไหน ๆ ที่เคยมีมาแต่ก่อนทั้งสิ้น คราวน้ำท่วมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ที่วังวรดิศ น้ำไม่ท่วมเข้ามาถึงเรือน หม่อมฉันไปหอสมุด ฯ ขึ้นรถเจ๊กที่ตำหนักใหญ่ไปลงเรือที่ถนนหลานหลวง ซึ่งเวลานั้นยังต่ำอยู่มาก ไปถึงถนนจักรพรรดิ์ก็ขึ้นรถยนตร์ขับไปหอพระสมุดฯได้ คราวนี้น้ำท่วมถึงเรือเข้าไปจอดได้ที่ตำหนักใหญ่วังวรดิศ ผิดกันมากตรวจดูในพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ พรรณนาถึงน้ำท่วมเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๔ ว่าใช้เรือได้ถึงไหน ๆ แม้จนเข้าไปเฝ้าในพระบรมมหาราชวังก็ไปเรือได้จนถึงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เพียงตามคำที่ว่า ดูก็จะราวเท่า ๆ กับคราว

นี้ แต่ความจริงมีอีกอย่างหนึ่งที่พื้นแผ่นดินกรุงเทพ ฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ยังต่ำกว่าเดี๋ยวนี้มาก ข้อนี้เห็นได้เมื่อน้ำท่วมคราวนี้เอง ที่น้ำในลานวัดพระศรีรัตนศาสดารามลึกกว่าข้างนอกวัด เพราะฉะนั้นหม่อมฉันจึงคิดเห็นว่าน้ำท่วมใน พ.ศ. ๒๔๘๕ นี้ ระดับน้ำในกรุงเทพ ฯ ดูเหมือนจะท่วมสูงกว่าคราวอื่น ๆ อันเคยมีมาในพงศาวดาร

๑๕) หนังสือเรื่องตำนานพระสิหิงค์นั้น หม่อมฉันเห็นว่าเชื่อได้เพียงว่าเป็นพระพุทธรูปองค์ ๑ ซึ่งได้มาจากเมืองลังกาเมื่อสมัยพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ครองกรุงสุโขทัย พระเจ้ารามคำแหง ฯ ได้ขึ้นไปจากเมืองนครศรีธรรมราช ฝอยที่พรรณนาเมื่อหล่อ เมื่อเชิญลงเรือแล่นมายังเมืองนครศรีธรรมราช และการรับรองเมื่อมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช เชื่อไม่ได้ทั้งนั้น เรื่องตำนานพระสิหิงค์มามีเค้าเข้าเรื่องพงศาวดาร อันควรนับว่าเป็นความจริงตั้งแต่สมเด็จพระบรมราชาธิราช (พงั่ว) ตีได้เมืองชากังราว ได้พระพุทธสิหิงค์ลงมาไว้กรุงศรีอยุธยา แล้วพระยาญาณดิศคิดอุบายยืมขึ้นไปไว้เมืองกำแพงเพชร แล้วพระยามหาพรหมขอเอาไปไว้เมืองเชียงราย แล้วพระเจ้าเชียงใหม่เอามาไว้เมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชตีได้เมืองเชียงใหม่เชิญกลับลงมาไว้ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ อยู่ที่นั่นจนเสียกรุงแก่พม่า พวกท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ซึ่งเข้ากับพม่าอยู่ในเวลานั้นเชิญเอากลับขึ้นไปไว้ที่วัดพระสิงห์เมืองเชียงใหม่ ถึงรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาสุรสิงหนาท เสด็จยกกองทัพขึ้นไปขับไล่พม่า ได้เมือง

เชียงใหม่แล้วจึงเชิญพระพุทธสิหิงค์ลงมากรุงเทพ ฯ และทรงสร้างพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ประดิษฐานไว้ในพระราชวังบวร.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

※ ※ ※

๑๗/๘๕ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๔๘๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ในการที่เสด็จกลับเข้ามาอยู่วังวรดิศนั้นดีใจเป็นล้นพ้น แต่เป็นเวลาที่ไม่เหมาะก็เพราะน้ำท่วม ขาดโอกาสที่จะมาเฝ้าเยี่ยมเยียน ด้วยการไปมาลำบากหนัก

หญิงอามเอาลายพระหัตถ์มาให้ ดีใจเป็นล้นพ้นที่จะได้กราบทูลด้วยอาศัยลายพระหัตถ์เช่นแต่ก่อน

สนองลายพระหัตถ์

๑) ดีใจที่ตัดหนังสือพิมพ์ส่งมาถวายไม่เสียหลาย

๒) เรื่องเอาจดหมายซึ่งคนใดคนหนึ่งมีถึงผู้ตาย ตีพิมพ์แจกในการเผาศพนั้น ถ้าทำอย่างพระดำริทีตรัสแล้วก็ไม่มีข้อขัดข้องเลย แต่ไม่ทำกันอย่างนั้น

๓) เรื่องปฏิทิน ถ้าเปลี่ยนไปเด็ดขาดทีเดียวก็ลืมได้ แต่ถ้าลืมไม่ได้ก็เพราะอย่างเก่าก็ใช้อย่างใหม่ก็ใช้ เป็นต้นว่าปีชวดฉลูก็ยังใช้ เดือน ๕ เดือน ๖ ก็ยังใช้ เช่นนับวิสาขะบูชา เข้าพรรษา และสารท เป็นต้น ค่ำ ๆ ก็ยังต้องนับเพราะยังมีวันโกนวันพระอยู่

๔) อ่านหนังสือพบว่าการลบศักราชนั้นเป็นธรรมเนียมที่มีมานานแล้ว เป็นอันเข้าใจได้ว่ามาครั้งพระเจ้าปราสาททองจึงเรียกว่า "ลบศักราช" แต่ที่จริงคราวนั้นเป็นลบปีเท่านั้น

๕) เกล้ากระหม่อมเคยพูดถึงเรื่อง "เขื่อนเพชรเขื่อนขันธ์" กับพระยาอนุมานมาทีหนึ่งแล้ว แก่ว่า "เขื่อนขันธ์" อาจเป็นเขื่อนขันภาษาไทยเรานี้เองก็ได้จับใจเป็นอันมาก ถ้าหากว่าเป็น "เขื่อนขัน" ก็ตรงกับพระดำรัสซึ่งเรียกว่า "เขื่อนกัน" นั้นทีเดียว ให้สงสัยว่าที่ตรัสเรียก "เขื่อนป้อง" นั้น จะคิดขึ้นภายหลังออกจาก "เขื่อนกัน" นั้นเองเมื่อมีการต่อสู้กันขึ้นแล้ว เห็นได้จากคำว่า "ค่าย" ก็มีเป็นสอง "ค่าย" คือรั้วก็มี ที่สำหรับต่อสู้ก็มี เราทำอะไรก็ถนัดทำด้วยไม้ เพราะเป็นเมืองไม้ ใช้ไม้ปักเป็นรั้ว ที่ปลายเป็นรูปเสมาก็เห็นว่าหยักปลายเสารั้ว กำแพงก่อนั้นมาทีหลัง แล้วทีก่อต้นก็ยังทีหลังลงมาอีก นึกได้ว่าที่วัดท่าโพธิ์นครศรีธรรมราชมีก่อเป็นเสาไม่อุดต้น ตั้งใจจะไปดูแต่เขาบอกว่ารื้อทำใหม่เสียแล้วก็ไม่ได้ไป เพราะถ้าไปก็เสียเที่ยว อย่างไรก็ดีเห็นสู้กำแพงเมืองสุโขทัยตามพระดำรัสไม่ได้ นั่นเห็นได้ว่าทำด้วยเสาไม้ปลายหยักเป็นเสมาทีเดียว กำแพงวังจันทร์ในบางกอกยิ่ง

หนักมือขึ้นไปอีก ปลายไม่หยักเป็นรูปเสมา เห็นได้ว่าเป็นเสาเสี้ยมปลายด้วยซ้ำ เขาว่าเอาแบบมาแต่เมืองเหนือ

๖) พระวินิจฉัยเรื่องต้นชมพู่และต้นหว้านั้น ฝ่าพระบาทเอาเป็นพระธุระมาก แต่เสียใจที่ไม่ได้ความจะแจ้ง ทรงเทียบคำมคธในมหาชาติน้นดีนัก แต่ชื่อต้นไม้ในภาษามคธก็ทะเลาะกันมาก แม้ชื่อต้นไม้ซึ่งเป็นภาษาลาตินของฝรั่งก็รู้สึกว่าสับปลับ เขาว่านักเรียนพฤกษศาสตร์ต่างโรงเรียนกันเมื่อมาพบกันก็จะตีกันตายด้วยเรื่องต้นไม้อย่างเดียวกันเรียกชื่อไม่เหมือนกัน เขาว่าที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะอาจารย์ถ้าได้ปรึกษากันก็ตั้งชื่อลงกัน ถ้าไม่ได้ปรึกษากันก็ต่างคนต่างตั้งไม่ลงกัน

อันพระลังกานั้น ที่วัดบวรนิเวศก็มีพระสาธุศีลสังวรอยู่องค์หนึ่ง สมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงติดอะไรก็ปล้ำพระสาธุศีลสังวรนั้นท่านพูดไทยได้มากเสียอีกยังปล้ำสำเร็จบ้างไม่สำเร็จบ้าง แต่เรื่องต้นหว้าชมพู่นั้นไม่ได้ปล้ำท่าน บัดนี้ท่านก็ถึงมรณภาพไปเสียแล้ว

๗) จำได้ว่าเมื่อฝ่าพระบาทนำเจ้าพระยาพิชเยนทร์ขึ้นถวายนั้นกราบบังคมทูลว่าเป็นทหารไล่กา เห็นจะเป็นพ่อของเจ้าพระยาพิชเยนทร์ นายมุ่ยนั้นไม่รู้จัก นายเชยนั้นเข้าใจว่ารู้จัก แต่จะเป็นอีกเชยหนึ่งหรืออย่างไรไม่ทราบ เขามีตำแหน่งเป็นอะไรหรือไม่ก็จำไม่ได้

พระยาสุรินทราชานั้นก็ว่าเป็นลูกพระยาวรพุฒ เพราะเห็นอยู่ในบ้านนั้น แต่ก็ไม่ใช่ เป็นพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง ที่ตรัสให้ทราบว่าพระยาฤทธิรงค์รณเฉท ก็มีคุณหญิงเป็นลูกสาวพันสุก พระบริหารไม่ทราบเลย

๘) เป็นพระเดชพระคุณอีก ที่ตรัสเล่าถึงประวัติยะมาดาให้ทราบ คำ "มหาทูต" นั้นจะสืบถวาย ได้หรือไม่ได้ก็จะกราบทูล แต่เวลานี้หมดดีเสียที่น้ำท่วม เสียเวลามาก ๆ

๙) "ไตฟูน" เป็นภาษาจีน (เห็นจะเป็นกวางตุ้ง) แปลว่าลมใหญ่ มีความเสียใจที่ปีนังถูกไต้ฝุ่น ปีนังอยู่หน้าตะวันตก ควรจะเป็น "ไซโคลน" "ไต้ฝุ่น" กับ "ไซโคลน" และ "เฮอริเคน" จะเป็นลมอย่างเดียวกันหรือไรก็ไม่ทราบ ประหลาดที่คำ "สลาตัน" เราเข้าใจกันว่าเป็นชื่อลมพยุ แต่ทางมลายูเขาหมายกันว่าเป็นทิศใต้เท่านั้น คงมาแต่ลมใต้คือ "ลมตะเภา" เท่านั้นเอง ที่เข้าใจว่าเป็นลมพยุนั้นผิด

"ไต้ฝุ่น" ในเมืองจีนอ่านหนังสือพิมพ์ก็พบ แต่ไม่เป็นข่าวที่จับใจก็ไม่ได้จำ ดูเหมือนว่ามีที่เซียงไฮ้ ซัวเถา อะไรเหล่านั้น นี่ว่าถึงแต่ทางเมืองจีน

๑๐) นมผงก็เคยกิน "กลิม" ก็เคยเห็นในหนังสือพิมพ์อย่างผาด ๆ มีขายในบางกอกทั้งสองอย่าง แต่ไล่กันไม่ได้ว่านมผงคือกลิม ที่คำชี้แจงเป็นหนังสือไทยนั้น เคยเห็นสิ่งอื่นก็มี โดยมากเป็นยา

๑๑) ตามที่ตรัสบรรเลงเรื่องตั้งชื่อเมืองพิษณุโลก และเรื่องพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์นั้น เห็นด้วยตามกระแสพระดำริทุกอย่าง เห็นอยู่ชัดเจนว่าคำ "พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์" นั้นเคย

มีในบ้านเรา เล่นเอาเวลาที่ไม่ควรมีก็มีคนแส่หาว่าอะไรจะควรนับว่าเป็น "พระเจ้าหัวอยู่ทั้งสองพระองค์" ได้บ้าง

บรรเลง

๑๒) หญิงอามมาบอกว่าฝ่าพระบาททรงเห็นขันในการที่ไปบ้านแต่งงานผิด อย่าหาแต่ว่าฝ่าพระบาทเลย แม้ที่บ้านเกล้ากระหม่อมเองก็เห็นขัน ในการที่ไปงานต่าง ๆ อยู่บ้างนั้น ก็ด้วยเป็นการจำเป็นและยังสามารถไปได้อยู่

๑๓) คำว่า "สยาม" แต่ก่อนคิดว่าเป็นคำที่ต่างประเทศเขาเรียกเรา แต่ที่หลังมีคนค้น เห็นว่าเราเรียกตัวเราเองว่า "สยาม" แต่คำนั้นมาจากอะไร ผู้เดาก็เดาเลอะเทอะจนสุดที่จะฟัง

๑๔) คำว่า "สรวง" พระยาอนุมานค้นพจนานุกรมภาษาไทยพวกอื่น (ไม่ใช่เรา) ได้ความว่าเป็นสรณะอันหนึ่ง คือผี เห็นว่าถูก เราใช้กันก็ในฐานที่เป็นเช่นนั้นทั้งนั้น ไม่ประหลาดอะไร เพราะเราก็ถือผีมาก่อน ประหลาดที่เตะผิดไปสำคัญว่า "สรวง" คือ "สวรรค์"

๑๕) คำว่า "ผ้าม่วง" หรือ "นุ่งม่วง" ทีแรกคงมีสีเดียวแต่สีม่วง ชื่อสีนั้นก็ชอบกล ลางอย่างก็เรียกชื่อไปอย่างหนึ่งไม่เหมือนน้ำยา เช่น "แดง ขาว เขียว" เป็นต้น "เขียว" นั้นหมายถึงครามมีคำว่า "สุดหล้าฟ้าเขียว" อยู่เป็นอย่าง ซ้ำมีคำ "เขียวตะพุ่น" ต่อไปอีกด้วย ในคำเขมรซึ่งเกล้ากระหม่อมได้ถอดมีความว่าวันศุกร์ทรงเครื่องเขียวขจี เขียวในที่นี้ควรเป็นน้ำเงิน คำว่าน้ำเงินก็ควรจะเป็นสีครามอ่อนจนเกือบขาว คำ "ขจี" ในดิกชันะรีภาษาเขมรแปลให้

ไว้ว่าอ่อน แต่กลัวจะแปลผิด เพราะไม่เห็นใช้กับสีอื่นเลย สีม่วงก็คือสีลูกหว้าตามที่พิจารณากันอยู่ แต่คงไม่ใช่สีลูกมะม่วง พูดถึงมะม่วงก็นึกได้ถึงกรมหมื่นมหิศร เธอจะทำลูกมะมุด จะเอาสีที่ขายในตลาดทาก็ขาดเหลือง จึงเอารงค์เติมลงไปก็กลายเป็นสีแดง ทำให้รู้ได้ว่าเป็นสีปนฝุ่น ฝุ่นนั้นเอาปูนขาวปนเสียด้วย ที่สีเดิมจะแก่เกินไป แล้วก็นึกได้ถึงกรมหมื่นวรวัฒน์เขียนซ่อมวัดราชบุรณะ วิมานเสียไปช่องหนึ่ง เอาสีที่ขายในตลาดทาก็เข้ากับอีกสองช่องซึ่งยังดีอยู่ไม่ได้ เพราะชาดที่ขายในตลาดนั้นปนสีสวรรค์ ต้องค้นก้นร้านซึ่งเคยขายน้ำยาในตลาด ได้ชาดอย่างเก่ามาจึงเอาทาพอเข้ากันไปได้ ที่เรียกว่าสีสวรรค์นั้นก็ดีแล้ว เพราะสองสามวันก็ไปสวรรค์หมด

๑๖) เช่นชื่อนั้นจะจัดว่าเป็น "นิวแซน" ได้หรือไม่ ที่นครวัดฝรั่งเศสเขาก็ห้าม

รายการ

๑๘) เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม มีใบขาวแทนใบดำมาฉบับหนึ่ง บอกมาว่าสมเด็จพระพันวัสสาจะทรงทำบุญ ๗ วัน ถวายพระธรรมวโรดมที่วัดราชาธิวาสกำหนดวันที่ ๑๙ และต่อไปถึงวันที่ ๒๐ และ ๒๓ งานนี้ไม่ได้เอื้ออะไรเลย เพราะน้ำท่วมแม้จะไปก็ไม่รอด ทั้งดอกไม้ก็ไม่มีที่จะทำพวงส่งไปด้วยน้ำท่วม ต้นก็ตายไปมาก

กราบทูล

๑๘) เมื่อวันที่ ๒๒ หญิงอามบอกว่าเจ้าพี่ชายน้อยบอกโทรศัพท์มาว่าหญิงดวงตาตาย ก็ออกปากว่าจะไป เพราะหญิงดวงตาเป็นหลาน

ที่คุ้นมาก นึกถึงว่าเป็นปกติ แต่หญิงอามหัวเราะว่าจะไปอย่างไร จึงนึกได้ว่าน้ำท่วม ต้องจัดน้ำอบส่งไป คนใช้จะไปกินเวลาเท่าไรไม่ทราบ

๑๙) วันที่ ๒๓ ตุลาคม เป็นวันที่เคยจัดเครื่องสักการบูชาไปถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า ปีนี้แม่โตจัดกระทงมาให้จุดเพื่อบูชา แล้วแม่โตจะนำไป นึกว่าที่ทำเป็นกระทงนั้นอุตริ แต่ครั้นที่หลังมาห้องแม่โตเห็นกระทงอีกหลายใบจึงรู้สึกว่าวันนั้นเป็นวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ อันเป็นกำหนดลอยกระทงวันแรกตามเทศกาลที่เอากระทงไปบูชานั้นไม่ใช่อุตริ

แปลกหนักหนาที่วันสวรรคตทูลกระหม่อมเรา กับวันสวรรคตสมเด็จพระจุลจอมเกล้ามาพ้องกันเข้า เกล้ากระหม่อมเคยทำบุญถวายทั้งสองพระองค์ ปีนี้แม่โตมาปรึกษาว่าจะทำอย่างไรดีที่จะลำบากน้อยที่สุด เกล้ากระหม่อมก็แนะนำว่าเลื่อนไปเป็นดีที่สุด ไม่เห็นว่าเลื่อนวันไปจะมีโทษอะไร คิดไว้ว่าการบูชาก็จะทำในเวลาที่สะดวกด้วย ไม่ได้คิดจะบูชาด้วยกระทง

ที่จ่าหน้าตอนว่า "กราบทูล" กับ "บรรเลง" นั้น ตั้งใจให้ผิดกันที่ว่า "กราบทูล" นั้นตั้งใจให้ทรงทราบ ที่ว่า "บรรเลง" นั้นไม่เป็นสำเป็นสันสุดแล้วแต่จะนึกได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรพ

๑๘/๘๕ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๑ ตุลาคม ๒๔๘๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์เวร ที่ ๙/๘๕ ลงวันที่ ๒๓ ตุลาคม ได้รับประทานแล้วดีใจเป็นล้นพ้น แต่นี้ต่อไปจะให้สำเร็จในวันพุธตามเคยถวายไป แต่คราวนี้ช้าไปตามเคยที่ทางคมนาคมไม่สะดวกเสียแล้ว จำต้องเป็นไม่แน่ไปตามเคย

๑) เรื่อง "ธาราบริวัตร" ต้องถือเอาว่าคือเมือง "เซลำเภา" ขึ้นนครจำปาศักดิ์

นึกถึงคำ "เซลำเภา" "เซ" ว่า แม่น้ำ (เทียบด้วย "ปากเซ") "ลำ" ว่า ทาง (เทียบด้วยคำ "ลำน้ำ ลำแม่น้ำ ลำคลอง") "เภา" นั่นแหละเป็นชื่อแม่น้ำ จะมาแต่ลำเภาก็ได้

ได้คำอีกคำหนึ่ง "เวิน" ว่า "วน" คือน้ำวน

"หม่อมราชวงศ์วิจิตร" ไม่รู้ว่าใครทีเดียว เพราะไม่เคยรู้ตามที่ทรงจดชื่อในวงเล็บว่า "ปฐม" ก็ไม่รู้ เพราะเรียกตามที่เขาเรียกกันว่า "คุณถม" ไปรู้เอาที่ "คะเนจร" ว่าคือ "คุณถม" ทำให้รู้สึกว่านามสกุลนั้นดีมาก

๒) ในการเสด็จกลับนั้นอ่านเห็นใหญ่มาก สงสารองค์หญิงประเวศ เธอกลับทีหลังจะได้ความลำบากมาก ด้วยอาจจะไม่ได้ใครช่วยพอก็ได้ ส่วนคนใช้ที่ตำหนักนั้นไม่ประหลาด เพราะเป็นธรรมดา

เท่านั้น ถ้าผู้อยู่ที่นั่นดีก็เป็นธรรมดาที่จะต้องเศร้าโศก ถ้าไม่ดีก็ไม่ต้องโศกเศร้า อยากให้ไปเสียให้พ้นด้วยซ้ำ

ดีใจที่หญิงอามบอก ว่าฝ่าพระบาทหอบเอาอีแมวมาด้วย หากทิ้งไว้ก็ต้องตายเท่านั้น ใครจะช่วยมัน

๓) ในลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑๑ พฤษภาคม มีตรัสถึงเรื่องเมืองอู่ทอง กับพระเจดีย์ที่หนองสาหร่ายมาแล้ว แต่ทรงคะเนว่าหาย จึงโปรดให้คัดประทานมาใหม่อีก ที่จริงไม่หาย ยังได้กราบทูลไปในหนังสือเกล้ากระหม่อมหมายที่ ๖/๘๕ ลงวันที่ ๕ มิถุนายน จึงได้ให้คัดมาถวายอีก ฝ่าพระบาททรงคะเนว่าหายได้นั้นใด เกล้ากระหม่อมก็คะเนว่าหายได้ฉันนั้นเหมือนกัน ฉบับที่คะเนว่าจะหายนั้น จะต้องเป็นเมื่อรบกันแล้ว ทางคมนาคมไม่สะดวก ก็คือหนังสือลงวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒ ฉบับแล้วต่อมาก็คิดให้มีหมายเลข หนังสือทางเกล้ากระหม่อมมีหมายแต่ที่ ๒/๘๕ ลงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม เป็นต้นมา ถ้าฉบับใดหายก็จะข้ามน้ำเบอไป ซึ่งฝ่าพระบาทจะทรงทราบแล้วตรัสเรียกร้องเอาสำเนาได้

มีฉบับเล็กอยู่ฉบับหนึ่งซึ่งไม่มีน้ำเบอ ฝ่าพระบาทคงจะไม่ได้ทรงรับแต่ถึงไม่ได้รับก็ไม่เป็นไร เพราะฝ่าพระบาทเสด็จกลับเข้ามาแล้วอาจเฝ้ากราบทูลเฉพาะพระองค์ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

๖/๘๕ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๘๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันที่ ๒๙ เดือนก่อน ชายดิศเอาลายพระหัตถ์เวรไปให้ที่บ้านปลายเนิน ๒ ฉบับ ลงวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ฉบับ ๑ กับบันทึกเรื่องเมืองเก่า ๆ และพระเจดีย์ยุทธหัตถี กับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๓ พฤษภาคม ติดกันเป็น ๓ ฉบับจะกราบทูลสนองความต่อไป

สนองลายพระหัตถ์กับบันทึก

---

๑. พิจารณาคำว่า "สารเข้า" เห็นคำหลังนั้นเป็นคำที่ถูกโท จึงคิดว่าที่จะไม่ใช่คำเขมร แม้กระนั้นก็ดีก็ได้ดูสอบพจนานุกรมภาษาเขมร คำว่า "สารเข้า" หรือ "สารเขา" ไม่มี มีแต่แยกกันเป็น "สาร" กับ "เขา" ให้คำแปลไว้ก็ไม่เป็นไปตามที่ต้องการ จึงคิดไปในทางภาษาอื่น เห็นว่าคำ "สารเข้า" นั้นเป็นสองคำ คำ "สาร" เป็นภาษามคธ แต่ก็ไม่ได้แปลว่าช้าง แปลว่าแข็งต่างหาก ที่เอามาใช้กับช้างก็เพื่อจะบ่งความว่าสัตว์ที่แข็งแรงก็คือช้างดอกกระมัง จะอย่างไรก็ดีย่อมเป็นที่สังเกตได้ว่าเป็นคำที่เราเข้าใจเคลื่อนความหมายไปอันหนึ่ง ส่วนคำว่า "เข้า" นั้นดูเป็นคำไทย

เมื่อพิจารณาความก็ดูเป็นในตำรากำชับผู้ขี่ช้างต่อ (ซึ่งเรียก "ช้างค้ำ" เป็นอันได้คำที่ไม่รู้ขึ้นคำหนึ่ง) ให้ระวังช้างป่าจะชนช้างที่

ตนขี้ จึงเห็นว่าคำเดิมจะเป็น "ชนสารเข้า" หากแต่เขียนตกเสียหรือแกล้งตัดคำ "ชน" อันไปโดนกับภาษามคธ ซึ่งแปลว่าฝูงคนออกเสียก็เป็นได้ จะอย่างไรแน่ก็ไม่ทราบ แต่อย่างไรก็ดี คำ "สารเข้า" นั้นตั้งใจให้เป็นคำไทยแน่

๒. อ่านนิทานซึ่งผนวกลายพระหัตถ์ก็ให้รู้สึกขัน ขันที่ความเห็นของคนนั้นไม่อยู่ที่เลย ยิ่งรู้มากขึ้นคิดมากขึ้นความเห็นก็ผันแปรไป จะกราบทูลเป็นข้อ ๆ ต่อไปนี้

(๑) ได้ยินว่าสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน) ท่านว่า "แสนปม" ก็คือ "แสนพรหม" พอได้ยินก็เกิดศรัทธา แต่เมื่อมาได้ยินฝ่าพระบาทตรัสว่าทางมอญมีเรื่อง "ตาร้อยปม" ก็เห็นว่าตรงกันกับเรื่อง "ตาแสนปม" ของเรานี่เอง เป็นอันว่าหมายถึงพ่อผู้มีบุญ เช่นเดียวกับผู้เป็นลูกนาคว่าเป็นผู้มีบุญ อย่างเรื่องพระร่วงของเราได้พบเรื่องทางเขมรก่อน จนมีชื่อเพลงว่า "พระโถงนางนาค" "พระโถง" เห็นว่าได้แก่เพลง "พระทอง" ของเรา (เขมรเขาอ่านไม่มีอักษรสูงกลางต่ำ จะเขียนเป็น "พระโทง" ไปไม่ได้ ถ้าเขียนดังนั้นจะต้องอ่านว่า "พระโตง" ซึ่งตัวอักขระเคลื่อนไป) "พระโถง" ว่าเป็นกษัตริย์ผัวนางนาค เรื่องของเราใครเป็นพระร่วงก็ไม่แน่ลงไปได้ พาให้นึกว่าเรื่องลูกนาคนั้นจะเป็นนิทานแบบมาแต่อินเดีย วานเขาสอบก็ได้ความจริง ปรากฏว่ากษัตริย์ปัลลวะองค์หนึ่งเป็นลูกนาค "ตาร้อยปม" หรือ "ตาแสนปม" ก็จะเป็นอย่างเดียวกัน แต่สอบยังไม่ได้ความ

ว่าเป็นนิทานแบบมาแต่อินเดีย ในเหตุนั้นแหละทำให้สิ้นศรัทธาในคำ "แสนพรหม" ไป

(๒) ที่ว่าตาแสนปมถ่ายปัสสาวะที่ต้นมะเขือ ครั้นมะเขือออกลูกพระธิดาได้เสวยลูกมะเขือก็ทรงพระครรภ์ นั่นเป็น "อิม" อย่างเอก ในเรื่องนั้นที่ก็จะเอาอย่างมาแต่เรื่องฤษีกไลยโกฏ เมืองก็ไม่แน่นอน ว่าไตรตรึงษ์ก็มี ว่าเทพนครก็มี ที่ทูลกระหม่อมเราตรัสบอกฝรั่งไปนั้นก็ทรงเก็บเอาโน่นบ้างนี่บ้าง เลือกเอาแต่ที่พอฟังได้บอกเขาไปเท่านั้น

(๓) เป็นที่น่าสงสัยอยู่มาก ที่พระเจ้าอู่ทองครองเมืองไตรตรึงษ์หรือเทพนครอันมีพระราชฐานอยู่แล้ว ทำไมจึงละพระราชฐานเก่ามาสร้างเมืองใหม่ที่หนองโสนอันมีแต่โคลน ถ้าเป็นเหตุว่าหนี "ห่า" ก็ควรอยู่ แต่เรื่องหนีห่าก็มีหนังสืออยู่นิดหนึ่งแต่ในพงศาวดารเหนือ เล่นเอาเกล้ากระหม่อมเกือบรู้อะไรไม่ได้ในเรื่องหนีห่านั้นเลย แต่เป็นหลักอยู่ที่ว่าทิ้งเมืองเก่ามาสร้างเมืองที่หนองโสนก็เพราะหนีห่า เมื่อเร็วๆนี้ก็ได้ยินแปลชื่อสัตตหีบกัน ว่ามาแต่พระเจ้าอู่ทองหนีห่ามาในปี ๗ ชั้นเกล้ากระหม่อมเห็นหายใจไม่ออก แล้วทำไมจึงเชือนลงไปทางทะเลเห็นเป็นยัดความเข้าด้วยชื่อตำบล

(๔) คำ "ห่า" นั้นก็ชอบกล วัดน้ำฝนก็ว่า "ห่า" ผีหรือโรคก็ว่า "ห่า" มีคนบอกว่าทางไทยใหญ่ ถ้าฝนตกมาก ๆ เขาเรียกว่า "ห่า" ถ้าโรคเขาเรียกว่า "ห่า" ออกจะดี ๆ แต่ถ้าเราจะจำคำ

เขามาให้ "ห้า" ก็จะไปโดนกับน้ำเบ้อเข้าอีก แต่ในการที่โดนกันนั้นไม่เห็นเป็นไร มีถมไป เพราะฉะนั้นเราเคยพูดกันอย่างไรก็คงอยู่อย่างนั้นเป็นดีกว่า

(๕) ในการที่ได้เสด็จไปทอดพระเนตรจนถึงเมืองอู่ทองนั้นดี (อันชื่อเมืองกับชื่อเจ้าผู้ครองเป็นชื่อเดียวกันนั้นเป็นของธรรมดา) ที่ตรัสว่ามีสระมากนั้นก็เป็นธรรมดา บ้านเมืองที่อยู่ดอนก็ต้องขุดสระเอาน้ำใช้ เมืองอู่ทองถึงจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำก็ดี แต่ถึงหน้าแล้งเข้าน้ำคงแห้ง อย่างเดียวกับเมืองสรรค์ เขาขุดบ่อไว้ที่กลางแม่น้ำเห็นเข้าก็นึกสงสาร คนก็ต้องกินน้ำจึงอยู่กันตามลำน้ำ ที่ท่าบอกแปลว่าคนยังอยู่ก็ต้องทำ แต่บอกรับไม่อยู่ ที่หลังก็ต้องทิ้งร้าง อย่างเดียวกับบนโต๊ะโคราชมีบ่อใหญ่ ๆ ทำไว้มากก็ต้องทิ้ง

(๖) ตามที่ทรงเทียบว่าเมืองอู่ทองได้แก่สุพรรณภูมินั้นก็ดีอีกเป็นคนตื่นตาคิดไม่ใช่หลับตาฝัน

(๗) เรื่องพระเจดีย์ยุทธหัตถีที่หนองสาหร่ายนั้น เมื่อในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้ช่างทำแบบแข่งขันแก่กัน พระวิทยประจง (จ่าง) ได้ไปดูแบบเป็นอนุสรวชิร แต่จะได้ทำหรือไม่นั้นไม่ทราบ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

๑๙/๘๕ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๑ ตุลาคม ๒๔๘๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์เวรที่ ๑๐/๘๕ ลงวันที่ ๒๓ ตุลาคม ได้รับประทานแล้ว

๑) ตามที่ตรัสถึงวัด ว่าทำในแบบและนอกแบบนั้นจับใจเป็นอันมาก เกล้ากระหม่อมก็เคยคิดอุโบสถวัดศรีราชานอกแบบไปทีหนึ่ง เป็นนอกแบบเอามาก ๆ ด้วย เหตุด้วยเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีศรัทธาจะสร้างโบสถ์วัดศรีราชา มาวานเกล้ากระหม่อมเขียนแบบ แต่ท่านกล่าวโทษว่าโบสถ์เล็ก สัปบุรุษจะเข้าไปทำบุญก็เข้าไม่ได้ ส่วนฝ่ายสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ซึ่งท่านเป็นผู้กำกับวัดนั้นอยู่ ท่านไม่อยากให้เปลี่ยนสีมาเดิม เกล้ากระหม่อมก็เห็นว่าทำได้ ให้ความประสงค์ทั้งสองฝ่ายเป็นไปตามต้องการ คือเอาสีมาไว้ในประธาน แล้วทำเฉลียงเป็นที่สัปบุรุษเข้าไปทำบุญได้ แล้วท่านผู้กำกับยังต้องการหน้าต่างเตี้ยๆ ซึ่งลมจะพัดผ่านหมู่พระสงฆ์ซึ่งประชุมกันนั้นได้ด้วย เกล้ากระหม่อมก็ทำตามเป็นอันชอบใจทั้งผู้สร้างและผู้กำกับสิ้นแล้ว เกล้ากระหม่อมเห็นรูปเป็นสมัยใหม่หมดก็เลยเลิกไม่ทำช่อฟ้าใบระกา จนท่านไชศรีไปถามว่า " โบสถ์อยู่ที่ไหน " ด้วยสำคัญว่าที่นั่นไม่ใช่โบสถ์ทำให้เกิดรู้สึกว่าทำนอกแบบนั้นใช้ไม่ได้

๒) วัดบวรนิเวศซึ่งทรงคาดว่าเพราะเชิญพระวัดสระตะพานมาองค์ใหญ่จนเข้าโบสถ์ไม่ได้จึงทำหลังขวางขึ้นนั้น ไม่ขัดขวางอะไร แต่

หลังขวางนั้นจะต้องทำที่หลัง ที่ต่อหลังขวางออกไปสองข้างก็ปรากฏว่าทำที่หลัง เพราะก่อผนังคาบใบสีมาไว้ครึ่งหนึ่ง

วัดบางอ้อช้างนั้นเกล้ากระหม่อมก็นึกได้ว่ามีศาลาดี เคยไปเที่ยวและไปเลี้ยงอาหารกลางวันกันบนนั้น แต่เห็นจะทีหลังท่านสมภารองค์ที่ไปเชิญพระศาสดาลงมามาก

การเล่นพระจับฉ่ายนั้นเขาเล่นกันมานานแล้ว ไปเห็นที่วัดพระธาตุเมืองสวรรค์เขาก็ตั้งพระระเบียงจับฉ่าย

๓) ข้อพระดำรัสเรื่องกฐินพระราชทานนั้น เห็นชอบด้วยพระดำรัสเป็นอย่างยิ่ง แต่จะพูดขอตัวไปโดยตรงก็ขัดขวาง ด้วยเขาไม่ได้บอกมาโดยตรง หากรู้มาด้วยทางลัดก็ต้องพูดไปทางลัด จะสำเร็จหรือไม่ก็ไม่ทราบ ส่วนข้ออื่นนั้นไม่เป็นไรเขาไม่ได้บังคับมา จะไปก็ได้หรือไม่ไปก็ได้

๔) พระดำรัสเรื่องพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปวัดต่าง ๆ นั้นดีมาก ทำให้แจ้งใจในท้องเรื่องขึ้นมาก หนังสือเรื่องพิธี ๑๒ เดือนนั้นก็รู้อยู่ว่าเป็นหนังสือสำคัญแต่ไม่ได้ดู ออกจะทรุดไปมาก

๕) สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เข้ม) ก็เข้าไปอยู่ที่กุฏิหมู่ตำหนักเห็นจะลอกเอาแบบพระพิมลธรรม (ยิ้ม)

ที่ตั้งพระอัฐิกรมสมเด็จพระปรมานุชิตก็เห็นไม่ควรอยู่ที่ตรงนั้นได้พูดกับท่านเจ้าเผือนท่านก็แลไม่เห็น มาได้ความจากพระดำรัส เมื่อครั้งท่านยังมีพระชนม์อยู่ ท่านคงรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลที่ ๔ ที่ตรงนั้น ห้องที่ประทับก็มีแต่ไม่ตั้ง มาตั้งที่อาสน์สงฆ์ข้างประตู ออกจะ "ผิดมนุษย์ม้วย"

๖) ตรัสถึงตั้งศพในเรือนฝรั่งชอบกลมาก เรือนก็ทำสำหรับอยู่แล้วจะเอาธุระอย่างหนึ่งไปใช้กับธุระอย่างหนึ่งนั้นย่อมจะขัดขวางอยู่เอง แม้เรือนอยู่อย่างไทยก็ไม่ได้ เว้นแต่จะมีท้องพระโรง นั่นก็ไม่ใช่ธรรมดาแล้ว แม้เป็นวัดก็ไม่ใช่จะตั้งได้ทุกวัดไป ลางวัดก็จะตั้งได้ลางวัดก็ไม่ได้

๗) เรื่องไปรดน้ำบ่าวสาวผิดนั้น ได้กราบทูลมาก่อนแล้ว การที่ให้คนขับรถไปสืบบ้านที่เชิญนั้นก็ได้ทำ เกล้ากระหม่อมเรียกว่า "สวนสนาม" เว้นแต่ได้ทำต่อเมื่อใบแดงพูดวิปริต ไม่ได้ตั้งเป็นกำหนดไว้

การที่เขาพาคู่บ่าวสาวมาให้รดน้ำนั้นก็เป็นสองนัย นัยหนึ่งพามาเพื่อความสะดวกเช่นตรัส อีกนัยหนึ่งพามาให้รดน้ำเพื่ออาศัยความมีบุญ จำเป็นต้องระวัง

บรรเลง

๘) "เมรุ" สุเมรุ (เป็น "สิเนรุ" ก็ได้) ทั้ง "สุทัศน์" ก็ว่าเขาพระสุเมรุ นี่ว่าไปตามที่นึกได้ จะใช้คำอะไรก็ตามใจทั้งนั้น

คำว่า "สวรรค์" คือเมืองของเทวดานั้น พวกอินเดียคิดว่าตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ ถ้าเป็นเช่นนั้นเมืองเทวดาก็เล็กกว่าเมืองมนุษย์มาก คำว่า "อากาศ" นั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง เป็นของลอยตัว

"ฟ้า" เป็นคำไทย หมายถึงสวรรค์ และอากาศปนกัน ถ้าจะว่าที่ถูกแล้วจะชี้สวรรค์เปะปะไปไม่ได้

ความเห็นเกล้ากระหม่อมซึ่งเกิดขึ้นภายหลัง เห็นว่าจะทำอะไรซึ่งชื่อว่าเมืองสวรรค์แล้วจะต้องไม่เหมือนกับเมืองมนุษย์.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

※ ※ ※

๒๐/๘๕ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๔๘๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

รายการ

๑) เมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม ได้รับหมายสำนักพระราชวัง สั่งให้ไปทอดกฐินพระราชทานที่วัดราชประดิษฐ์ ได้มีหนังสือขอตัวไปตามที่เห็นชอบด้วยพระดำริแต่วันที่ ๒๕ แต่มีไปทางลัด ตามเหตุที่ขัดข้องได้กราบทูลมาแล้ว อาจจะเป็นด้วยกระชั้นไปก็ได้ เพราะได้มีไปสามวันเท่านั้น ที่จริงจะไม่เป็นสามวันก็ได้ ไปโอ้เอ้ช้าเสียที่ไหนเพราะ "น้ำท่วมฟ้าปลากินดาว" ก็ได้

กราบทูล

๒) "ทวารกะ" เดิมเข้าใจว่ามีแต่เมืองพระกฤษณะที่ว่าจมทะเล นั้นเป็นเมืองอยู่ทางเหนือ แล้วที่หลังจึงมาทราบว่าทางใต้อินเดียก็มีเมือง "ทวาราวดี" คำนั้นเรามาเข้าใจกันว่าน้ำล้อมรอบ ทำให้เห็นว่ากรุงเก่าจะเดิมชื่อกรุงขึ้นเป็น "ทวาราวดีศรีอยุธยา" เมื่อขุดชื่อหน้าแล้ว แต่ไม่จำเป็น เป็น "กันเอาอัน" ให้เหมือนอินเดียมากกว่าแม้ในฉันท์อนิรุทก็มีว่า "เสด็จแสดงเนาในกรุงทวารพดีสมยา คือพิษณุโลกบปาน" พิษณุโลกก็ไม่ใช่ว่าเป็นเมืองที่มีน้ำล้อมรอบ เห็นได้ว่าคำ "ทวาราวดี" มีมานานแล้ว ว่าไปตามเคยเท่านั้นเอง

๓) ขอบพระเดชพระคุณที่ประทานสมุด "อุทานธรรม" ซึ่งพระศาสนโศภณแต่งนั้นมา ที่จริงสมุดเล่มนี้เกล้ากระหม่อมได้รับแล้ว แต่เป็นอย่างเก่า ที่ประทานมานั้นเป็นฉบับแก้ใหม่ ไม่ซ้ำกัน

ย้อนหลัง

๔) ตามที่ตรัสว่าภาษาอังกฤษแปล "มหาทูต" มาจากคำญี่ปุ่นนั้น สอบภาษาญี่ปุ่นได้ความไม่ตรง ได้ความแต่อย่างนี้

Shi–se–tsu ว่าทูตประเทศ

Ko–Shi ว่าทูตหลวง

Tai–Shi ว่าทูตใหญ่

นี่เป็นคำเก่า แต่ก็เอาใช้กับคำใหม่ ทูตหลวงก็เอาใช้กับ Minister ทูตใหญ่ก็เอาใช้กับ Ambasador ถ้าจะหมายความอย่างที่ Grand Envoy จะใช้คำ ทูตใหญ่นั้นเองก็ได้ หรือผู้ที่สอบสวนไปจะไม่รู้พอก็ได้

บรรเลง

๕) มีกระแสพระดำรัสถึงการค้นเรื่องมอญ ๆ มี "ตาร้อยปม" ทำให้นึกถึง "ตาแสนปม" ของเรา สงสัยว่าจะเป็นนิทานแบบพ่อผู้มีบุญ จึงวานเขาค้นทางมอญตามเสด็จ เขาก็ไปพบเป็นที่ศรีปราชญ์เข้าทางมอญมีเหมือนกัน จึงคิดว่า "ศรีปราชญ์ ศรีธนญชัย" ก็เป็นชื่อภาษามคธสังสกฤต เรื่องของคนทั้งสองนั้นอาจเป็นนิทานแบบก็ได้

ในโคลงที่ว่าใครแต่งโต้ตอบกับศรีปราชญ์บทหนึ่ง ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้นพระฉวีดำดังนี้

"รังษีมีสีใส สักหยาด
ดำแต่นอกในแผ้ว ผ่องเนื้อนพคุณ ๆ"

แต่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดนั้นไม่แน่ เราเข้าใจกันว่าสมเด็จพระนารายณ์ แต่ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่าครั้งพระศรีสุริเยนทราธิบดีก็เป็นพระเจ้าเสือไป

เราถนัดชื่อฉายา พระนารายณ์ก็ฉายา พระศรีสุริเยนทร์นั้นไม่ทราบ แต่ไพเราะนัก ขุนหลวงเสือหรือพระเจ้าเสือนั้นเป็นฉายาแน่

พระนามพระเจ้าแผ่นดินนั้น เดิมคิดว่า รามาธิบดีเป็นเอก ราเมศวรเป็นโท แต่ฝ่าพระบาทประทานพระนามพระเจ้าแผ่นดินมาเป็น ราเมศวร ทำให้รู้สึกว่าคิดผิดไป สมเด็จพระบรมราชา และสมเด็จพระอินทราชา หรืออินทรินทราชานั้น เป็นตำแหน่งเดิม เมื่อได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้วคงจะเปลี่ยนเป็นรามาธิบดีหรือราเมศวร

๖) เลี้ยงเป็ดให้กินแหนนั้นเห็นจะเข้าใจหลง หลงมาจากคำว่า "เป็ดไซ้แหน" แต่ที่จริงเป็ดเห็นจะหาต้องการกินแหนไม่ จะเป็นด้วยทิ้งบ่อในบ้านไว้ให้สกปรกแล้วก็เลี้ยงเป็ด คำ "เป็ดไซ้แหน" ก็ไม่ได้หมายความว่ากิน

๗) ที่บ้านปลายเนินน้ำท่วมตลอด ลางเวลาน้ำก็ลดจนเห็นถนนลางแห่ง ลางเวลาน้ำก็ขึ้นท่วม จะอย่างไรก็ให้นึกดีใจ แล้วก็นึกถึงคำในเมืองเราว่า "สู้เทินน้ำสู้เทินบก" ที่จริงก็เข้าใจว่าไปไม่รอด แต่ก็ไม่เข้าใจดี เพิ่งจะเข้าใจดีว่าจะใช้พาหนะอะไรก็ไปไม่ได้ทั้งนั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

๒๑/๘๕ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๘๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

รายการ

---

๑) เมื่อวันที่ ๕ สำนักพระราชวังส่งหมายกฐินเสด็จพระราชดำเนินมาให้ หมายกำหนดนั้นตั้งใจคอยฟังอยู่แล้ว แปลว่าช้าไปกว่าวันกำหนดที่เคย เห็นจะเป็นเพราะน้ำท่วม ได้แบ่งส่งมาถวายเพื่อให้ทราบฝ่าพระบาทด้วยแล้ว เพราะได้รับหลายฉบับ

๒) เมื่อวันที่ ๙ มีหมายมาอีกว่า พระองค์เจ้าเทววิไลยวรรณ พระชันษา ๖๗ ประชวรพระโรคมเร็ง สิ้นพระชนม์ที่ศิริราชพยาบาล เวลา ๙.๓๐ น. แล้วสรงพระศพที่นั่น เวลา ๑๕.๐๐ น. แล้วเชิญพระศพมาตั้งที่หอตวิจารณศาลา ๑๗.๓๐ น. คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไปที่พระศพ ประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทอดไตรของหลวง ๕ ไตร

พระองค์เจ้าเทววิไลยวรรณนั้น ลาออกไปอยู่บ้านตระกูลภมรมนตรีนานมาแล้ว

กราบทูล

---

๓) ตามที่กราบทูลว่ามีหนังสือขอตัวในการทอดกฐินพระราชทานไปทางลัดนั้น ได้หนังสือตอบมาว่าเขาเห็นสมควรจะไปทอด แต่

ได้รับหมายเกณฑ์โดยตรง เช่นได้กราบทูลมาแล้ว จึ่งได้แปรหมายไปตามที่คำบุราณมีอยู่ว่า "แปรหมาย"

บรรเลง

๔) เห็นนกยางลงที่ลานบ้านปลายเนินซึ่งไม่เคยมี ก็คิดได้ว่าที่มีก็เพราะอาหาร ด้วยหากุ้งเล็กปลาน้อยกินได้เพราะน้ำท่วมบ้าน

๕) นึกเรื่องเก่าขึ้นมาได้ เมื่อบวชเป็นพระอยู่นั้นชอบกับคุณมิ่งว่าเป็นใบฎีกาหม้ายของเจ้าพระยาธรรมมุณหิศ (มูลหิด) ที่ชอบก็เพราะสวดมนต์ เกล้ากระหม่อมเคยพูดว่าถ้าเป็นผู้นำรับสังฆทานจะสวด "สัพพพุทธา" อย่างธรรมยุติ เล่นเอาคุณมิ่งต้องดูฟุลสคอปและคอหมาในตำราสวดมนต์ เพราะไม่เคยสวด "สัพพพุทธา" เป็นธรรมยุติ

พูดถึงสังฆทานมีครั้งหนึ่งที่หลวงตา "ราโท" นำ หลวงตา "ราโท" นั้นว่าเคยเป็นสัทธิงของทูลกระหม่อมเรา แล้วแก่ลงก็กลับย้อนมาบวช เป็นสัทธิงของเสด็จอุปัชฌาย์ ท่านทรงเอาชื่อของสัทธิงแห่งพระพุทธเจ้าองค์หลังที่สุดมาตั้งว่า "ราโท" แต่กรมพระสมมตตรัสเรียกว่า "ราเทอ" (ราเดอ) เพราะท่านเขลาเต็มที

วันหนึ่งท่านไปรับสังฆทานกับเกล้ากระหม่อมสองคน ยถาสัพพีนั้นเรียบร้อย แต่พอถึงคาถาพิเศษเกล้ากระหม่อมตั้งใจจะรับคาถาที่สอง ท่านควรจะชักว่า "อัคคโตเวปสันนานัง" ท่านกลับว่า "อัคคโต

เวปสังสันติ" เกล้ากระหม่อมก็หมดปัญญาที่จะรับ ใช่แต่เท่านั้น ท่านกลับหันมาถามว่า "ไม่ได้หรือ" เกล้ากระหม่อมก็ตอบว่า "ตั้งใหม่" พอท่านขึ้น "อัคคโต" เกล้ากระหม่อมก็รับว่า "เวปสันนานัง" จึงเป็นที่เรียบร้อยไปได้

สนองลายพระหัตถ์

๖) เมื่อวันที่ ๙ ได้รับลายพระหัตถ์เวร ที่ ๑๑/๘๕ ลงวันที่ ๗ พฤศจิกายน ดีใจที่ไม่ขัดข้องด้วยการคมนาคม เพราะเสด็จกลับมาแล้ว แต่ได้รับจวนถึงวันที่กำหนดถวายไว้แล้ว จึงกราบทูลตอบได้บ้างแต่ไม่หมด ได้เพียง ๒๕ ในร้อย อีก ๗๕ ในร้อยนั้นเอาไว้คราวหน้า

๗) เรื่องเรือน ตามพระดำรัสนั้นเห็นด้วยบ้างไม่เห็นด้วยบ้าง ในข้อที่ว่าทำเรือนตามประเทศและตามสิ่งที่จะปลูกสร้างนั้นถูก เคยได้ฟังกรมหมื่นมหิศรมาเล่า ว่าตามเสด็จไปในยุโรปด้วยรถไฟ ได้สังเกตเห็นเรือนต่างกัน ทำตามสิ่งซึ่งจะหาได้ง่ายทั้งนั้น แต่ชาวเราไม่ถือกันอย่างนั้น ถือเป็น "แฟแช่น" เสียมากกว่า เรือนอย่างเก่าซึ่งเหมาะสำหรับประเทศก็รีบขายเสียราคาถูก ๆ ด้วยจะทำเรือนอย่างใหม่ เกล้ากระหม่อมไม่เห็นเป็นไร ได้รับซื้อมาปลูกที่บ้านปลายเนินจนได้รับหนังสือว่าเป็นวัด ท้อใจอย่างเดียวแต่ที่เรือนอย่างเก่าต้องข้ามประตูสูงนัก แต่นั่นก็จำเป็น เพราะจะรื้อเอาไปกับตัวอย่างกระแสรพระดำรัสในการขายเรือนอย่างเก่าเสียราคาถูก ๆ เพราะจะทำเรือนอย่างใหม่อยู่นั้น ก็ไม่ไปทางไหน เป็นอย่างต่างประเทศอันไม่เหมาะ แก่บ้านเรา

นั่นเอง ฝ่าพระบาทคงทรงจำได้ เกล้ากระหม่อมเคยเขียนหนังสือมาถวายทีหนึ่งแล้ว ว่าไปเที่ยววัดเล่งเน่ยยี่ ไปชอบวิธีเขาทำตึกที่วัดนั้น แต่เห็นว่าไม่เหมาะสำหรับเมืองเราก็เลยไม่ได้จำมา ตึกที่วัดนั้นก็คือทำตามแบบจีนนั่นเอง

ข้อที่ไม่เห็นด้วยก็คือที่ตรัสว่า เรือนเรามีห้องนอน ห้องนั่งห้องรับแขก และใต้ถุนก็ใช้เป็นที่ทอหูก สีข้าว เป็นต้นนั้น จะคัดค้านว่าการที่ทำใต้ถุนสูงก็ตั้งใจจะหนีน้ำท่วมเท่านั้น แต่ไม่ใช่หน้าน้ำว่างอยู่จึงเอาเป็นโรงงานเสีย เวลาน้ำท่วมก็ยกหนีไป อีกประการหนึ่งห้องนั่งห้องรับแขกนั้นเราไม่ต้องการ ในเรือนก็เป็นแต่ห้องนอนเท่านั้น การรับแขกหรือนั่งมักเป็นที่เฉลียง

คำ "ทัพพสัมภาร" ในภาษามคธก็ได้ดูแล้ว ตรงกับภาษาสังสกฤตว่า "ทฺรวฺยสมฺภาร" (ขอประทานโทษที่เขียน ร เรผะไว้ข้างบน เอาอย่างเขมร) คำ "ทรัพยสัมภาระ" เราก็มีใช้ แต่ใช้อย่างอื่น ไม่หมายถึงเครื่องเรือน อันเครื่องเรือนนั้นควรจะใช้อย่างที่เคยใช้ คือ "ทรรพสัมภาร"

คำ "วรรณคดี" นั้นตรัสบอกได้จนถึงศักราช ดีเต็มที เกล้ากระหม่อมก็ได้นึกเหมือนกัน ว่าคงเป็นครั้งตราพระคเณศวร

กฎหมาย "แพ่งและพาณิชย" อันประชุมกันที่วังบางขุนพรหม ซึ่งเราเป็นกรรมการด้วยนั้น เป็นตรวจ ไม่ใช่ร่าง ร่างคงมาแต่กระทรวงยุติธรรม คำ "จำนอง" และ "ค้ำประกัน" นั้น ที่เป็นคำของสมเด็จกรมพระสวัสดิ์ ทูลกระหม่อมชายตรัสขอแก้ อธิบายกันว่ากระไรเกล้ากระหม่อมก็จำไม่ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

ที่ ๑๔/๒๔๘๕

หมายกำหนดการ
พระกถินหลวง
พฤศจิกายน ๒๔๘๕

วันที่	เวลา	วัด	แต่งกาย
๑๒	๑๖.๐๐ น.	ราชาธิวาส มหาธาตุ เทพศิรินทร์	ครึ่งยศ ประดับราชอิสริยาภรณ์
๑๓	๑๖.๐๐ น.	บวรนิเวส ราชบพิธ พระเชตุพน	เต็มยศ จักรี หรือ จุลจอมเกล้า
๑๔	๑๖.๐๐ น.	เบญจมบพิตร สุทัศน์ อรุณ	เต็มยศ นพรัตน์ หรือ มงกุฎไทย

นายกรัฐมนตรี ในตำแหน่งบังคับบัญชาสำนักพระราชวัง รับบัญชาคณะผู้สำเหร็จราชการแทนพระองค์ ให้กำหนดการพระราชพิธีซึ่งบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานผ้าพระกถินปีนี้ ดังต่อไปนี้

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน เวลา ๑๖ นาลิกา คณะผู้สำเหร็จราชการแทนพระองค์ไปพระราชทานผ้าพระกถินวัดราชาธิวาส เป็นวัดที่ ๑

แล้วไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดมหาธาตุ เป็นวัดที่ ๒ แล้วไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดเทพศิรินทราวาส เป็นวัดที่ ๓ เสร็จแล้วคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์กลับ

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน เวลา ๑๖ นาฬิกา คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นวัดที่ ๑ แล้วไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดราชบพิธ เป็นวัดที่ ๒ แล้วไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดพระเชตุพน เป็นวัดที่ ๓ เสร็จแล้วคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์กลับ

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน เวลา ๑๖ นาฬิกา คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดเบญจมบพิตร เป็นวัดที่ ๑ แล้วไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดสุทัศน์เทพวราราม เป็นวัดที่ ๒ แล้วไปพระราชทานผ้าพระกฐินวัดอรุณราชวราราม เป็นวัดที่ ๓ เสร็จแล้วคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์กลับ

การแต่งกาย

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน	แต่งเครื่องแบบครึ่งยศ ประดับราชอิสริยาภรณ์
วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน	แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สายสะพายขัตติยราชอิสริยาภรณ์หรือสายสะพายราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สายสะพายนพรัตน ราชวราภรณ์หรือสายสะพายราชอิสริยาภรณ์ มงกุฎไทย

สำนักพระราชวัง

วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๔๘๕

* * *

ที่ ๑๒/๘๕

วังวรดิศ

วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๘๕

ทูลสมเด็จกรมพระนริศ ฯ

จดหมายฉบับนี้หม่อมฉันจะทูลสนองลายพระหัตถ์เวร ซึ่งทรงเขียนในเวลาน้ำท่วมเมื่อหม่อมฉันกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว คือตั้งแต่ฉบับที่ ๑๗/๘๕ ลงวันที่ ๒๘ ตุลาคม จนถึงฉบับที่ ๒๓/๘๕ ลงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน รวม ๕ ฉบับด้วยกัน

รู้สึกว่ามาเขียนจดหมายเวรในกรุงเทพ ฯ ผิดกับเขียนที่ปีนังทั้งข้างได้เปรียบและเสียเปรียบ ได้เปรียบด้วยค้นหนังสือสอบและอาศัยบอกให้เขียนกับดีดพิมพ์สะดวกขึ้น แต่เสียเปรียบที่นั่งที่ไม่ใคร่จะมีสมาธิ เพราะมีผู้มาเยี่ยมเยือนเนือง ๆ

สนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๑๗/๘๕

(๑) เรื่องลบศักราชนั้น หม่อมฉันพบอย่างประหลาดในหนังสือญี่ปุ่นแต่งชวนพวกท่องเที่ยวไปเมืองญี่ปุ่นเรื่อง ๑ ว่าศักราชญี่ปุ่นนั้น

ใช้กำหนดปีรัชกาล นับหนึ่งใหม่ในกลางรัชกาลเพื่อฉลองชัยชนะบ้าง เมื่อสิ้นเคราะห์ด้วยรอดจากเภทภัยใหญ่หลวงอันเกิดมีในรัชกาลบ้าง บางรัชกาลเปลี่ยนศักราชถึง ๒ ครั้งก็มี การชำระศักราชเอาลงใช้ให้ติดต่อเป็นแบบแผนอย่างเช่นใช้อยู่ทุกวันนี้ลำบากมาก คำว่าลบศักราชที่จริงตรงกับกิริยาเช่นว่ามา บางทีในเมืองจีนก็จะเคยมีบ้าง แต่อย่างเช่นพระเจ้าปราสาททองทำ หรือที่ย้ายศักราชเช่นเปลี่ยนจาก จ.ศ. มาใช้ ร.ศ. แล้วมาใช้ พ.ศ. หาใช่ลบศักราชไม่

(๒) ที่หม่อมฉันทูลพระเจ้าอยู่หัวว่าเจ้าพระยาพิชเยนทรเคยเป็นมหาดเล็กไล่กานั้น อธิบายมูลเหตุย้อนถอยหลังไปถึงรัชกาลที่ ๓ เล่ากันมาว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ โปรดให้เด็กผู้ชายที่เข้าไปอยู่ในวังกับญาติเมื่อยังเล็กเป็นพนักงานคอยช่วยกันไล่กาเมื่อทรงบาตร จึงเรียกว่ากันว่า "มหาดเล็กไล่กา" ในรัชกาลที่ ๔ เห็นจะไม่มี ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อแรกสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสวยราชย์ยังทรงพระเยาว์วัย ท่านผู้ใหญ่ในราชการปรึกษากันให้เอาแบบอย่างครั้งรัชกาลที่๓มาฟื้นใช้ในราชสำนัก คือเสด็จลงทรงบาตรทุกวันเป็นต้น จึงเลือกเด็กผู้ชายที่เข้าไปอยู่ในวังเมื่อยังเล็กเป็นมหาดเล็กไล่กากลับมีขึ้นอีก หม่อมฉันยังจำตัวได้ ๒ คน คือนายเหมา น้องเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ เมื่อโตขึ้นไปเป็นหลวงจักรยานานุพิจารณ์คน ๑ กับนายโชตน้องเจ้าจอมมารดาแสง เมื่อโตขึ้นเป็นจ่ายวดมหาดเล็กคน ๑ แต่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรดให้พวกมหาดเล็กไล่กาแต่งตัวเครื่องแบบและฝึกหัดเป็น

ทหาร รวมกันราวสัก ๓๐ คน กล่าวกันว่าเป็นเริ่มแรกจะมีทหารมหาดเล็ก ถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๑๓ มีการแห่โสกันต์พระเจ้าน้องนางเธอทางฝ่ายใน โปรดให้ทหารมหาดเล็กไล่กาเดินแถวนำกระบวนแห่เหมือนอย่างทหารหน้าเดินนำกระบวนแห่โสกันต์ข้างหน้า จึงเลยเป็นธรรมเนียมมีแถวทหารเด็กเดินนำกระบวนแห่โสกันต์ทางฝ่ายในแต่นั้นมา แต่พวกทหารไล่กาชุดเดิมนั้นเติบใหญ่เลิกไปเสียคราวหนึ่ง จนถึงพระเจ้าลูกเธอทรงพระเจริญขึ้น จะโปรดให้มีการแห่โสกันต์ทางฝ่ายในอีกเวลานั้นหม่อมฉันเป็นผู้บังคับการทหารมหาดเล็ก โปรดให้หาเด็กชายในพวกลูกหลานทหารมหาดเล็กหัดเป็นทหารเด็กขึ้นสำหรับแห่โสกันต์แทนทหารมหาดเล็กไล่กา หม่อมฉันก็จัดขึ้นตามรับสั่ง มีสัก ๓๐ คน พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ (สาย คุณปํา) ที่บวชเป็นพระภิกษุอยู่เดี๋ยวนี้ เป็นตัวนาย เจ้าพระยาพิชเยนทรเป็นลูกแถวคน ๑ หม่อมฉันให้ทหารเด็กพวกนั้นแต่งเครื่องแบบอย่างสก๊อตเรียกกันว่าทหารสก๊อต แต่สืบสายมาจากทหารมหาดเล็กไล่กา หม่อมฉันจึงทูลว่าเจ้าพระยาพิชเยนทรเคยเป็นมหาดเล็กไล่กา

(๓) ลมที่เรียกว่า "ไต้ฝุ่น" ก็ดี ไซโคลนก็ดี เฮอริกันก็ดี สังเกตตามลักษณะที่พรรณนาเป็นลมอย่างเราเรียกว่า "ลมบ้าหมู" หมดทุกอย่าง คือพัดเป็นวงแล่นไปทางใดทางหนึ่ง ถูกอะไรก็ดูดเอาลอยขึ้นไปกระจายในอากาศและอาจจะมีที่ไหน ๆ แม้กลางถนนในกรุงเทพ ฯ ก็เคยเห็น แต่เป็นอย่างขนาดน้อย ที่เรียกกันว่าไต้ฝุ่นหรือไซโคลนและเฮอริกันเป็นขนาดใหญ่อย่างมหิมาจึงมีฤทธิเดชมาก

(๔) คำว่า " สยาม " นั้น เคยเห็นแปลกันมาต่าง ๆ มากกว่ามากและชอบคิดค้นมาแต่งอธิบายกันไม่รู้แล้ว แต่ก็ยังไม่เห็นใครแปลได้แจ่มแจ้งจนถึงจะออกปากได้ว่า "เออ" อธิบายที่หม่อมฉันชอบกว่าเพื่อนนั้น ดังว่าในหนังสือจดหมายเหตุจีน เรียกว่า "หวงเฉียวบุ่นบุ่นเที่ยนทงเค้า" ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์ไต้เซ็ง ให้กรรมการข้าราชการแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๐ ว่าด้วยนานาประเทศ พระเจนจีนอักษรแปลตอนว่าด้วยเมืองไทยนี้ ว่าเดิมเป็น ๒ ก๊ก ๆ ที่อยู่ข้างฝ่ายเหนือเรียกว่า "เสียมก๊ก" ก๊กที่อยู่ข้างฝ่ายใต้เรียกว่า "หลอฮกก๊ก" ต่อมา ๒ ก๊กนั้นรวมเป็นประเทศอันเดียวกัน จึงเรียกนามรวมกันว่า "เสียมหลอฮกก๊ก" แล้วจีนเรียกละคำ ฮ่อ เสียจึงเรียกกันแต่ว่า "เสียมหลอก๊ก" สืบมา ดังนี้ อธิบายที่จีนว่านี้ไปพ้องกับอธิบายของนักปราชญ์ฝรั่งบางพวก ซึ่งว่าคำ "ฉาน" ที่เรียกพวกไทยใหญ่กับ "สยาม" มาแต่คำเดิมอันเดียวกัน ซึ่งเรียกไทยที่อพยพลงมาจากเมืองเดิมทุกจำพวก หม่อมฉันอยากวิสัชนาต่อไปว่าคำเดิมนั้นเสียงจะเป็นแต่เพี้ยน ๆ ไม่ตรงกับ "ฉาน" หรือ "สยาม" และเป็นคำชาวประเทศอื่นเรียก แต่ไทยทุกจำพวกเรียกตนเองว่า "ไทย" เหมือนกันหมดอยู่จนครบเท่าทุกวันนี้ คำที่ชาวต่างประเทศเรียกนั้น เมื่อเรียกกันแพร่หลายกระจายห่างกันไป จึงกลายเป็นหลายอย่าง ตามอธิบายของจีนที่ว่าเดิมประเทศสยามอยู่ข้างเหนือ ประเทศหลอฮก คือ "ละ ว้า" อยู่ข้างใต้ มีหลักฐานได้แก่เวลาเมื่อแรกไทยตั้งเป็นอิสสระขึ้นที่เมือง

สุโขทัย ขอมยังปกครองพวกละว้าอยู่ที่เมืองละโว้ และต่อมาไทยรวมอาณาเขตทั้ง ๒ เป็นประเทศอันเดียวกัน ความเป็นหลักฐานมั่นคงหรือว่าอีกอย่างหนึ่ง คำว่าเสียมก็ดี คำว่าละว้าก็ดี เดิมเป็นคำสำหรับเรียกมนุษย์บางจำพวก หาใช่ชื่อของภูมิภาคไม่ หม่อมฉันคิดเห็นดังนี้

(๕) คำว่า "สรวง" เดิมคงหมายว่า "ผีที่เป็นสรณะ" อันถูกต้องที่แปลว่าสวรรค์เลยไป

(๖) เหตุใดจึงเรียกผ้าไหมสำหรับนุ่งว่า "ผ้าม่วง" หม่อมฉันไม่เคยคิด มาคิดดูก็จน ไม่เห็นว่าเป็นเพราะเดิมมีแต่สีม่วงสีเดียว คำ "ม่วง" น่าจะมาแต่คำภาษาอื่นเช่นภาษาจีนอย่างเช่น "ขนมปัง" และ "เรือบด" ดอกกระมัง

(๗) ความในลายพระหัตถ์เวรฉบับที่ ๑๘/๘๕ ได้ทูลสนองไปในจดหมายฉบับอื่นหมดแล้ว

ทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๑๙/๘๕

(๘) เมื่อหม่อมฉันมาถึงกรุงเทพ ฯ ได้สักห้าหกวัน ลูกเขาชวนขึ้นรถยนตร์พาไปเที่ยวชมพระนครตอนที่น้ำลดพอรถไปได้ เมื่อผ่านไปทางวัดบวรนิเวศหม่อมฉันสังเกตดูหลังคาโบสถ์วิหารก็เห็นเป็นดังที่ได้ทูล คือเป็น ๒ หลังสร้างประสานกัน คงสร้างโบสถ์ก่อนแล้วสร้างวิหารขวางต่อติดโบสถ์ไปข้างหลังสำหรับตั้งพระโต ภายหลังสร้างวิหารพระชินสีห์ หันด้านซื่อเข้าหาวิหารขวางต่อไปอีกหลัง ๑ ที่สุด

วิหารพระชินสีห์เห็นจะอยู่ราวตรงศาลาน้อยที่ไว้พระพุทธรูปไพรีพินาศ บนชั้นทักษิณพระเจดีย์เดี๋ยวนี้ ได้เค้าอย่างหนึ่งว่าหอไตรย์กับการ-เปรียญและศาลาฤาษี ๔ หลังนั้น เห็นจะเป็นของทูลกระหม่อมทรงสร้างเมื่อภายหลังพระเจดีย์ เพราะสร้างได้ศูนย์กับพระเจดีย์ ถ้าเป็นของกรมศักดิ ฯ ทรงสร้างไว้ก่อนก็จะหาเป็นเช่นนั้นไม่

(๙) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ฯ ต่อพระพิมลธรรม (ยิ้ม) มาเป็นต้นแต่สมเด็จพระวันรัต (สมบุญ) ต้องเข้าไปอยู่กุฎีในบริเวณตำหนักอย่างเดียวกับพระพิมลธรรม (ยิ้ม) ทุกองค์ เพราะมีหน้าที่เป็นพนักงานรักษาพระอัฐิด้วย หม่อมฉันยังนึกอยู่ว่าเดี๋ยวนี้พระอุบาลี (เผื่อน) จะเข้าไปอยู่แล้วหรือยัง ด้วยสังเกตเห็นธรรมเนียมไม่ดีมีขึ้นหลายวัด เดิมดูเหมือนจะเกิดขึ้นที่วัดมกุฏกษัตริย์ก่อน ทิ้งกุฎีเจ้าอาวาสให้ว่างเป็นที่ไว้รูปพระจันทรโคจรคุณ(ยิ้ม)มาแต่ครั้งสมเด็จมหาสมณะ เดี๋ยวนี้ที่วัดบวรนิเวศ สมเด็จพระวชิรญาณก็ไม่ไปอยู่ตำหนักใหญ่หรือตำหนักน้อย อันเป็นที่สำหรับเจ้าอาวาสสถิตย์ ที่วัดโสมนัสเจ้าอาวาสก็ไม่ขึ้นอยู่กุฎีสำหรับพระราชาคณะอันมีถึง ๗ หมู่ ถ้าพากันเลี่ยงยมเจียมตัวไปหมด กุฎีเจ้าอาวาสของเดิมก็จะทรุดโทรมหมด

(๑๐) "สวรรค์" นั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ท่านว่าโดยลำพังศัพท์แปลว่า "เลิศ" เท่านั้น เดิมน่าจะหมายแต่ว่าได้ความสุขสมปรารถนาในโลกนี้ครั้นบำเพ็ญ "โลกธรรม" หนักขึ้น ก็หมายจะได้ให้วิเศษยิ่งขึ้นต่อไปในโลกหน้า โลกหน้าเห็นไม่ได้ก็ต้องคาดเอา

ตามใจ จึ่งเกิดรูปภาพสวรรค์วิมานและสถุงคารบริวารต่างๆ ดัง สุนทรภู่พรรณนาว่า "เทวาสมบัติชัชวาล สุขเกษมเปรมปรีดิ์วิมาน สรรพสิ่งสถุงคาร บริวารห้อมล้อมพร้อมเพรียง กระจับปี่สีซอทอ-เสียง ขับรำจำเรียง สำเนียงนางฟ้าน่าฟัง"

ทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๒๐/๘๕

(๑๑) การที่ทรงขอพระองค์ไม่ทอดกฐินหลวงนั้น สมควรแล้ว แต่ก่อนมาเจ้านายพระชันษาเพียง ๗๐ ท่านก็ขอพระองค์ไม่เข้าราชการ ส่วนพระองค์ท่านเวลานี้พระชันษาก็ใกล้จะถึง ๘๐ อยู่แล้ว หากผู้กะเกณฑ์ไม่นึกถึงความลำบากในพระองค์ จึงเกณฑ์อยู่ "ตามเคย" เมื่อหม่อมฉันแรกมาถึงกรุงเทพฯ "ผู้สำเร็จ" มาเยี่ยม หม่อมฉันได้ทูลขอตัวต่อพระองค์อาทิตย์ว่าแก่ชรามากแล้วขออย่าให้ต้องเข้าในราช-การอย่างใด เช่นจุดเทียนวัสสาและทอดกฐินหลวงเป็นต้นต่อไป เธอก็รับปากว่าจะให้เป็นเช่นนั้น หม่อมฉันไม่แลเห็นว่าเหตุใด พระองค์ท่านจะไม่ควรได้รับความปลดปล่อยบ้าง

(๑๒) ชื่อเมืองทวาราวดีในเมืองเรานั้นดูชอบกล ตามเค้าเดิมในเรื่องพงศาวดารที่ไทยแต่ง ว่ากรุงเก่านั้นเป็นเมืองชื่อว่า "อโยธยา" อยู่ก่อน ข้อนี้เคราะห์รายการก็สมจริง ด้วยมีวัดวาเช่นวัดพระเจ้าพนัญเชิงเป็นต้นอยู่ก่อนแล้ว แรกพระเจ้าอู่ทองหนีห่ามาตั้งอยู่ที่ "เวียงเล็ก" หรือ "เวียงเหล็ก" อันความหมายว่า "เมืองเดิม"

อยู่ถึง ๖ ปีแล้วจึงได้สร้างพระนครศรีอยุธยา ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าต่อเมื่อพระเจ้าอู่ทองสร้างเป็นราชธานี จึงเอาชื่อ "ทวาราวดี" เพิ่มเข้าข้างหน้า และเพิ่มคำว่า "ศรี" เชื่อมกับชื่อเดิมเป็นกรุงเทพทวาราวดี ศรีอยุธยา ดังนี้ ครั้นภายหลังมาเมื่อถึงสมัยค้นโบราณคดี พวกนักปราชญ์ฝรั่งเขาค้นพบในจดหมายเหตุของจีนแต่โบราณ ว่ามีมหาประเทศอันหนึ่งอยู่ตรงเมืองไทยบัดนี้ชื่อว่า ทวาราวดี พวกนักปราชญ์เขาสันนิษฐานว่าจะเป็นชื่อเมือง หรือชื่อประเทศที่ตั้งเมืองนครปฐมบัดนี้นั่นเอง ดูก็เห็นสม เพราะไม่มีเมืองโบราณในแถบนี้แห่งอื่นจะใหญ่โตหรือก่อนเมืองนครปฐม ชั้นเดิมต้องเป็นราชธานีของประเทศสำคัญ ๑ แห่ง เป็นแน่ไม่มีที่สงสัย น่าสันนิษฐานว่าพวกชาวอินเดียจะเอานามเมืองทวาราวดีในอินเดียมาขนานไว้เป็นนามประเทศ หรือเป็นนามเมือง ครั้นเสียเมืองแก่พระเจ้าอนุรุทธ เมืองพุกามถูกกวาดต้อนผู้คน และเก็บริบเอาทรัพย์สมบัติไปหมด เมืองทวาราวดีต้องตกเป็นเมืองร้าง พวกชาวเมืองที่ยังหนีรอดอยู่พากันไปรวบรวมตั้งอยู่ที่เมืองสุพรรณภูมิ คือเมืองอู่ทอง ยังถือว่าเคยเป็นชาวประเทศทวาราวดีรักษาชื่อนั้นไว้สืบกันมา เมื่อไทยลงมาได้ปกครองเมืองอู่ทอง ก็ถือคตินั้นสืบมา ครั้นพระเจ้าอู่ทองประกาศตั้งเป็นอิสระประเทศขึ้นที่เมืองอโยธยา จึงเอานามทวาราวดีเดิมอันถือว่าเป็นสิริมงคลมาเพิ่มเข้าข้างหน้า หม่อมฉันคิดเห็นว่าน่าที่เรื่องจะมีดังทูลมานี้

(๑๓) เรื่องตาแสนปมนั้น สอบไปสอบมาก็เหลวกลายเป็นเฉาก๊วย ทั้งเรื่องนี้ท่านก็เป็นเรื่องยืมมาแต่ประเทศอื่น เมืองที่อ้างว่าตาแสนปมสร้างก็ได้หลักฐานว่าเป็นเมืองเก่ามีมาก่อนตาแสนปมตั้งร้อยปี เอาเป็นยุติได้ว่าพระเจ้าอู่ทองมาจากเมืองสุพรรณ มิใช่ลงมาจากเมืองเทพนคร สังเกตดูเป็นธรรมดาของคนโบราณที่ถือว่าผู้เป็นต้นราชวงศ์ต้องเป็นผู้วิเศษ ถ้าไม่รู้เรื่องก็คิดให้เป็นผู้วิเศษด้วยอย่างใดอย่างหนึ่ง แทบจะเหมือนกันทุกประเทศที่น่าพิศวงอย่างยิ่งนั้น คือเรื่องที่อ้างว่าพระเจ้าเสือเป็นราชบุตรลับของสมเด็จพระนารายณ์ แต่ถึงลงในหนังสือพระราชพงศาวดาร หม่อมฉันได้พิจารณาดูในหนังสือฝรั่งแต่งเรื่องเมืองไทยครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์อันมีมากมายหลายเรื่อง ไม่มีวี่แววในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเลย แม้เพียงจะกล่าวว่ามีคำกระซิบสงสัยว่าหลวงสรศักดิ์เป็นราชบุตรลับของสมเด็จพระนารายณ์ ถ้ามีกิตติศัพท์อยู่ นิสัยฝรั่งปากเปราะที่ไหนจะนิ่งได้ เพราะฉะนั้นดูน่าจะมาเกิดกระซิบกันขึ้นเมื่อขุนหลวงเสือได้ราชสมบัติ เพราะฆ่าพระเจ้าขวัญราชนัดดาของสมเด็จพระนารายณ์ หรือจะมาเกิดกระซิบกันขึ้นต่อในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ และพระเจ้าบรมโกศก็เป็นได้ บางทีพระเจ้าเสือเองก็จะมิได้รู้เห็นด้วย

(๑๔) พระนามพระเจ้าแผ่นดินเมืองไทยแต่ครั้งสุโขทัย เอาแบบเขมรมาใช้ สังเกตดูแบบนั้นพราหมณ์ผู้เป็นปุโรหิตเห็นจะเป็นผู้คิด ถ้าปุโรหิตถือลัทธิศิวเวทก็เอานามพระอิศวรมาถวาย ถ้าถือลัทธิวิษณุเวทก็

เอานามพระอิศวรมาถวาย ถ้าถือลัทธิวิษณุเวทก็เอานามพระนารายณ์มาถวาย ถ้าถือพระพุทธศาสนาก็เอานามพระโพธิสัตว์มาถวาย ดั่งเช่นพระนามว่า พระนเรศวร เป็นฝ่ายพระศิเวท พระราเมศวรเป็นฝ่ายวิษณุเวท พระไตรโลกนาถเป็นฝ่ายพระพุทธศาสนา หลักเดิมน่าจะเป็นดังนี้ ภายหลังจึงเลือนไปเป็นอย่างอื่น พระนามที่ลงท้ายว่า "ราชา" เช่นพระบรมราชา พระอินทราชา เป็นต้น หม่อมฉันนึกว่าเดิมเห็นจะเป็นนามเจ้าครองเมือง เมื่อได้เสวยราชย์คงถวายพระนามอื่นในพระสุพรรณบัฏ แต่คนเรียกพระนามตามเคยจึงคงอยู่

สนองลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๒๑/๘๕

(๑๕) ที่ทอดพระเนตรเห็นนกยางไปลงหากินที่ลานตำหนักปลายเนินนั้น หม่อมฉันก็มีเรื่องแปลกคล้ายกันจะทูลสนอง ด้วยได้เห็นนกกวักเข้ามาหากินที่ในสนามหญ้าหน้าตำหนักใหญ่ เพราะน้ำท่วมคราวนี้ทำให้ภูมิที่แปลกไปจนถึงสัตว์เดรฉานหลง ก็ควรเห็นเป็นอัศจรรย์อยู่

(๑๖) เรื่องสวดมนต์อย่างธรรมยุตินั้น ครั้งหม่อมฉันไปตรวจราชการมณฑลอุดรในรัชกาลที่ ๕ เมื่อไปถึงเมืองอุดรธานีที่บ้านเดื่อหมากแข้ง ประจวบวันเฉลิมพระชันษาของสมเด็จพระบรมราชินีนาถกับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช หม่อมฉันสั่งให้มีงานสมโภชตามเคย เขาถามว่าจะให้พระสวดมนต์อย่างธรรมยุติหรือมหานิกาย หม่อมฉันประหลาดใจด้วยในเมืองนั้นมีแต่พระมหานิกาย ถามเขาว่าเหตุไฉนจึงมี

พระสวดอย่างธรรมยุติ เขาบอกว่าครั้งกรมหลวงประจักษ์เสด็จอยู่ที่มณฑลอุดรได้ทรงหัดให้พระสวดมนต์อย่างธรรมยุติไว้ เมื่อเสด็จกลับแล้วยังมีคนชอบใจฟัง พระที่สวดได้มักได้รับนิมนต์บ่อย ๆ จึงยังสวดกันมา หม่อมฉันก็ได้นิมนต์สวดอย่างธรรมยุติ ฟังท่านองสวดไพเราะเรียบร้อยเหมือนอย่างทำนองวัดบวรนิเวศครั้งสมัยสมเด็จพระอุปัชฌาย์ ไม่เรี่ยวลงอย่างเช่นสวดกันในกรุงเทพ ฯ เมื่อภายหลัง แต่กรมหลวงประจักษ์ท่านยักซ้อมให้สวดสิบสองตำนาน สวดสัพพีอย่างทำนองธรรมยุติเรียบร้อยดีทีเดียว

(๑๗) เมื่อหม่อมฉันแรกกลับมาถึง ร่างจดหมายให้เสมียนดีดพิมพ์ฉบับหนึ่ง เห็นใช้ตัวเลขอารบิคในจดหมายนั้น หม่อมฉันสำคัญว่าตัวเลขในเครื่องพิมพ์หนังสือไทยหัก จึงเอาไปเข้าเครื่องพิมพ์อักษรฝรั่งดีดเลขอารบิคแทน หม่อมฉันก็ไม่ได้ไต่ถามว่ากระไร เป็นแต่สั่งไปว่าให้ขูดแก้เขียนเป็นตัวเลขไทยให้หมด แต่ต่อมาสังเกตดูในจดหมายต่าง ๆ เห็นใช้เลขอารบิคกันเป็นพื้น มาเห็นใช้พิมพ์ในหมายกำหนดการพระกฐินหลวงที่ประทานมากับลายพระหัตถ์เวร จึงนึกว่าจะเกิดเป็นแบบแผนอะไรขึ้นใหม่ดอกกระมัง แต่ก็ยังไม่เข้าใจทีเดียว จดหมายที่หม่อมฉันมีถวายขอใช้ตัวเลขไทยไปก่อน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

๒๒/๘๕ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๘๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

จะกราบทูลสนองลายพระหัตถ์เวร ที่ ๑๑/๘๕ ซึ่งยังค้างอยู่นั้นต่อไป

สนองลายพระหัตถ์ ที่ ๑๑/๘๕ ต่อ

๑) ขอขอบพระเดชพระคุณที่โปรดอธิบายถึงการเปลี่ยนชื่อเกาะสิงคโปร์ ตามพระอธิบายถึงการเปลี่ยนชื่อเกาะสิงคโปร์นั้นมีเหตุผล แต่แล้วก็พาให้เปลี่ยนอะไรต่ออะไรไปอีก จะเปลี่ยนอะไรก็ตามที แต่ที่เอาเวลาในประเทศญี่ปุ่นมาใช้ที่นี่นั้นไม่เห็นด้วย มีแต่จะทำให้ยากไปเท่านั้น แปลว่าผู้ให้เปลี่ยนนั้นคิดเลื่อนไปถึงยศ ที่ควรแล้วที่ไหนก็ใช้เวลาที่นั่นเป็นถูก สิงคโปร์กับบางกอกเวลาผิดกัน ๒๐ นาที

๒) คำว่า "กหลาป๋า" นั้นเคยได้ยิน บัดนี้มารู้คำแปลเสียด้วยว่าแปลว่ามะพร้าว "กหลาป๋า" ทั้ง "ยักะกรา" และ "บตาเวีย" นั้นก็ทราบมาแต่ก่อนแล้วว่าเป็นเมืองเดียวกัน แต่คำ "ยักะกรา" นั้นเรารู้พลาดไปเสียหน่อยแต่ก็พอคะเนได้

ที่ประทานคำแปล "ยักกัตตรา" ว่า ชัยเขตร นั้น ทำให้นึกถึงเมืองเขมร คำว่า "ชัยศรี" (ซึ่งเขาเอาเข้าต่อท้ายชื่อพระขรรค์ว่า "พระขรรค์ชัยศรี" นั้น ส่งให้นึกถึง "นครชัยศรี" ของเรา ทาง

เขมรเขาว่า พวกเขมรรบกับพวกจามชนะที่ตรงนั้นจึงชื่อว่า "ชัยศรี" ทางเราไม่มีเล่ากันว่ากระไร เห็นจะไม่มีอะไรนอกจาก "รับพร่ำอาทานอย่าง" คำ "ชยะ" ก็ไม่ได้แปลว่าชนะ เลื่อนไปเป็น "มงคล" เสียด้วย

๓) เรื่องชื่อเรานั้นเข้าในหลักที่เกล้ากระหม่อมถือ ว่าจะเขียนเปลี่ยนอะไรก็เขียนเปลี่ยนแต่ในคำพูด จะเขียนเปลี่ยนชื่ออะไรที่ท่านแต่ก่อนท่านตั้งไว้ไม่ได้ ถ้าตรัสปรึกษาเกล้ากระหม่อมก็จะต้องกราบทูลความเห็นเช่นนั้น

๔) หญิงไอก็มาบอกแล้ว ว่าพอฝ่าพระบาททรงเห็นหน้าก็ตรัสถึงอีแต เรื่องอีแมว ที่ตรัสเล่าก็เป็นธรรมดาที่มันจะคิดไปอย่างไรอาการหนักที่จะพูดให้มันเข้าใจไม่ได้ แต่ก็ไม่เป็นไร พอมันเข้าใจเมื่อไรก็หายเมื่อนั้น

๕) เรื่องชื่อนั้นทรงสังเกตถูกแล้วว่าต้องการสองพยางค์ แต่ยายตา นายนาง พ่อแม่ เอาไปกินเสียพยางค์หนึ่ง เช่น "แม่เผล" เป็นต้น ชื่อจึงเหลือแต่พยางค์เดียว เว้นแต่คำกล้ำ เช่น ละเมียด ละม้าย เป็นต้น นั่นจะจัดว่าเป็นชื่อสองพยางค์หรือพยางค์เดียวก็ได้ แต่ไม่มีคำอย่างนั้นมากนัก

คนแต่งหนังสือเขาก็สังเกตชั้นคน ถ้าเป็นคนชั้นเก่าเขาตั้งชื่อให้ว่า "นายเยี่ยม นายยอด" เป็นต้น ถ้าเป็นคนชั้นใหม่เขาตั้งชื่อให้ว่า "นายเมตตา นายกรุณา นายมุทิตา นายอุเบกขา" เป็นต้น ให้นึกชอบใจในการแต่งของเขา

๖) เรื่องมหาดเล็กกับข้าหลวงทะเลาะกันเคยได้ยินตรัสเล่า แต่ไม่ทราบว่าที่ไหน จากพระดำรัสกรมหลวงสรรพสิทธิ์ก็เคยได้ยิน แต่

นั้นดูเป็นฝ่ายชายรู้คิดยั่วให้หญิงด่าเท่านั้น ส่วนตัวเองนั่งหัวเราะ ครั้นผู้หญิงเหนื่อยเข้าไม่ด่าก็ว่า "อีดอกทอง" แล้วผู้หญิงก็ด่าไปอีกแล้ว ฝ่ายชายก็นั่งหัวเราะเสียอีก เอาจนผู้หญิงเหนื่อยจนด่าไม่ออก

คำด่านั้นเลยถือกันเอามาว่าเป็นคำหยาบ ตามความรู้สึกของเกล้ากระหม่อม แม้พูดไปตรง ๆ ก็ไม่รู้สึกอะไร แต่ถ้าพูดหลบคำหยาบไปเช่น "สองบาท" ว่า "กิ่งตำลึง" เป็นต้น กลับทำให้นึกถึงคำหยาบไปเสียด้วยซ้ำ

๗) เรื่องเทวดานางฟ้าจับระบำนั้น เกล้ากระหม่อมก็คิดอยู่เหมือนกันว่าเทศน์แกะบายศรีถ่ายเอาบทเห่ไป แต่เสียทีที่ไม่ได้คิดถึงอายุ จึงกราบทูลไปเป็นไม่รู้แน่

ขอให้ทรงสังเกต บทเห่โดยมากเป็นบทกล่อมตามธรรมดา ไม่เป็นกล่อมในพิธี มีพระกรงบรรทม และกล่อมนั้นเข้ากับดนตรีด้วย

๘) เรื่องแก้อักขระวิธีนั้น ถ้าจะทรงวินิจฉัยด้วยสนุกก็ทรงวินิจฉัยไปเถิด แต่ถ้าจะเอาประโยชน์แล้วเห็นจะป่วยการ ลูกบอกว่าพจนานุกรมนั้นติดหลายแห่งเพื่อจะให้แล้วเร็ว คำแก้ลางคำก็ไม่เหมือนกัน ได้สังเกตหนังสือซึ่งแก้แล้วก็ไม่ลงกัน แม้แต่ในฉบับเดียวกัน

๙) น้ำท่วมเมื่อปีเถาะ เกล้ากระหม่อมก็นึกได้ ว่าในพิพิธภัณฑ์มีกระดานประดับมุกอยู่ มีศักราชด้วยพร้อม พูดกันก็แต่ว่า "ปีเถาะน้ำมาก" ไม่รู้ว่าเถาะไหนคิดจะเขียนหนังสือไปถามเอาศักราชที่หลวงบริบาล แต่นึกได้ว่าเวลาน้ำท่วม ไปมาลำบาก ไว้น้ำลดแล้วจึงถามก็ได้ ไม่ต้องการเร็วอะไร แต่ได้รับลายพระหัตถ์เวรก็ตรัสบอก

ศักราชมาเสร็จ ว่าปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๔ สมตามที่อยากรู้ เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า

๑๐) ตำนานพระสิหิงค์นั้น ไม่ทรงเชื่อตอนที่กล่าวไว้ในนครศรีธรรมราช แต่ทรงเชื่อในตอนที่กล่าวไว้ในเชียงใหม่ แท้จริงก็ควรจะเชื่อเพียงเท่านั้น เพราะพระบาทสมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาสุรสีหนาทไปได้มาไว้ที่ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์

ที่แท้จะใคร่ทราบว่าทางเชียงใหม่เขาเรียกกันว่า "พระสิงห์" ถูกหรือไม่เท่านั้น อื่น ๆ ก็เป็นเครื่องประดับ

การเขียนประวัตินั้นเชื่อยาก คนเขียนก็เกิดทีหลัง ไม่รู้เรื่องที่เป็นมาจริง ได้ยินแต่เขาเล่าให้ฟังก็เก็บมาเขียน ให้นึกอ่อนใจตั้งแต่ตำนานพระชินราชพระชินศรี พูดว่าบ้าน "ปขาวหาย" เปลี่ยนเป็น "เต่าหาย" ฝ่าพระบาทยังทรงแปลว่า "เต่าไห" ต่อไปอีกด้วย ทำให้เห็นจริงมากกว่า ยังซ้ำที่ว่า "พระเหลือ" อีกด้วย เห็นเข้าก็ตกใจ "พระเหลือ" แก่กว่าพระชินราชพระชินศรีเป็นไหน ๆ

รายการ

๑๑) เมื่อวันที่ ๑๔ ได้รับหมายสำนักพระราชวัง ว่าวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ประชานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จะไปเปลื้องเครื่องพระแก้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระ

ที่ ๑๓/๘๕ วังวรดิศ

วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หมู่นี้หม่อมฉันจะเขียนหนังสือลำบากด้วยนายสมบุญเจ็บต้องร่างเอง และมีหนังสืออื่นจะต้องร่างด้วย ลายพระหัตถ์เวรจึงค้างทูลสนองอยู่ถึง ๓ ฉบับ จดหมายที่ ๑๓/๘๕ ของหม่อมฉันฉบับนี้จะทูลสนองลายพระหัตถ์เวรฉบับที่ ๒๒/๘๕ ซึ่งลงวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน แต่ฉบับเดียวก่อน

๑) การตั้งชื่อเป็นความอ่อนแอโดยอุปนิสัยของหม่อมฉัน อย่าว่าแต่ตั้งชื่อคนเลย ถึงจะให้ชื่อสัตว์เดรฉานก็คิดมิใคร่ออก เลี้ยงแมวจึงเรียกมันว่า "อีแมว" ๒ ตัวมาแล้ว ด้วยคิดไม่ออกว่าจะเรียกอย่างไรขึ้น ยิ่งให้ชื่อคนในสมัยใหม่ยิ่งลำบากหนักขึ้น เพราะความนิยมของผู้ปกครองเขาชอบไปอย่างอื่นที่หม่อมฉันไม่ชอบ

๒) กรงไกวเจ้านายบรรทมนั้น หม่อมฉันนึกว่าน่าจะเป็นของประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ถ้าเป็นของแบบเก่าก็จะสำหรับแต่เจ้าฟ้า ในรัชกาลที่ ๓ ไม่มีพระเจ้าลูกเธอเป็นเจ้าฟ้า กรงจึงสูญไปตลอดรัชกาล เพิ่งกลับฟื้นขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ก็เป็นได้ ตัวหม่อมฉันเองก็ไม่เคยนอนกรง แต่เคยเห็นเจ้านายชั้นพระองค์เจ้าบางพระองค์บรรทมกรง จะเป็นใครก็ลืมเสียแล้ว

๓) เรื่องอักษรแบบใหม่เอาเป็นกัณฑ์ยกเว้น อย่าคิดวินิจฉัยในจดหมายเวรเห็นจะดีกว่าวุ่นไปด้วยเราไม่รู้หลักฐาน

๔) พระพุทธสิหิงค์นั้น ชาวนครศรีธรรมราชเรียกกันว่า "พระสิหิญง" ชาวกรุงเทพฯ เรียกว่า "พระสิหิงค์" ชาวเชียงใหม่เรียกว่า "พระสิงห์" เรียกมาอย่างนั้นแต่โบราณด้วยกัน เมื่อรัชกาลที่ ๕ ในงานตั้งพระพุทธรูปอวดกันที่วัดเบญจมบพิตรปี ๑ หม่อมฉันเห็นเขาเอาพระพุทธรูปลังกาแบบเก่า (ก่อนทำห่มผ้าเป็นริ้วๆ) ขนาดหน้าตักสัก ๑๒ นิ้วมาตั้งอวดองค์ ๑ เห็นแปลกก็ชอบใจ ถามผู้เป็นเจ้าของบอกว่าได้พระพุทธรูปองค์นั้นมาจากเมืองเชียงใหม่ เผอิญเป็นคนชอบกันหม่อมฉันจึงแนะให้เขาทูลเกล้าฯ ถวาย (เดี๋ยวนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถาน) หม่อมฉันได้พูดในครั้งนั้นว่า "ถ้าเพิ่มตัว – พ – การันต์ลงท้ายนามพระสิงห์เป็น " พระสิงหพ ดังนี้ จะอ้างพระพุทธรูปองค์นั้นว่าเป็นพระสิงห์ก็ได้ เพราะมีหลักหลายอย่างเป็นต้นแต่เป็นพระหล่อในเมืองลังกา และเป็นแบบพระพุทธรูปลังกาเก่าชั้นสมัยพระร่วง ขนาดก็ย่อมพอที่อำมาตย์เมืองนครจะยกขึ้นทูนหัวได้เหมือนอย่างว่าในตำนาน หรือว่าอีกอย่าง ๑ จะเรียกพระพุทธรูปองค์นั้นว่า "พระสิงหพะ" หรือ "พระสิงหพ" ก็เรียกได้ไม่ผิด แต่จะเป็นองค์ที่เชิญมาจากเมืองลังกาเมื่อครั้งพระร่วงหรือมิใช่นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก

๕) ตรัสถึงชื่อบ้าน "เตาไห" อันกลายมาเป็น "เต่าหาย" แล้วกลายเป็น "ปะขาวหาย" นั้น จะเป็นเพราะเหตุใดคิดดูก็พอเห็นคือเมื่อดินพูนถมเตาไห (อันเพิ่งขุดพบใหม่เมื่อภายหลัง) สูญไปแล้ว พวกชาวเมืองเป็นชาวนาจึงเอาเต่ามาเดาชื่อ ที่มาแปลงเป็นปะขาวหาย

นั้น เป็นความคิดของท่านอาจารย์ "ก" ผู้แต่งเรื่องตำนานปาฏิหาริย์ของพระชินราชนั้นเอง หาเก่าก่อนนั้นขึ้นไปไม่

๖) ที่เลยตรัสถึงพระเหลือว่าเก่ากว่าพระชินราชพระชินสีห์นั้น หม่อมฉันนึกขึ้นถึงเคยได้ยินท่านตรัสว่า ถึงพระศาสดาก็เป็นฝีมือช่างอื่นต่างหากจากพระชินราชชินสีห์ และเป็นของสร้างต่างสมัยกัน หม่อมฉันจะทูลวินิจฉัยติดต่อเพิ่มเติมพระดำรัสด้วยได้เคยเที่ยวเดินพิจารณาในบริเวณวัดพระมหาธาตุเมืองพิษณุโลกนั้นหลายครั้งจนเกิดความคิดเห็นดังจะทูลต่อไปนี้–

ของโบราณทางพระพุทธศาสนาซึ่งสร้างไว้ทางเมืองเหนือ หม่อมฉันสังเกตอย่าง ๑ ว่า ถ้าสร้างในสมัยเมื่อขอมยังเป็นใหญ่ สร้างตามลัทธิอย่างมหายานยกตัวอย่างดังพระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองเชลียงก็เป็นปรางค์อย่างเดียวกับพระมหาธาตุเมืองลพบุรี วัดพระพายหลวงที่เมืองสุโขทัยก็เป็นปรางค์สามยอดแบบเดียวกับปรางค์สามยอดที่เมืองลพบุรี พระปรางค์ที่วัดจุฬามณีเมืองสองแคว ตอนบนพังเสียแล้ว ตอนล่างที่ยังเหลืออยู่ก็พอสังเกตได้ว่าลวดลายเป็นแบบสมัยเดียวกับถือลัทธิมหายาน แต่ของซึ่งสร้างตั้งแต่ราชวงศ์พระร่วงได้เป็นใหญ่คือตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๐๐ มา ล้วนสร้างเป็นลัทธิหินยานตามอย่างลังกาทั้งนั้น มีของซึ่งจะสังเกตเฉพาะที่เมืองพิษณุโลกมีอีกอย่าง ๑ ด้วยบรรดาเจดียสถานที่สำคัญอันสร้างเมื่อสมัยราชวงศ์พระร่วงย่อมก่อด้วยศิลาแลง แต่สิ่งซึ่งสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา แม้สร้างเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปเสวยราชย์ที่เมืองพิษณุโลกก็ล้วนก่อด้วยอิฐทั้งนั้น ยกตัว

อย่างสิ่งสำคัญที่เมืองพิษณุโลกซึ่งก่อด้วยแลง หม่อมฉันเห็นมีแต่ที่วัดมหาธาตุ (คือวัดพระชินราช) แห่ง ๑ กับวัดวิหารทองอันเคยไว้พระอัฐารศ (วัดสระเกษ) อยู่ตรงข้ามกับวัดมหาธาตุทางฝั่งตะวันตกแห่ง ๑ นอกจาก ๓ แห่งนั้นก่อด้วยอิฐทั้งนั้น แม้จนพระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างก็ก่อด้วยอิฐ หม่อมฉันได้เที่ยวเดินตรวจพิจารณาดูสิ่งอื่น ก็มีบางแห่งก่อด้วยแลงและบางแห่งก่อด้วยอิฐระคนปนกัน เห็นได้ว่าวัดมหาธาตุนั้นสร้างและแก้ไขเพิ่มเติมมาหลายครั้งหลายคราว

พิจารณาตามเรื่องพงศาวดารกรุงสุโขทัยอันมีอยู่ในศิลาจารึกและหนังสือต่าง ๆ อันพอฟังได้เป็นหลักฐาน ทั้งที่ได้เห็นโบราณวัตถุประกอบกัน เรื่องมีว่าพระร่วงชิงอาณาเขตเมืองเหนือได้จากขอมแล้ว ตั้งเมืองไทยเป็นอิสระเมื่อใกล้ ๆ กับ พ.ศ. ๑๘๐๐ ในเวลานั้นเมืองสุโขทัย เมืองเชลียง กับเมืองสองแคว (เก่าที่วัดจุฬามณี) กับเมืองชากังราว มีอยู่แล้ว ข้อนี้รู้ได้ด้วยของโบราณสร้างในสมัยขอมมีอยู่ทั้ง ๔ แห่ง แต่เมืองศรีสัชนาลัยกับเมืองกำแพงเพชรยังหามีไม่ เมืองสระหลวงหม่อมฉันเคยไปดูเป็นเมืองใหญ่มีปราการ แต่ไม่ได้พิจารณาว่าจะตั้งในสมัยไหน

วินิจฉัยการสร้างเมืองเหนือเมื่อไทยได้เป็นใหญ่แล้ว พิเคราะห์ดูเหมือนในรัชกาลพ่อขุนศรีอินทราทิตย์กับรัชกาลพ่อขุนบาลเมือง จะสร้างแต่ที่ราชธานีเป็นสำคัญคือย้ายเมืองสุโขทัยจากที่ขอมตั้งณวัดพระพายหลวง มาสร้างเมืองสุโขทัยใหม่ที่เป็นราชธานีต่อมา เมืองศรีสัช

นาลัยเห็นจะสร้างในรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง จึงชอบขึ้นชื่ออ้างเป็นราชธานีคู่กันกับเมืองสุโขทัยในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงเป็นนิจ สิ้นรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง พญาเลอไทยราชบุตรได้รับรัชทายาท ในรัชกาลของพญาเลอไทยกรุงสุโขทัยเริ่มเสื่อมอานุภาพลง ปรากฏในพงศาวดารพม่าว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๘๗๓ เมืองมอญเป็นขบถ กรุงสุโขทัยปราบไม่ลง เมืองมอญทั้งปวงก็เลยเป็นอิสระมาแต่นั้น ต่อมาก็เข้าเรื่องในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าถึง พ.ศ. ๑๘๙๓ พระเจ้าอู่ทองตั้งแข็งเมืองเป็นอิสระที่กรุงศรีอยุธยา พญาเลอไทยก็ไม่สามารถจะปราบได้ น่าจะเป็นในรัชกาลพญาเลอไทยเมื่อเกรงพวกกรุงศรีอยุธยาจะขึ้นไปบุกรุก จึงสร้างเมืองมีปราการรายรอบราชธานีขึ้นสำหรับป้องกันข้าศึก ในหนังสือตำนานพระสิหิงค์อ้างว่าสร้างเมืองชัยนาทขึ้นในสมัยนี้ แต่ยังมีเมืองอื่นซึ่งเห็นจะสร้างร่วมสมัยด้วยเหตุอันเดียวกันอีก แต่หากเรื่องไม่ปรากฏ คือเมืองกำแพงเพชรและเมืองสองแคว (ใหม่) เป็นต้น บางทีเมืองพระบาง (นครสวรรค์) และเมืองสระหลวง (พิจิตร) ก็จะสร้างในสมัยนี้ด้วยเหมือนกัน จะแยกมากล่าว ในวินิจฉัยนี้แต่เรื่อง สร้างเมืองสองแคว อันเป็น ที่ประดิษฐานพระชินราชพระชินสีห์และพระศาสดาซึ่ง เป็นท้อง เรื่องที่จะ ทูลสนองในจดหมายนี้ ตามวินิจฉัยซึ่งหม่อมฉันเพิ่งคิดเห็นขึ้นใหม่ ว่าเมื่อย้ายเมืองสองแควมาสร้างใหม่ในรัชกาลพระยาเลอไทยนั้น คงสร้างวัดมหาธาตุ (ที่พระชินราชอยู่เดี๋ยวนี้) ขึ้นสำหรับเมืองในคราวเดียวกัน และวัดมหาธาตุเมื่อแรกสร้างนั้นคงเป็นอย่าง "ในแบบ" เช่นชอบสร้างกันเมื่อ

สมัยสุโขทัย คือมีพระเจดีย์ใหญ่องค์ ๑ ทำเป็นพระสถูปหรือพระเจดีย์ยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นองค์พระมหาธาตุและมีวิหารหลวงหลัง ๑ อยู่ข้างด้านหน้าพระเจดีย์ ดังเช่นวัดมหาธาตุเมืองทุ่งยั้งซึ่งทูลกระหม่อมทรงเอาแบบมาสร้างวัดบรมนิวาสและวัดราชประดิษฐ์ หม่อมฉันคิดว่าพระศาสดานั้นเห็นจะหล่อขึ้นตั้งเป็นพระประธานในวิหาร หลวงวัดมหาธาตุเมืองสองแควแต่เมื่อแรกสร้าง ลักษณะจึงผิดไปอย่างหนึ่งต่างหาก ไม่มีเค้าคล้ายคลึงพระชินราชพระชินสีห์ เพราะเป็นของสร้างก่อนหล่อพระชินราชพระชินสีห์ช้านานและอยู่ที่วัดมหาธาตุมาแต่เดิม มิได้เชิญจากที่อื่นหรือหล่อขึ้นใหม่เมื่อมีพระชินราชพระชินสีห์แล้ว ข้อที่เห็นว่าพระศาสดาอยู่ที่วัดมหาธาตุมาก่อนหล่อพระชินราชพระชินสีห์ ยังมีเค้าเงื่อนที่จะอ้างเป็นหลักฐานได้อีก คือถ้าหากสร้างวัดมหาธาตุขึ้นสำหรับตั้งพระชินราชพระชินสีห์เป็นพระประธาน ๒ องค์ คงสร้างวิหารหลวงทางด้านหน้าพระเจดีย์หลัง ๑ และสร้างวิหารอีกหลัง ๑ ตรงกันทางด้านหลังพระเจดีย์เหมือนเช่นที่วัดราชบพิธ ที่มีวิหารหลวงหลัง ๑ กับมีวิหารอีก ๒ หลังสร้างไว้ ๒ ข้างพระเจดีย์ ส่อว่าเดิมมีวิหารหลวงหลังเดียว วิหาร ๒ ข้างพระเจดีย์เป็นของสร้างเพิ่มขึ้นเมื่อภายหลังสำหรับตั้งพระชินราชพระชินสีห์ เพราะในวิหารหลวงมีพระศาสดาตั้งอยู่แล้ว ในพงศาวดารสุโขทัยยังมีเค้าให้คิดเห็นต่อไปถึงเรื่องสร้างพระชินราชพระชินสีห์กับทั้งเหตุที่ย้ายพระศาสดากับพระชินราชจากวิหารเดิม เพราะฉะนั้นจะต้องหันไปเล่าถึงพงศาวดารสุโขทัยต่อไปอีก

ในหนังสือตำนานพระสิหิงค์ว่า เมื่อตอนปลายรัชกาลพญาเลอไทย พระบรมราชา (พงั่ว) เจ้าเมืองสุพรรณบุรีทำกลอุบายด้วยอาศัยเหตุที่เกิดทุพภิกขภัยให้ขึ้นไปยึดเอาเมืองชัยนาทไว้ ประจวบเวลาสิ้นรัชกาลพญาเลอไทยเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๗ พญาลิทัยราชบุตร์ได้รับรัชทายาทให้มาว่ากล่าวทำทางไมตรีกับพระเจ้าอู่ทอง คือให้กรุงศรีอยุธยาเป็นอิสระอย่างบ้านพี่เมืองน้อง มีศักดิ์เสมอกันกับกรุงสุโขทัย พระเจ้าอู่ทองยอมรับทางไมตรีคืนเมืองชัยนาทให้กรุงสุโขทัย ความข้อนี้ก็มีหลักฐานทางกรุงศรีอยุธยา ด้วยปรากฏในบานแพนกกฎหมายลักษณะลักพาบท ๑ ว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๘ (พญาลิทัยเสวยราชย์ได้ปี ๑) นายสามขลากราบทูลพระเจ้าอู่ทองว่ามีผู้พาข้าหนี้เจ้าบ่าวหนี้นาย เอาไปยังเมืองเชลียงสุโขทัย ทุ่งยั้งบางยมสองแควสระหลวง และชากังราวกำแพงเพชร "เมืองท่านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว" เจ้าทาสเจ้าไพร่ไปพบจะว่ากล่าวไล่เบี้ยเอาคืนได้หรือไม่ ขอเรียนพระราชปฏิบัติพระเจ้าอู่ทองดำรัสว่าขายกันในพระนครบังคับไล่เบี้ยซิยังยาก เมืองเหนือเหล่านั้นอยู่ห่างไกลใต้หล้าฟ้าเขียว จะไปทำเหมือนอย่างที่เมืองเพชรบุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี สะพง คลองพลับ แพรก และศรีมหาราชา (คือเมืองสิงห์) นั้นมิชอบเลยดังนี้ ความหมายว่าอาณาเขตกรุงสุโขทัยยังมิได้อยู่ในบังคับบัญชาของกรุงศรีอยุธยา แม้ในเรื่องพงศาวดารก็ตรงกัน ด้วยต่อมามิได้ปรากฏว่ามีเหตุหมองหมางทางไมตรีในระหว่าง ๒ พระนครจนตลอดรัชกาลพระเจ้าอู่ทองเป็น

เวลาช้านานถึง ๑๔ ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๙๘ จน พ.ศ. ๑๙๑๒ น่าจะเป็นในเวลาระยะ ๑๒ ปีนี้ที่สร้างพระชินราชพระชินสีห์

ตำนานเรื่องสร้างพระชินราชกับพระชินสีห์เดิมเราเคยเชื่อถือตามหนังสือพงศาวดารเหนือเป็นหลัก ว่าเมื่อใกล้จะถึง พ.ศ. ๑๕๐๐ มีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ ๑ ครองเมืองเชียงแสนอยู่ในประเทศลานนาทรงพระนามว่า "พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก" เพราะรอบรู้พระพุทธ-วัจนะแตกฉาน ยกกองทัพลงมาตีเมืองศรีสัชนาลัย พระยาพสุจราชเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยต่อสู้ เอาชัยไม่ได้ จึงเป็นแต่ตั้งรักษาเมืองอยู่พระพุทธโฆษาจารย์วัดเขารังแร้งไปว่ากล่าวทั้ง ๒ ฝ่ายยอมปรองดองกันด้วยพระยาพสุจราชถวายนางปทุมเทวีราชธิดาแก่พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ๆ ก็เลิกทัพกลับไป พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกมีราชบุตรด้วยนางปทุมเทวีชื่อเจ้าไกรสรราชองค์ ๑ เจ้าชาติสาครองค์ ๑ อยู่มาพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกใคร่จะสร้างเมืองขยายอาณาเขตลงมาข้างใต้ จึงให้จ่านกร้องกับจ่าการบุญคุมพลชาวลานนาปลอมเป็นพ่อค้าลงมาหาที่สร้างเมืองในแดนไทย มาเห็นที่ตำบล ๑ (ตรงเมืองพิษณุโลกตั้งอยู่เดียวนี้) เหมาะดี จึงเกณฑ์พวกพราหมณ์กับไทยซึ่งตั้งภูมิลำเนาอยู่ณที่นั้นสมทบกับพวกชาวลานนามาช่วยกันสร้างเมือง ลงมือสร้างเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้นค่ำ ๑ ปีฉลู สร้างอยู่ ๑ ปีกับ ๗ เดือนแล้วสำเร็จ ต่อมาอีกสัก ๗-๘ ปี พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกจึงเสด็จลงมายังเมืองที่สร้างขึ้นนั้น ทรงปรารภจะตั้งชื่อเมือง ตรัสปรึกษาพราหมณ์ปุโรหิต ๆ ทูลว่าเสด็จมาถึงในยามพิษณุเป็นมงคล จึงขนาน

นามเมืองฝั่งตะวันออกว่า "พิษณุโลก" และเรียกว่า โอฆบุรี ด้วยอีกชื่อ ๑ เมืองทางฝั่งตะวันตกให้ชื่อว่าจันทบุระ เมื่อขนานนามเมืองแล้วพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกทรงปรารภจะสร้างพระพุทธรูป จึงให้เลือกหาช่างต่างเมืองที่มีฝีมือดีมาช่วยกันปั้นหุ่นพระพุทธรูปขึ้น ๓ องค์แล้วหล่อเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีจอ หล่อสำเร็จเรียบร้อยแต่ ๒ องค์ ถวายพระนามว่าพระชินสีห์ องค์ ๑ พระศรีศาสดาองค์ ๑ แต่องค์ที่ ๓ นั้นหล่อถึง ๓ ครั้งก็ไม่สำเร็จ จนพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกกับนางปทุมเทวีทรงตั้งสัจอธิษฐาน ร้อนอาสน์ถึงพระอินทร์จึงลงมาจำแลงเป็นปะขาวช่วยหล่อพระเมื่อวันพฤหัสบดีเดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีจอ สำเร็จภายหลังหล่อ ๒ องค์ก่อน ๕๐ วัน ถวายพระนามว่าพระชินราช เมื่อต่อยดินที่หุ้มหุ่นออกแล้ว เห็นมีรอยเป็นรูปตรีศูลอยู่ที่พระพักตร์แปลกกับพระพุทธรูปองค์อื่น ให้ตามตัวปะขาวที่มาช่วยปั้นก็อันตรธานหายไป จึงรู้ว่าเป็นฝีพระหัตถ์พระอินทร์มาช่วยปั้น เรื่องสร้างพระชินราชพระชินสีห์กับพระศาสดาในพงศาวดารเหนือมีเนื้อความเท่านี้ ไม่มีอะไรจะสอบสวนก็ต้องเชื่อกันมาอย่างนั้น ครั้นถึงสมัยสอบสวนศิลาจารึกและหนังสือเก่ากับทั้งพิจารณาแบบอย่างที่สร้างของโบราณได้ความรู้โบราณคดีมากขึ้นโดยลำดับมา ความจึงปรากฏขึ้นโดยลำดับว่าเรื่องที่จริงมิได้เป็นดังกล่าวในพงศาวดารเหนือ และอาจจะคัดค้านได้ด้วยหลักฐานหลายอย่าง จะยกคำค้านมากล่าวแต่บางข้อพอเป็นตัวอย่างเป็นต้นว่า—

ก. ถ้ามีพระเจ้าแผ่นดินทรงพระเกียรติเช่นพรรณนาในหนังสือพงศาวดารเหนือครองเมืองเชียงแสน ในพงศาวดารของเมืองเชียงแสนคงเชิดชูพระเกียรติให้ปรากฏ แต่ในพงศาวดารเหนือเชียงแสนหรือแม้เมืองอื่นในประเทศลานนา ไม่ปรากฏพระนามและพระเกียรติหรือเรื่องประวัติเหมือนหรือละม้ายคล้ายคลึงกับพระเจ้าศรีธรรมไตรบิฎกที่กล่าวในพงศาวดารเหนือเลยแต่สักองค์เดียว

ข. เมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๐ ที่ในพงศาวดารเหนืออ้างว่าเป็นปีที่หล่อพระชินราชชินสีหนั้น ยังอยู่ในสมัยก่อนไทยได้เป็นใหญ่ในกรุงสุโขทัยถึงราว ๓๐๐ ปี เมืองศรีสัชนาลัยก็ยังไม่ได้สร้าง คติพระพุทธศาสนาอย่างลังกาก็ยังไม่มาถึงเมืองไทย

ค. เมืองพิษณุโลกเดิมชื่อเมืองสองแคว เรียกชื่ออย่างนั้นในศิลาจารึกและหนังสือเก่ามาตลอดสมัยสุโขทัย เพิ่งมาปรากฏเรียกชื่อว่าเมืองพิษณุโลกต่อในสมัยกรุงศรีอยุธยาราวในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อภายหลัง พ.ศ. ๒๐๐๐

แต่จะว่าเรื่องในพงศาวดารเหนือไม่มีมูลความจริงเลยทีเดียวก็ไม่ได้เพราะกรณีที่กล่าวในพงศาวดารเหนือปรากฏในศิลาจารึกโดยมากและของโบราณที่เล่าเรื่องในพงศาวดารเหนือเช่น หนังสือไทย และพระชินราช พระชินสีห์เป็นต้นก็มีอยู่ เป็นแต่พงศาวดารเหนืออ้างตัวคนและถิ่นที่กับทั้งศักราชผิด และไปชอบพรรณนาปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เสียมากนักเรื่องจึงเลยเลอะ น่าจะเป็นด้วยผู้แต่งหนังสือพงศาวดารเหนือ

เป็นแต่สืบสาวราวเรื่องที่ชาวเมืองเหนือเล่ากัน ในสมัยเมื่อศิลาจารึกลับลี้ไปเสียหมด แล้วเอาเรื่องอย่างนิทานมาเรียบเรียงประดิษฐ์ติดต่อกันให้เป็นพงศาวดารจึงเป็นเช่นนั้น เพราะหนังสือพงศาวดารเหนือเป็นหนังสือใหม่เพิ่งแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์นี้

เรื่องหล่อพระชินราชพระชินสีห์ ถ้าว่าตามที่มีหลักฐาน เป็นเรื่องในรัชกาลพญาลิไทยดังจะกล่าวต่อไป- พญาลิไทยเป็นราชบุตร์ของพญาเลอไทย คือเป็นราชนัดดาของพ่อขุนรามคำแหง สมภพในสมัยเมื่อพระพุทธศาสนาลังกาวงศ์กำลังเฟื่องฟูในกรุงสุโขทัย ดังกล่าวในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ในสมัยนั้นเจ้านายและลูกผู้ดีมีสกุลคงศึกษาในสำนักพระสงฆ์ทั้งนั้น พญาลิไทยมีอุปนิสัยผิดกับเจ้านายองค์อื่นด้วย ชอบเรียนทางพระ ศาสนายิ่งกว่ายุทธศาสตร์อย่างกษัตริย์ จึงเรียนภาษาบาลีแต่ยังทรงพระเยาว์ แล้วเรียนพระพุทธวัจนะในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งระบุชื่อไว้ในบานแพนกหนังสือไตรภูมิหลายองค์จนทรงรอบรู้ในไตรปิฎกแตกฉาน จนเมื่อเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัยในรัชกาลของพระบิดาสามารถแต่งหนังสือไตรภูมิ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๘ ซึ่งยังมีฉบับอยู่ในบัดนี้ ได้ทั้งคัมภีร์

ครั้นถึง พ.ศ. ๑๘๙๗ พญาเลอไทยสวรรคต เกิดเหตุจลาจลด้วยมีผู้ขัดแข็งที่ในราชธานี พญาลิไทยต้องยกกองทัพลงมาจากเมืองศรีสัชนาลัย ปราบปรามพวกที่ขัดแข็งอยู่ในเมืองสุโขทัย มีชัยชนะสิ้นเสี้ยนศัตรูแล้วจึงได้เสวยราชย์เป็นรัชกาลที่ ๕ ในราชวงศ์พระร่วง

ราชาภิเษกทรงพระนามว่า "ศรีสุริยวงษ์ราม" มีสร้อยพระนามว่า "มหาธรรมราชาธิราช" เป็นพระองค์แรก และพระเจ้าแผ่นดินที่ครองกรุงสุโขทัยภายหลังเอาเป็นแบบอย่างมาทุกพระองค์ ในหนังสือจึงเรียกพญาลิไทยว่า–พระมหาธรรมราชาที่ ๑ เรียกพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นภายหลังมาว่าพระมหาธรรมราชาที่ ๒ และที่ ๓ ที่ ๔ โดยลำดับ จนกระทั่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปครองเมืองเหนือเมื่อยังเป็นพระราเมศวรจึงใช้พระนามอื่น แต่ยังเอามาฟื้นใช้อีกเมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิตั้งขุนพิเรนทรเทพเป็นพระมหาธรรมราชาไปครองเมืองเหนือเป็นที่สุด เรื่องราชประวัติของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ อันปรากฏหลักฐานดังกล่าวมา ถ้าพิจารณาแต่โดยกรณีก็ตรงกับเรื่องพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ด้วยพระเจ้าแผ่นดินไทยที่ทรงพระเกียรติว่ารอบรู้พระไตรปิฎก นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว มีปรากฏในพงศาวดารแต่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ พระองค์เดียว กรณีที่พระมหาธรรมราชาเสด็จอยู่เมืองสัชนาลัยก่อนแล้ว ยกกองทัพลงมาตีเมืองสุโขทัยก็ตรงกับพงศาวดารเหนือว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกอยู่เมืองเชียงแสนยกกองทัพลงมาตีเมืองศรีสัชนาลัย ที่สุดปีที่หล่อพระชินราชพระชินสีห์ ในพงศาวดารเหนือว่า พ.ศ. ๑๕๐๐ ถ้าเปลี่ยนตัวเลข ๕ เป็นเลข ๙ กาลกำหนดก็ตรงกัน ความทุกข้อส่อให้เห็นว่าพระมหาธรรมราชาที่ ๑ เป็นผู้สร้างพระชินราชและพระชินสีห์ เป็นแต่ในหนังสือพงศาวดารเหนืออ้างผิดตัวคนผิดถิ่นที่และผิดเวลากาลกำหนดเท่านั้น

ยิ่งพิจารณาดูเรื่องพงศาวดารในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ก็ยิ่งแน่ใจหนักขึ้น ดังจะเล่าต่อไป—

พอพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ราชาภิเษกแล้ว ก็ให้มาว่ากล่าวขอเป็นไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาดังกล่าวมาแล้ว เมื่อพระเจ้าอู่ทองรับทางไมตรีพระมหาธรรมราชาสิ้นระแวงภัยทางภายนอกแล้ว ก็ตั้งหน้าทำนุบำรุงพระศาสนาและพระราชอาณาจักร์ด้วยประการต่าง ๆ พิเคราะห์ดูเหมือนจะเอาเยี่ยงอย่างพระเจ้าอโศกมหาราชมาทำตาม เช่นทำถนนพระร่วงที่ยังปรากฏอยู่เป็นต้น ส่วนการบำรุงพระศาสนาว่าตามที่มีศิลาจารึกปรากฏอยู่ก็มากมายหลายอย่าง คือเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ สร้างพระมหาธาตุที่เมืองชากังราว ซึ่งเป็นนามเมืองนครชุมเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๒ สร้างรอยพระพุทธบาทประดิษฐานไว้บนยอดเขาสุมะนะกูฏ และสร้างวัดป่าแดงเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๕ ตรัสให้นิมนต์พระมหาสามีสังฆราชเข้ามาจากเมืองลังกา แล้วเสด็จทรงผนวชออกไปอยู่ณวัดป่ามะม่วง (คราว ๑) ในการที่ทรงผนวชนี้มีศิลาจารึกเฉลิมพระเกียรติอย่างพิสดารปรากฏอยู่ทั้งเป็นภาษาไทยภาษามคธและภาษาขอม แม้ศิลาจารึกเรื่องสร้างพระชินราชพระชินสีห์หรือสร้างสิ่งใดอื่นที่เมืองสองแควไม่มีปรากฏก็น่าเชื่อว่าแต่เดิมคงมี แต่หากจมดินอยู่หรือเป็นอันตรายสูญไปเสียหมดแล้วจึงไม่ปรากฏ เรื่องสร้างพระชินราชพระชินสีห์เค้าอยู่แต่ในพงศาวดารเหนือ ว่าหาช่างที่มีฝีมือดีมาจากต่างเมืองหลายคนให้ช่วยกันปั้นหุ่น ข้อนี้ก็สมจริงด้วยลักษณะพระชินราชพระชินสีห์งามต้องตา

ติดใจคนผิดกับพระพุทธรูปองค์อื่นๆ ที่หล่อในเมืองเหนือทั้งนั้น ส่วนกาลกำหนดที่หล่อนั้น ในพงศาวดารเหนือว่า หล่อพระชินสีห์เมื่อปลายปีจอ หล่อพระชินราชเมื่อต้นปีกุน ถ้าปรับปีมีชื่อนั้นเข้าในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ก็ได้กำหนดว่าหล่อพระชินสีห์เมื่อปีจอ พ.ศ. ๑๙๐๑ หล่อพระชินราชเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๒ ปีกุน แต่เรื่องปาฏิหาริย์ต่างๆ ในการหล่อพระชินราชนั้น อาจจะเป็นเรื่องประดิษฐ์ขึ้นต่อภายหลัง เมื่อคนนับถือพระชินราชว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์แล้วก็เป็นได้ วิหาร ๒ หลังข้างพระมหาธาตุก็คงเป็นของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ สร้างสำหรับตั้งพระชินสีห์ในวิหารด้านเหนือ ตั้งพระชินราชในวิหารด้านใต้ และพระศาสดายังเป็นพระประธานอยู่ในวิหารหลวงด้านหน้า ต่อมาจนตลอดรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๑ เหตุใดจึงย้ายพระชินราชจากวิหารด้านใต้ไปเป็นพระประธานในวิหารหลวง วินิจฉัยข้อนี้ได้แต่สันนิษฐานตามเค้าที่มีอยู่ในเรื่องพงศาวดารดังจะกล่าวต่อไป–

ในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๑ กรุงสุโขทัยสมบูรณ์พูนสุขอยู่เพียง ๑๘ ปี ถึง พ.ศ. ๑๙๑๒ พระเจ้าอู่ทองสวรรคต (ก่อนพระมหาธรรมราชา ๗ ปี) พอสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พงั่ว) ขึ้นครองราชสมบัติ กรุงศรีอยุธยาก็รบรุกอาณาเขตสุโขทัยตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๑๔ สมเด็จพระบรมราชาธิราชยกกองทัพขึ้นไปถึงเมืองชากังราวและเมืองสองแควหลายครั้ง แต่ยังตีไม่ได้เมืองเหนือ จนถึง พ.ศ. ๑๙๑๙ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ สวรรคต ราชบุตรรับรัชทายาท

เป็นพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ที่เมืองสุโขทัยราชวงศ์เกิดแตกร้าวกันขึ้น สมเด็จพระบรมราชาธิราชได้ทียกกองทัพขึ้นไปเมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๑ มีชาวสุโขทัยพวก ๑ ในหนังสือตำนานพระสิหิงค์ เรียกชื่อผู้เป็นหัวหน้าว่า "พญาญาณดิศ" เอาใจออกหากมาเข้ากับสมเด็จพระบรมราชาธิราช พระมหาธรรมราชาที่ ๒ สู้ไม่ไหวก็ต้องยอมเป็นประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมราชาธิราชจึงพูนบำเหน็จให้พญาญาณดิศเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชรครองอาณาเขตสุโขทัยตลอดทางแม่น้ำพิง ก็เมืองกำแพงเพชรนั้นเขตแดนต่อติดกับเมืองสุโขทัยราชธานี เมื่อพญาญาณดิศได้เป็นเจ้าเมือง มาฝากฝ่ายทางกรุงศรีอยุธยา ก็กลายเป็นเสี้ยนหนามของพระมหาธรรมราชอยู่ใกล้ ๆ ให้รำคาญอยู่เสมอ คงเป็นด้วยเหตุนั้น พระมหาธรรมราชที่ ๒ จึงย้ายจากเมืองสุโขทัยไปอยู่เสียที่เมืองสองแคว แต่ในศิลาจารึกกล่าวว่า "เสด็จไปบูรณะปฏิสังขรณ์พระอาราม ประทับอยู่ณเมืองสองแคว ๗ ปี" ความส่อว่าย้ายไปเมื่อปลายรัชกาล แต่นั้นพระมหาธรรมราชาพระองค์อื่นซึ่งเป็นทายาท จึงประทับอยู่ณเมืองสองแควต่อกันมาทุกพระองค์ ไม่มีพระองค์ใดกลับคืนไปอยู่เมืองสุโขทัยอีก จนเมืองสองแควเลยเป็นราชธานีของอาณาเขตและเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองพิษณุโลกเมื่อภายหลัง สันนิษฐานว่าในพระพุทธรูป ๓ องค์ที่ตั้งเป็นประธานอยู่ณวัดมหาธาตุเมืองสองแควนั้น จะปรากฏว่าพระชินราชมีปาฏิหาริย์ผิดกับองค์อื่นมาแต่แรกไม่ช้านัก ถึงเวลาเมื่อพระมหาธรรมราชาที่ ๒ เสด็จไปอยู่

เมืองสองแควผู้คนคงนับถือลือเลื่องปาฏิหาริย์ของพระชินราชว่าเป็นพระศักดิ์สิทธิ์ผิดกับพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ แพร่หลายอยู่แล้ว พระมหาธรรมราชาเห็นมีคนไปทำบุญบูชาที่วิหารพระชินราชมากกว่าแห่งอื่น ๆ เนื่องนิจ จึงทรงพระดำริให้ย้ายพระชินราชมาตั้งเป็นพระประธานในวิหารหลวง และย้ายพระศาสดาไปตั้งในวิหารฝ่ายใต้แทนพระชินราชก็เลยอยู่อย่างนั้นจนเชิญพระศาสดากับพระชินสีห์ลงมากรุงเทพ ฯ เมื่อรัชกาลที่ ๓

ส่วนพระเหลือนั้นหม่อมฉันเห็นว่าคงมีจริง จึงมีชื่อเรียกว่า "พระเหลือ" และมีวิหารสร้างตั้งไว้เป็นเอกเทศ ถ้าว่าตามลักษณะอาจจะเป็นพระทองเหลือหล่อพระศาสดาก็ได้ หรือเดิมมีพระทองเหลือหล่อพระชินราชชินสีห์แต่หายไปเสีย มีผู้หาพระพุทธรูปอื่นที่ขนาดไล่เลี่ยกันมาตั้งแทนก็เป็นได้ อยู่ในเป็นอาจินต์ย

พระปรางค์นั้น มีในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างสำเร็จฉลอง "พระศรีรัตนมหาธาตุ" เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๐๒๕ เหตุใดจึงสร้างพระปรางค์ คิดดูก็พอเห็นได้ ด้วยพระมหาธาตุที่กรุงศรีอยุธยาเป็นพระปรางค์ พระมหาเจดีย์ที่วัดสำคัญอันมีในพระนครศรีอยุธยาก็เป็นพระปรางค์ทั้งนั้น เมืองเหนือมีเป็นพระมหาธาตุอยู่แต่ที่เมืองเชลียงองค์เดียว เมื่อตั้งเมืองพิษณุโลกเป็นราชธานีจึงแปลงพระเจดีย์มหาธาตุเดิมเป็นพระปรางค์ หม่อมฉัน

ได้ไปพิจารณาดูเห็นชัดว่าพระปรางค์นั้นสร้างครอบพระเจดีย์ของเดิม ด้วยกินลานทักษิณออกมาหมดฐานพระปรางค์เกือบจดฝาผนังวิหารทั้ง ๓ ด้าน เหลือที่พอเป็นทางคนเดินเรียงตัวกันได้เท่านั้น

จดหมายฉบับนี้ร่างและรื้อหลายครั้ง เขียนอยู่กว่า ๑๐ วันจึงสำเร็จ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

※ ※ ※

๒๓/๘๕ ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๔๘๕

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ย้อนหลัง

๑) เรื่องแก้ตัวหนังสือ ได้ยินคำบอกว่าชายขาวบ่นว่า "ศุกรวรรณดิศ" แก้เป็น "สุกรวันดิส" กลายเป็นหมูป่า (ของ) ดิสไป แล้วก็ได้ยินว่าชายดำบ่นอีกว่า "กาพวรรณดิศ" แก้เป็น "กาลวันดิส" กลายเป็น เวลาป่า (ของ) ดิสไปก็จะไปแก้มันทำไม ที่เขาไม่แก้ชื่อกันก็มี ทำไมไม่เอาอย่างเขาบ้าง แต่นี่เป็นกาลนานมาแล้ว

เกล้ากระหม่อมเห็นว่าการเปลี่ยนเช่นข้อนั้นสำคัญที่สุด จะต้องบอกกล่าวให้รู้ทั่วกัน ใบบอกนั้นออกจะต้องตีพิมพ์

เรียน

๒) "เหรา" ได้ทรงสังเกตหรือเปล่าว่าเป็นสัตว์อะไร สังเกตได้แต่ว่าเป็นสัตว์น้ำ บางทีก็เอาไปเข้าคู่กับจระเข้ บางทีก็เอาไปเข้าคู่กับมังกร

ธงตะเข้แปลว่ากระไร เก่ามากทีเดียว

บรรเลง

๓) หมาเลี้ยงซึ่งเป็นผัวอีดำและอีแดงนั้น เดิมฝรั่งเลี้ยงไว้ให้ชื่อทิป แล้วมาเปลี่ยนเป็นซิบ ฝรั่งเจ้าของเดิมจะเอาไปยิงเสีย เพราะไปได้หมาฝรั่งมาเลี้ยง คนขับรถขอเอาไปแต่ก็เลี้ยงไว้ไม่ไหว รู้ว่าเกล้ากระหม่อมชอบหมาจึงส่งมาให้ อีดำออกลูกหลายตัว ที่ชายใหม่เอามาเลี้ยงก็ลูกอ้ายซิบกับอีดำเหลือลูกอยู่อีกตัวหนึ่งชื่ออ้ายหยุ่น ดู "เปอเฟกต์" ดี อ้ายซิบก็ที่จะรู้สึกว่าอ้ายหยุ่นเป็นลูก และอ้ายหยุ่นก็รู้สึกกลัวพ่อ

สนองลายพระหัตถ์เวร
ลงวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน

๔) ได้รับลายพระหัตถ์เวรลงวันนั้น ดีใจที่จะได้กราบทูลสนองตามที่เคยมา

๕) ตรัสเล่าเรื่องญี่ปุ่นลบศักราชนั้นดี ได้เป็นความรู้อย่างหนึ่ง ศักราช "ชิมอิ" เห็นจะใหม่ ที่นับเอาพระเจ้าแผ่นดินองค์ต้น แต่ใครจะไปรู้แน่ว่าองค์ต้นหรือไม่ใช่ ญี่ปุ่นก็เอาอย่างจีน จีนถือเอาปีรัชกาล ("๒๒ หลังศก") ดีอยู่ มหาศกะหรือจุลศกะก็เป็นคนเป็นพระราชา ยังปรากฏคำว่า "ราช" อยู่ข้างท้าย เรามาเข้าใจว่า "ศก" เป็นปีนั้นหลง ความหลงนั้นเป็นมาแต่อินเดียแล้ว ที่พระเจ้าแผ่นดินตั้งปีรัชกาลใหม่เอากลาง ๆ นั้นอาการหนัก แต่ไม่เป็นไร ใครจะถือว่าศักราชเท่าไรก็ได้ แม้แต่เมืองลังกากับเรายังนับพุทธศักราชก็ต่างกันไป สุดแต่ฝ่ายใดจะถือว่าเท่าไรก็ตามกันไปเท่านั้น

ที่กราบทูลว่าพบพูดถึงลบศักราชทางเรา เข้าใจว่าเห็นเขากล่าวถึงว่าพระร่วงลบศักราช เห็นจะเอาเป็นแน่ได้ว่าการลบศักราชทางเรานั้นเคยมีมาจริง จึงพูดเอาครงพระเจ้าปราสาททองเป็นว่าลบศักราช แต่ที่จริงครั้งนั้นไม่ได้ลบศักราชเลย

๖) เรื่องที่ตรัสบอกว่ามี "มหาดเล็กไล่กา" มาแต่รัชกาลที่ ๓ แล้วนั้น "หูผง" เพราะยังไม่เคยได้ยินมาเลย แต่ทหารสก็อตแห่

โส้กันต์นั้นจำได้เป็นอันว่าตัวเจ้าพระยาพิชเยนทร์เองเคยเป็นทหารสก๊อต ที่กะหน้าว่าพ่อเคยเป็น "มหาดเล็กไล่กา" นั้นผิดไปถนัดใจ

๗) ตัว ฉ กับตัว ส จะเป็นตัวเดียวกันก็ว่าได้ เช่น "สลาก" ก็เป็น "ฉลาก" นี่ว่าถึง "ฉาน" กับ "สยาม" ที่จะใคร่รู้ก็คือคำ "สยาม" จะเป็นไทยหรือไม่ใช่ และคำนั้นจะเก่าใหม่เพียงไร แต่ในพระอธิบายก็ปรากฏแล้วว่าเป็นคำเก่าและเป็นชื่อของพวกไทยมาแต่เดิม

คำว่า "เสียม" นั้นเป็นภาษาเขมร แต่อังกฤษก็เขียนเช่นนั้น

๘) "ผ้าม่วง" นั้นพระดำริว่าเป็นภาษาอื่น ดีอยู่ เป็นอีกทางหนึ่งซึ่งควรสอบสวนภาษาจีน จะสอบดู

๙) ฝันว่าการบูชาที่วัดบวรนิเวศ มีการบูชาพระบาทด้วย ให้สงสัยว่าจะเป็นที่ตั้งพระชินสีห์เดิมมาก็ได้ หอไตรและการเปรียญกับศาลาฤษีสี่หลังนั้นสร้างคราวเดียวกับพระเจดีย์แน่

คำว่า "ฝัน" หมายถึงนึกตื่น ๆ ไม่ต้องหลับจึงฝัน

๑๐) ท่านเจ้าเผือนเข้าใจว่าไม่ได้ย้ายเข้าไปอยู่กุฎีในหมู่ตำหนัก การย้ายกุฎีเห็นว่าไม่ใช่อย่างอื่น นอกจากต้องขนของลำบาก ไม่เห็นว่าจะเป็นเรื่องเสงี่ยมเจียมตัว

๑๑) "สวรรค์" แปลว่าเลิศนั้นเกล้ากระหม่อมยังไม่ทราบ ดีอยู่ ดูพจนานุกรมของอาจารย์ชิลเดอในคำว่า "สัคค" ก็แปลให้ไว้ว่า a branch และ friend, companion.

คำว่า "ชั้นสวรรค์ทั้งเป็น" นั้นมีจริง ๆ ท่านพวกคนกล้าเช่น "ยุทิสฐิระ" ก็เกณฑ์ให้ไปได้เขาพระเมรุแต่ยังเป็น ๆ การนั้นจึงมาเป็น

คำว่า "พิราลัย" ทางเราหมายความว่าไปสู่ที่อยู่แห่งคนกล้า (คือตาย)

คำถามของอุบาสิกาคนหนึ่ง เข้าทีมาก พระยาราชศุภมิตรเก็บเอามาเล่าว่ากล่าวถึงเทพบุตรองค์หนึ่งขึ้นวิมานสวรรค์แล้วมีนางฟ้าเป็นบริวารตั้งหมื่น ถ้าเช่นนั้นผู้หญิงจะมีขึ้นสวรรค์มากกว่าผู้ชายหรือ

เมื่อเกล้ากระหม่อมไปเที่ยวเมืองชวา เขาพาไปดูเขาไฟ ต้องบอกเขาว่าอย่าพามาดูอีกเลย เห็นทีเดียวพอแล้ว เห็นเป็นเมืองนรกสิ้นทูลกระหม่อมชายยังได้ทรงคะเนต่อไปอีก ว่าสวรรค์นรกทั้งสองอย่างเป็นของคนชาวเขาคิด

๑๒) เรื่องหมายพระราชทานกฐินนั้นเกล้ากระหม่อมได้มีหนังสือแปรหมายไปแต่จะตกลงอย่างไรก็เงียบ คนที่พอจะใช้ให้ไปฟังได้ก็เจ็บ จึงวานคนในสำนักพระราชวังนั้นเองให้เขาช่วยสืบก็ได้ความมาว่า ได้ออกหมายเปลี่ยนให้ชายภาณุพันธุยุคลไปทอดแทนแล้ว ส่วนที่ฝ่าพระบาทขอพระองค์ของฝ่าพระบาทนั้นดี เจาะเอาสูงทีเดียว

๑๓) เรื่องเมือง "ทวารวดี" จะเป็นอย่างไรมาเรารู้แน่ไม่ได้แต่สืบมาจากอินเดียเป็น "รับพร่ำอาทาน" อย่างนั้นแน่

๑๔) เรื่องพระเจ้าอู่ทองนั้นดีมาก แม้ในพระราชพงศาวดาร (สองเล่ม) ก็ว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชเป็นพี่พระมเหสีพระเจ้าอู่ทองมาแต่เมืองสุพรรณ ต้องเข้าใจว่า "สุพรรณภูมิ" เพราะเมืองสุพรรณบุรีเวลานั้นยังไม่เกิดและก็เป็นการปรากฏว่าเมืองสุพรรณภูมิยังตั้งมาอีกนาน ไม่ใช่พระเจ้าอู่ทองยกหนีห่ากันมาหนองโสนหมด

คำว่า "พระ" นั้นเห็นได้ว่าตั้งใจจะให้แทน "ฟ้า" เหมือนกับ "พญา หวา พวา" อะไรเหล่านั้น เพราะถ้ามีตัว ฟ แล้วคงเรียก "เจ้าฟ้าขวัญ" พระเจ้าเสือไม่รู้พระองค์แน่นอน ว่าเป็นลูกลับของสมเด็จพระนารายณ์

๑๕) เรื่องพระนามพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าจะยึดเอาหลักเมืองเขมร เห็นพระปรางค์ฉลักเป็นรูปทางพระศิวะก็มี ทางพระวิษณุก็มี ทางพระพุทธรูปก็มี สังเกตไม่ได้ว่าอะไรเป็นอะไร แต่ดีใจในข้อที่ว่าพระนามลงท้ายว่า "ราชา" นั้น ทรงพระดำริเห็นด้วย ว่าเมื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้วจะต้องเปลี่ยน

๑๖) กับดีใจที่ตรัสบอก ว่าที่หน้าตำหนักใหญ่วังวรดิศมีนกกวักมาลง ทำให้ได้รู้ว่าอาหารนกกวักคืออะไร เป็นแต่เขาบอกว่าเขาเห็นนกกวักตามกอหญ้าชายเฟือย ที่แท้ก็คือมันกินกุ้งเล็กปลาน้อยอย่างนกยางนั่นเอง

๑๗). เคยได้ยินว่ากรมหลวงประจักษ์หัดพระที่หมากแข้งให้สวดมนต์ แต่จะสวดอย่างไรนั้นไม่ทราบ

๑๘) การใช้เลขฝรั่งแทนเลขไทยนั้นผิ้นว่ากรรมการแก้หนังสือไทยปรึกษาคนทั้งปวงก่อน ว่าจะใช้เลขไทยหรือเลขฝรั่งดี แล้วประกาศว่าจะใช้อย่างไรก็ได้ ที่ถึงเปลี่ยนเครื่องพิมพ์นั้นแปลว่ายึดเอา "แฟแช่น" หนักมือไป ได้ตัดหนังสือพิมพ์ซึ่งเขาพูดเรื่องเลขฝรั่งถวายมาทอดพระเนตรเล่นแล้ว

เขาว่าเมื่อวานนี้ (วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน) มีหนังสือพิมพ์คัดประกาศสั่งให้ใช้เลขสากลประจำหนังสือไทย ยังไม่ได้อ่าน ถ้ากระไรก็จะเอาไว้กราบทูลให้ทรงทราบฝ่าพระบาทในคราวหน้า

หนังสือซึ่งจะประทานมา จะเขียนหรือดีดพิมพ์อย่างไรก็ได้ แม้จะผิดก็คงรู้ว่าตั้งใจอย่างไร นิทานอันเล่าถึงเขียนหนังสือไม่แจ่มแจ้งก็มีถมไป เช่น "น้ำพิงกได" เป็นต้น และคำว่า "บ้วย" ก็เป็นเรื่องเขียนหนังสือไม่ถูกนั่นเอง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พร้อม

※ ※ ※

ข้อความจากหนังสือพิมพ์

(ทรงตัดส่งมากับลายพระหัตถ์)

แจ้งแก่ผู้อ่าน

เราได้เริ่มเปลี่ยนเลขไทยเป็นเลขอารบิค ฉเพาะตัวเลขชนิดใหญ่ตั้งแต่ฉบับนี้เป็นต้นไปแล้ว และจะได้เปลี่ยนทุกชนิดให้ทันในฉบับต่อไป

เลขอาระบิค

รับเปลี่ยนเลขในเครื่องพิมพ์ดีดเป็นตัวอาระบิคราคาเยาว์ และรับประกันงานโดยหัวหน้าช่างจาก บริสัทแมคฟารแลนดพิมพ์ดีด

จำกัด เชิญติดต่อบริษัทไทยพิมพ์สำผัส โทร. ๒๐๕๐๒ บางลำภู

คอลัมน์นี้ "สุภาพ" ตอบท่าน

"-- แต่บางทีอ่าน ๆ ไป ตกใจเพราะมีเลขฝรั่งตัวเบ้อเริ่มยืนหยู่ข้างหนังสือไทย ตัวหนังสือไทยเล็กนิดเดียว แต่ตัวเลขฝรั่งตัวโตมาก หนูเกลียด เกลียด เพื่อนของหนูทุกคนเกลียดทั้งนั้น

-- ทำไมจ๊ะ หนังสือพิมพ์สุภาพสตรีก็เป็นหนังสือไทย ผู้จัดการทุกคนก็เป็นไทย ตัวพิมพ์ก็เป็นหนังสือไทย แต่ทำไมกลายเป็นเลขฝรั่งไปได้ พี่สุเปลี่ยนเสียเถอะจ้ะ หนูจะรักพี่สุขึ้นอีกมากทีเดียว"

"*พรรนน้อยตรัง*"

เอ --- คุณพรรนน้อยไม่ชอบความเปลี่ยนแปลงหรอกหรือจ๊ะ สุภาพคิดว่าการเปลี่ยนไปในทางดี เราควนยอมรับ สุภาพอยากถามว่าถ้าจะกลับไปให้คุณพรรนน้อยใช้ใต้จุดแทนไฟฟ้า ชอบไหมจ๊ะ

นายเฉลิม พันธุ์ภักดี ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา
เลขที่ ๒๐ โทร ๒๐๗๑๕ พ.ศ. ๒๕๐๒